

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΦΥΛΟ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Δεδομένα και αναλύσεις για τη συμμετοχή της γυναίκας στην
αγορά εργασίας στην Ελλάδα: 1961-2017

Μαγδαληνή Παντελή

Αριθμός μητρώου :208501675469

Μάιος 2018

Επιβλέπων Καθηγητής

Χ. Φ. Μπέλλας

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ.....	3
Ευχαριστίες.....	5
Γενική εισαγωγή.....	6
Κεφάλαιο 1.....	7
1.1. Εισαγωγή.....	7
1.2. Η γενική εικόνα του γυναικείου εργατικού δυναμικού.....	8
1.3. Η εικόνα στους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας.....	14
1.4. Η εικόνα στα επαγγέλματα.....	20
1.5. Κεφάλαιο 2.....	27
2.1 Εισαγωγή.....	27
2.2 Η αρθρογραφία στην «Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών».....	29
2.3 Η αρθρογραφία στα «Σύγχρονα Θέματα».....	40
Γενικά συμπεράσματα.....	65
Βιβλιογραφικές πηγές και αναφορές.....	68
Παράρτημα Διαγραμμάτων Κεφαλαίου 1.....	71

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

1. Διάγραμμα 1.2.1- Ελλάδα 1961-2017: Το εργατικό δυναμικό κατά φύλο (χιλιάδες άτομα) σελίδα: 71
2. Διάγραμμα 1.2.2- Ελλάδα 1961-2017: Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής του εργατικού δυναμικού κατά φύλο σελίδα: 71
3. Διάγραμμα 1.2.3- Ελλάδα 1961-2017: Μερίδιο συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό σελίδα: 72
4. Διάγραμμα 1.2.4 - Ελλάδα 1961-2017: Ποσοστιαία συμμετοχή του πληθυσμού άνω των 14 ετών στο εργατικό δυναμικό. Ανάλυση κατά φύλο σελίδα: 72
5. Διάγραμμα 1.2.5 - Ελλάδα 1961-2017: Ποσοστά ανεργίας. Ανάλυση κατά φύλο σελίδα: 73
6. Διάγραμμα 1.2.6 - Ελλάδα 1961-2017: Αναλογία γυναικών- ανδρών στην απασχόληση, ανεργία και εργατικό δυναμικό (γυναίκες ανά 100άνδρες) σελίδα: 73
7. Διάγραμμα 1.2.7 - Ελλάδα 1961-2017: Μη οικονομικά ενεργός πληθυσμός κατά φύλο (χιλιάδες άτομα) σελίδα: 74
8. Διάγραμμα 1.2.8 - Ελλάδα 1961-2017: Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του μη οικονομικά ενεργού πληθυσμού κατά φύλο σελίδα: 74
9. Διάγραμμα 1.2.9 - Ελλάδα 1961-2017: Ποσοστιαία σύνθεση του μη οικονομικά ενεργού πληθυσμού άνω των 14 ετών κατά φύλο σελίδα: 75
10. Διάγραμμα 1.3.1 - Ελλάδα 1961-2017: Κατανομή του εργατικού δυναμικού κατά φύλο και τομέα οικονομικής δραστηριότητας (χιλιάδες άτομα) σελίδα: 76
11. Διάγραμμα 1.3.2 - Ελλάδα 1961-2001: Μερίδιο συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας σελίδα: 77
12. Διάγραμμα 1.3.3 – Ελλάδα 2002-2017: Γυναικεία απασχόληση ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (χιλιάδες άτομα) σελίδα: 78
13. Διάγραμμα 1.3.4 – Ελλάδα 2002-2017: Μερίδιο συμμετοχής των γυναικών στην απασχόληση ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας σελίδα: 79
14. Διάγραμμα 1.4.1 - Ελλάδα 1961-2001: Εργατικό δυναμικό κατά φύλο και επάγγελμα (χιλιάδες άτομα) σελίδα: 80
15. Διάγραμμα 1.4.2 - Ελλάδα 1961-2001: Εργατικό δυναμικό- Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής κατά φύλο και επάγγελμα σελίδα: 80

16. Διάγραμμα 1.4.3 - Ελλάδα 1961-2001: Μερίδιο συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό κατά επάγγελμα σελίδα: 81
17. Διάγραμμα 1.4.4 - Ελλάδα 1961-2001: Αναλογία γυναικών-ανδρών στην απασχόληση κατά επάγγελμα (γυναίκες ανά 100 άνδρες) σελίδα: 81
18. Διάγραμμα 1.4.5 – Ελλάδα 2002-2017: Γυναικεία απασχόληση ανά επάγγελμα σελίδα: 82
19. Διάγραμμα 1.4.6 – Ελλάδα 2002-2017: Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής της απασχόλησης κατά φύλο και επάγγελμα σελίδα: 82
20. Διάγραμμα 1.4.7 – Ελλάδα 2002-2017: Μερίδιο συμμετοχής των γυναικών στην απασχόληση κατά επάγγελμα σελίδα: 83
21. Διάγραμμα 1.4.8 – Ελλάδα 2002-2017: Αναλογία γυναικών-ανδρών στην απασχόληση κατά φύλο και επάγγελμα (γυναίκες ανά 100 άνδρες) σελίδα: 83

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον κύριο Χριστόδουλο Μπέλλα, επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής μου εργασίας, για την άψογη συνεργασία, τη μεγάλη βοήθεια του και την καθοδήγηση. Επίσης για τις γνώσεις και την προθυμία του να με βοηθήσει καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω την κυρία Βασιλική Μουτάφη και την κυρία Ποθητή Χαντζαρούλα για την συμμετοχή τους στην εξεταστική μου επιτροπή.

Γενική εισαγωγή

Η προσφορά εργατικού δυναμικού εκ μέρους των γυναικών της χώρας αποτέλεσε σε όλη τη διάρκεια της μετεμφυλιακής περιόδου μέχρι τις ημέρες μας σημαντικό παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης και γενεσιουργό αιτία μεγάλων αλλαγών στην κοινωνική διάρθρωση και στο πολιτισμικό πεδίο. Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει διπλό στόχο: Πρώτον, να δώσει μια μακροπρόθεσμη στατιστική εικόνα του γυναικείου εργατικού δυναμικού της χώρας για την περίοδο 1961-2017, επιδιώκοντας να καταγράψει ποσοτικά τις αλλαγές που συντελέστηκαν στην γυναικεία συμμετοχή στην αγορά εργασίας. Δεύτερον, να εξετάσει τη σχετική με τη γυναικεία συμμετοχή στην αγορά εργασίας αρθρογραφία της εποχής, ώστε να αποτυπώσει και να επανεξετάσει τις σχετικές με το ζήτημα αντιλήψεις των διανοουμένων της χώρας.

Για την επίτευξη του πρώτου στόχου αντλήθηκαν και έγιναν αντικείμενο επεξεργασίας πρωτογενή στατιστικά δεδομένα που προέρχονται από τις πέντε Απογραφές της περιόδου 1961-2001, καθώς και από τις Ετήσιες Έρευνες Εργατικού Δυναμικού της περιόδου 2002-2017. Η ανάλυση της στατιστικής επεξεργασίας παρουσιάζεται στο Κεφάλαιο 1. Οι απόψεις των κοινωνικών επιστημόνων διερευνήθηκαν από την εξέταση της αρθρογραφίας σε δύο περιοδικά κοινωνικής έρευνας, την *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* και τα *Σύγχρονα Θέματα*. Συγκεκριμένα διερευνήθηκε όλη η περίοδος από το 1960 ως τις ημέρες μας και εντοπίστηκαν 18 άρθρα που γίνονται αντικείμενο σχολιασμού στο Κεφάλαιο 2. Η διπλωματική εργασία ολοκληρώνεται με τα γενικά συμπεράσματα που προέκυψαν.

Κεφάλαιο 1

Η συμμετοχή των γυναικών στην ελληνική αγορά εργασίας τη μακρά περίοδο: Τα στατιστικά δεδομένα της περιόδου 1961-2017

1.1. Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα μιας περιγραφικής στατιστικής διερεύνησης των μακροχρόνιων τάσεων που αφορούν στη γυναικεία συμμετοχή στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα για το διάστημα που ξεκινά από το 1961 και καταλήγει στο 2017, μια περίοδο που κατά τη διάρκειά της η σημασία της αυξήθηκε εντυπωσιακά. Στο βαθμό που γνωρίζω, η ανάλυση που παρουσιάζω έρχεται να συμπληρώσει και να ενοποιήσει υπάρχουσες αναλύσεις που αφορούν επιμέρους υποπεριόδους. Σκοπός της είναι να δώσει μια μακροσκοπική στατιστική εικόνα που άλλοτε θα επιβεβαιώνει θέσεις που υποστηρίχθηκαν στη σχετική με τους ρόλους των γυναικών στην οικονομία βιβλιογραφία και άλλοτε θα θέτει κάποια ερωτήματα που μπορούν να αποτελέσουν εναύσματα διατύπωσης νέων υποθέσεων εργασίας. Συγκεκριμένα, τα βασικά ερωτήματα στα οποία επιχειρώ να απαντήσω είναι τα εξής: α) Ποια είναι η μακροχρόνια τάση και τα σημεία καμπής στην ανάπτυξη του γυναικείου εργατικού δυναμικού, της απασχόλησης και της ανεργίας του σε σχέση με το αντίστοιχο ανδρικό; β) Τι προκύπτει από την εξέταση της διαχρονικής πορείας του μη ενεργού τμήματος του πληθυσμού όταν αυτή αναλυθεί κατά φύλο; γ) Ποια είναι τα επαγγέλματα και οι κλάδοι της οικονομίας όπου αυξήθηκε η γυναικεία συμμετοχή; δ) Ποια νέα ερωτήματα προκύπτουν από τις απαντήσεις στα παραπάνω και σε ποιες υποθέσεις εργασίας για μελλοντική έρευνα μπορούν να μας οδηγήσουν;

Πηγές των δεδομένων που χρησιμοποίησα ήταν οι Ετήσιες Στατιστικές Επετηρίδες της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος (ΕΣΥΕ) όπου υπάρχουν στοιχεία για το εργατικό δυναμικό της χώρας που είχαν προκύψει από τις Απογραφές των ετών 1961, 1971, 1981, 1991 και 2001. Τα στοιχεία αυτά ανακτήθηκαν από τον ιστότοπο της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ) (<http://www.statistics.gr>). Για την περίοδο 2002-2017 χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από τις Έρευνες του Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) που από το 2002 έχουν υποκαταστήσει τα στοιχεία των απογραφών και που ανακτήθηκαν επίσης από τον ιστότοπο της ΕΛΣΤΑΤ (<http://www.statistics.gr>).

Όπως είναι γνωστό, το εργατικό δυναμικό ορίζεται ως το άθροισμα των απασχολούμενων και άνεργων ατόμων σε μια χώρα. Ως απασχολούμενο ορίζεται ένα άτομο όταν σε μια δεδομένη περίοδο (συνήθως μια εβδομάδα πριν ερωτηθεί από τη στατιστική υπηρεσία) έχει συμμετάσχει στην παραγωγική διαδικασία και ως άνεργο όταν την ίδια χρονική περίοδο δεν απασχολείται, ενώ επιθυμεί και αναζητά εργασία. Εκτός του εργατικού δυναμικού θεωρούνται άτομα ηλικίας άνω των 14 ετών που δεν επιθυμούν να εργαστούν. Τα ποσοτικά δεδομένα που αντλήθηκαν από τις Επετηρίδες της ΕΣΥΕ και τη βάση δεδομένων των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ αφορούσαν το φύλο, την κατάσταση απασχόλησης (απασχολούμενο ή άνεργο άτομο), το επάγγελμα και τον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας. Ακολουθώντας, με τη χρήση του υπολογιστικού προγράμματος EXCEL, υπολόγισα το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών (και την αναλογία γυναικών ανά 100 άνδρες) στο εργατικό δυναμικό, στην απασχόληση, στην ανεργία και στο μη ενεργό τμήμα του πληθυσμού για το σύνολο του πληθυσμού άνω των 14 ετών. Υπολόγισα επίσης και τον μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής όλων των παραπάνω μεταβλητών (εργατικό δυναμικό, μη ενεργός πληθυσμός, απασχόληση, ανεργία) ανά φύλο και για κάθε δεκαετία της περιόδου 1961-2011 ξεχωριστά και ανά έτος από το 2002 έως το 2017. Η πινακοποίηση των υπολογισμών, τα σχετικά διαγράμματα και η ανάλυση παρουσιάζεται στο Τμήμα 1.2.

Έκανα το ίδιο και για τα επαγγέλματα και τους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας. Τα αποτελέσματα και την ανάλυση παρουσιάζω στα τμήματα 1.3 και 1.4 αντίστοιχα, αφού πρώτα στα τμήματα αυτά έχω εξηγήσει την κατηγοριοποίηση που χρησιμοποίησα για τους κλάδους και τα επαγγέλματα προκειμένου να επιτύχω την καλύτερη δυνατή διαχρονική συγκρισιμότητα των δεδομένων.

1.2. Η Γενική εικόνα του Γυναικείου Εργατικού Δυναμικού

Σύμφωνα με την ΕΣΥΕ, στο ξεκίνημα της υπό εξέταση περιόδου (1961) το Γυναικείο Εργατικό Δυναμικό (ΓΕΔ) της χώρας ανέρχονταν σε 1.136 χιλιάδες άτομα με τα δύο τρίτα σχεδόν του πληθυσμού των γυναικών ηλικίας άνω των 14 ετών να μη συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό. Όπως είχε ήδη προβλέψει η Μουσούρου

(1985), ο γυναικείος οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός που αυξάνονταν μέχρι το 1991, παρουσιάζει μετά συνεχή διαχρονική μείωση. Τα στοιχεία των απογραφών δείχνουν ότι μετά το 1991, οι γυναίκες άνω των 14 ετών που βρίσκονται εκτός εργατικού δυναμικού μειώνονται συνεχώς και από 3.012 χιλιάδες περιορίστηκαν στις 2.626 χιλιάδες το 2017. Από τους υπολογισμούς μου προκύπτει επίσης ότι ενώ το 1961 αντιστοιχούσαν 483 μη οικονομικά ενεργές γυναίκες σε 100 μη οικονομικά ενεργούς άνδρες, η αναλογία αυτή μειώθηκε συνεχώς σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζω και το 2017 περιορίστηκε σε 148 γυναίκες ανά 100 άνδρες. Βέβαια η μείωση αυτή σύμφωνα με Μουσούρου δεν προκύπτει από τη μείωση του παραδοσιακού ρόλου των γυναικών αλλά από την συμμετοχή τους στην παραγωγική διαδικασία ως «συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη». Θα έχω την ευκαιρία να εξετάσω αυτό τον ισχυρισμό στο επόμενο τμήμα του κεφαλαίου όπου παρουσιάζω την ανάλυση του ΓΕΔ κατά φύλο και επάγγελμα.

Το 1961 στο εργατικό δυναμικό αντιστοιχούσαν 50 γυναίκες ανά 100 άνδρες. Το 2017 το ΓΕΔ έφτασε τα 2.126 χιλιάδες άτομα σημειώνοντας μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης 1,1%, σημαντικά υψηλότερο του αντίστοιχου των ανδρών (0,2%) αλλά και του ρυθμού αύξησης του συνολικού γυναικείου πληθυσμού άνω των 15 ετών (0,7%). Ίσως αξίζει να επισημάνω ότι οι διαφορές των μέσων ετήσιων ρυθμών μπορεί να φαίνονται μικρές, αλλά η μακροχρόνια επίδρασή τους δεν είναι: ένας αριθμός που αυξάνεται κατά 1% το χρόνο διπλασιάζεται μετά από περίπου 70 χρόνια, ενώ αν αυξάνεται κατά 0,2% το χρόνο διπλασιάζεται μετά από περίπου 350 χρόνια.

Ως αποτέλεσμα, της ταχύτερης αύξησης του ΓΕΔ σε σχέση με το ανδρικό, η αναλογία γυναικών ανά 100 άνδρες βελτιώθηκε και το 2017 ο δείκτης άγγιξε την ισότητα: 97 γυναίκες ανά 100 άνδρες στο εργατικό δυναμικό! Πάντως η ανάπτυξη του ΓΕΔ δεν ήταν σταθερή αλλά γνώρισε σημαντικές διακυμάνσεις κατά την διάρκεια της 57ετίας.

Συγκεκριμένα, τα στοιχεία των απογραφών δείχνουν ότι μεταξύ 1961-1971, μιας περιόδου ταχείας οικονομικής μεγέθυνσης που χαρακτηρίστηκε από ισχυρά μεταναστευτικά ρεύματα προς τις πόλεις και το εξωτερικό, το ΓΕΔ *μειώθηκε*, με ταχύτερο μάλιστα ετήσιο ρυθμό από το αντίστοιχο των ανδρών (-2,1% έναντι -0,3%). Δεδομένου ότι η μετανάστευση στο εξωτερικό ήταν κατά βάση μετανάστευση ανδρών ή/και οικογενειών, η ταχύτερη μείωση του ΓΕΔ δεν μπορεί να εξηγηθεί από αυτή. Μια υπόθεση εργασίας που μπορεί να γίνει είναι ότι η έξοδος αγροτικού πληθυσμού προς τα αστικά κέντρα οδήγησε στην απόσυρση από το εργατικό

δυναμικό γυναικών που εργάζονταν στον πρωτογενή τομέα, μετατρέποντάς τις σε «νοιικοκυρές» ή σπουδάστριες στις πόλεις. Η υπόθεση αυτή μάλλον επιβεβαιώνεται και από την μείωση του ΓΕΔ στη γεωργία κατά 304 χιλιάδες άτομα που ήταν μεγαλύτερη από τη μείωση του συνολικού ΓΕΔ μεταξύ 1961-1971 (266 χιλιάδες άτομα).

Μεταξύ 1961 και 1971, το ποσοστό ανεργίας του συνολικού εργατικού δυναμικού μειώθηκε σημαντικά από 5,5% σε 2,9% και ήταν και το χαμηλότερο σε όλη την υπό εξέταση περίοδο. Ενδιαφέρον προκαλεί ότι το ποσοστό της ανεργίας των γυναικών που σε όλη τη διάρκεια των 56 ετών που κάλυψε η έρευνά μου ξεπερνά το αντίστοιχο των ανδρών, μειώθηκε ταχύτερα από ό,τι των ανδρών. Συνεπώς, οι γυναίκες κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1961-1971 αποσύρονται από την αγορά εργασίας ταχύτερα από τους άνδρες, αλλά εκείνες που παραμένουν στο εργατικό δυναμικό έχουν στο τέλος της περιόδου μεγαλύτερη πιθανότητα να βρουν δουλειά από ό,τι στην αρχή της. Η ανάλυση της απασχόλησης τους κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας και επάγγελμα που παρουσιάζεται στα επόμενα τμήματα του κεφαλαίου θα δια φωτίσει περισσότερο αυτό το σημείο.

Η επόμενη δεκαετία 1971-1981 μπορεί να διχοτομηθεί σε δυο σχεδόν ισόχρονες υποπεριόδους επειδή κατά τα μέσα της η κοινωνική και οικονομική ζωή συνταράχθηκαν από σημαντικά πολιτικά και οικονομικά γεγονότα όπως, η τουρκική εισβολή στην Κύπρο, η πτώση της δικτατορίας, η εγκαθίδρυση της αβασιλευτής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, η μεγάλη άνοδος της τιμής του πετρελαίου και η αποσύνδεση της ισοτιμίας της δραχμής από το δολάριο. Ο ρυθμός μεγέθυνσης της παραγωγής αποκλιμακώθηκε με αρνητικά αποτελέσματα για την εγχώρια παραγωγή και συνεπώς για την αγορά εργασίας. Είναι χαρακτηριστικό της οικονομικής επιβράδυνσης στο δεύτερο μισό της δεκαετίας ότι ο ρυθμός αύξησης του εργατικού δυναμικού, τόσο του ανδρικού όσο και του γυναικείου, υπολείπονται σημαντικά του ρυθμού αύξησης του πληθυσμού, και αυξάνεται σημαντικά το ποσοστό ανεργίας και των δύο φύλων.

Σύμφωνα με τα στοιχεία των δύο απογραφών της περιόδου, κατά τη δεκαετία αυτή το ΓΕΔ αυξάνονταν με ετήσιο ρυθμό 0,6%, περίπου ίσο με τον αντίστοιχο των ανδρών. Η ανεργία του όμως αυξάνεται με πολύ ταχύτερο ρυθμό και τελικά το 1981 διαμορφώνεται σε 5,8%, σημαντικά υψηλότερο ποσοστό έναντι εκείνου των ανδρών. Σε μια περίοδο με έντονες οικονομικές και πολιτικές αλλαγές που το μέσο της σηματοδοτεί και το τέλος της εξωτερικής μετανάστευσης, είναι ενδιαφέρον να

εντοπισθούν οι αναδιαρθρώσεις που συντελέστηκαν στη γυναικεία παρουσία στην απασχόληση και στο εργατικό δυναμικό στους κλάδους και τα επαγγέλματα της οικονομίας. Αυτό γίνεται στα επόμενα δύο τμήματα.

Η δεκαετία του 1980 είναι η περίοδος όπου για πρώτη φορά αναλαμβάνει την πολιτική ηγεσία ένα σοσιαλιστικό κόμμα, το ΠΑΣΟΚ και η χώρα εντάσσεται στην ΕΟΚ. Στην δεκαετία του 1980, κατά την οποία εντείνεται το φαινόμενο του στασιμοπληθωρισμού που ήδη είχε εμφανιστεί από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, είναι επίσης και η περίοδος στην οποία μπαίνουν τα θεμέλια για την επέκταση του κοινωνικού κράτους με την υιοθέτηση σημαντικών θεσμικών αλλαγών όπως οι αλλαγές στο οικογενειακό δίκαιο και στην ανώτατη παιδεία καθώς και η δημιουργία του Εθνικού Συστήματος Υγείας που διευκολύνουν την είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας.

Είναι η δεκαετία κατά την οποία, παρά την οικονομική στασιμότητα που επικρατούσε, η γυναικεία παρουσία στην αγορά εργασίας παρουσιάζει μια εντυπωσιακή αύξηση. Τα στοιχεία των απογραφών δείχνουν ότι ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του ΓΕΔ ήταν 2,7%, εννεαπλάσιος από τον αντίστοιχο των ανδρών (0,3%) με τη γυναικεία απασχόληση να αυξάνεται με ρυθμό 2% το χρόνο και την ανδρική να παραμένει σχεδόν στάσιμη. Η αύξηση της γυναικείας συμμετοχής στην αγορά εργασίας συνοδεύτηκε όμως από μια ακόμα ταχύτερη αύξηση του αριθμού των γυναικών που αναζητούσαν και δεν έβρισκαν απασχόληση: το ποσοστό ανεργίας τους εκτινάσσεται στο 11,2% και είναι σχεδόν διπλάσιο από εκείνο των ανδρών. Ο στασιμοπληθωρισμός και η εισοδηματική πολιτική της Αυτόματης Τιμαριθμικής Προσαρμογής (ΑΤΑ) που ακολουθήθηκε εκείνη την περίοδο δυσχέραιναν την είσοδο ατόμων που εμφανίζονταν για πρώτη φορά στην αγορά εργασίας. Αυτό πιθανότατα να εξηγεί σε μεγάλο βαθμό τον ταχύτατο ετήσιο ρυθμό αύξησης των γυναικείων ποσοστών ανεργίας. Ενδιαφέρον και εδώ παρουσιάζει η κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας και η κατά επάγγελμα κατανομή του ΓΕΔ που παρουσιάζεται στα δύο επόμενα τμήματα του κεφαλαίου. Πάντως είναι ήδη εύλογο να υποθεθεί ότι η επέκταση του δημόσιου τομέα μπορεί να εξηγήσει σε μεγάλο βαθμό την αύξηση του ΓΕΔ εκείνη την περίοδο. Χαρακτηριστική είναι επίσης η πολύ μικρή άνοδος του εκτός εργατικού δυναμικού αριθμού των γυναικών, σε μια περίοδο που ο εκτός εργατικού δυναμικού ανδρικός πληθυσμός συνέχισε να αυξάνεται με γοργό ρυθμό προφανώς λόγω και της διεύρυνσης των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων του κατά την περίοδο εκείνη.

Η δεκαετία 1991-2001 ήταν μία επίσης κρίσιμη και ενδιαφέρουσα περίοδος για τις γυναίκες. Στο μεγαλύτερο διάστημά της είχε την πολιτική ηγεσία το ΠΑΣΟΚ, αλλά το φαινόμενο του στασιμοπληθωρισμού αντιμετωπίστηκε διαφορετικά. Το κόμμα που βρίσκονταν στην εξουσία προσπαθούσε να συνδυάσει την ανάπτυξη τιθασεύοντας τον πληθωρισμό. Όραμα των ελληνικών πολιτικών ηγεσιών εκείνης της εποχής ήταν η συμμετοχή στη σχεδιαζόμενη ευρωπαϊκή Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ), ενώ είχε προηγηθεί μια προσπάθεια ενοποίησης των αγορών εργασίας και κεφαλαίου στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ). Προϋπόθεση συμμετοχής στην ΟΝΕ ήταν η μείωση του πληθωρισμού και των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το σχέδιο οικονομικής ενοποίησης της ΕΕ επηρεάστηκε από την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην ανατολική Ευρώπη και την ιδεολογική νίκη του φιλελευθερισμού σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι σφιχτές πολιτικές με αρκετή νεοφιλελεύθερη χροιά που ακολουθήθηκαν, προκάλεσαν αρχικά αύξηση της ανεργίας και συνέχιση της συρρίκνωσης του βιομηχανικού τομέα. Στη συνέχεια όμως και μετά τα μέσα το 1990 ενισχύθηκε η πεποίθηση ότι η Ελλάδα θα γίνει μέλος της ΟΝΕ και υπήρξε ανάκαμψη των επενδύσεων. Οι περισσότερες επενδύσεις έγιναν στο λιανικό εμπόριο και στις υπηρεσίες. Ιδιαίτερα αναπτύχθηκε ο τραπεζικός τομέας. Έτσι οι υπηρεσίες, όπου η παρουσία των γυναικών στην απασχόληση είναι εντονότερη, τονώθηκαν και δημιούργησαν θέσεις εργασίας για περισσότερες γυναίκες.

Παρατηρώντας τα στατιστικά στοιχεία των απογραφών του 1991 και του 2001 βλέπουμε ότι το ΓΕΔ συνέχισε να αυξάνεται με ταχύτερο μάλιστα ετήσιο ρυθμό από το αντίστοιχο των ανδρών (3,3% έναντι 0,5%). Αυτό ήταν πιθανότατα αποτέλεσμα των οικονομικοπολιτικών εξελίξεων που αναφέρθηκαν παραπάνω αλλά και της εισροής μεταναστριών από την Αλβανία και λίγο αργότερα τις πρώην κομμουνιστικές χώρες προκειμένου να εργαστούν σε επαγγέλματα χαμηλού κοινωνικού κύρους με αμφίβολο τις περισσότερες φορές καθεστώς κοινωνικής ασφάλισης.

Εξετάζοντας την πορεία της ανεργίας κατά την συγκεκριμένη περίοδο, το ποσοστό ανεργίας των γυναικών παρουσίασε νέα αύξηση και διαμορφώθηκε σε 13,3%. Συνεχίστηκε δηλαδή η τάση της προηγούμενης δεκαετίας κατά την οποία στις γυναίκες η ανεργία αυξάνονταν ταχύτερα από το εργατικό δυναμικό. Η τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα ήταν και η πρώτη περίοδος κατά την οποία μειώθηκε, έστω και οριακά, το μη οικονομικά ενεργό τμήμα του γυναικείου πληθυσμού. Το γεγονός

σηματοδοτεί σημείο καμπής για την αγορά εργασίας στην Ελλάδα. Αντίθετα ο μη οικονομικά ενεργός πληθυσμός των ανδρών συνέχισε να αυξάνεται.

Κατά το μεγαλύτερο μέρος της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα η ελληνική οικονομία βρισκόταν σε κατάσταση ευφορίας, καθώς έχει καταφέρει τη νομισματική ενοποίηση και ο δανεισμός γίνονταν με χαμηλά επιτόκια. Οι τράπεζες έχουν αποκτήσει σχετική αυτονομία από την κυβέρνηση και η οικονομία παρουσιάζει ανάπτυξη που καθοδηγείται από καταναλωτική έκρηξη μέχρι το ξέσπασμα της μεγάλης διεθνούς χρηματοδοτικής κρίσης του 2008. Η κρίση αυτή οδηγεί στην κρίση του ελληνικού δημοσίου χρέους με το τέλος της δεκαετίας.

Το ποσοστό της ανεργίας των γυναικών το 2011 εκτινάχθηκε στο 21,5%, 6,4 ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερο από το αντίστοιχο των ανδρών. Οι γυναίκες λοιπόν πλήρωσαν βαρύτερο τίμημα σε ανεργία που προκλήθηκε από την οικονομική κρίση που ταλανίζει τη χώρα από το 2008-09. Η αυξημένη ανεργία των γυναικών μπορεί να αναζητηθεί σε πολλά αίτια, όπως για παράδειγμα στην αποθάρρυνση των γυναικών ως προς την αναζήτηση εργασίας λόγω της μεγάλης πιθανότητας ανεργίας, την παράταση των σπουδών τους προκειμένου να αποκτήσουν δεξιότητες που θα μειώσουν αυτήν την πιθανότητα, αλλά και τη μετανάστευση προς το εξωτερικό για αναζήτηση εργασίας.

Καταλήγοντας, την περίοδο 2011-2017, η οποία αποτελεί κορύφωση της οικονομικής κρίσης τόσο το ΓΕΔ όσο και το ανδρικό δυναμικό παρουσιάζουν μείωση και πιο συγκεκριμένα το ανδρικό μειώνεται με ταχύτερο ρυθμό έναντι των γυναικών. Αντίθετα οι γυναίκες παρουσιάζουν αύξηση ως προς την ανεργία τους με ταχύτερο ρυθμό έναντι των ανδρών αλλά με ποσοστό μικρότερο από την προηγούμενη περίοδο.

Παρά την κρίση η γυναικεία εργασία σημειώνει υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής στην αγορά εργασίας. Τα μεγαλύτερα νούμερα γυναικείας εργασίας σημειώνονται τη δεύτερη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, ενώ η συμμετοχή των ανδρών στο εργατικό δυναμικό παρουσιάζει όσο περνάνε τα χρόνια μια κάμψη.

Η γενική εικόνα της παρουσίας των γυναικών στην απασχόληση και το εργατικό δυναμικό ολοκληρώνεται με τη μακροχρόνια εξέταση του ποσοστού ανεργίας τους. Προκύπτει βεβαίως ότι σε όλη τη διάρκεια των 56 ετών που εξετάζω το ποσοστό ανεργίας των γυναικών είναι συστηματικά υψηλότερο από εκείνο των ανδρών. Επιπλέον από το 1971 και μετά ακολουθεί αυξητική πορεία. Η ανεργία

πλήττει λοιπόν διαχρονικά τις γυναίκες σε μεγαλύτερο βαθμό, καθώς αυτές αποτελούν ένα κομμάτι του εργατικού δυναμικού πιο ευάλωτο όπου η απόλυση του γίνεται πιο εύκολη σε περιόδους οικονομικών κρίσεων και η είσοδός του στην απασχόληση δυσχεραίνεται από ένα σωρό εμπόδια και κοινωνικές προκαταλήψεις.

Συμπερασματικά, όλη η πορεία και η διαμόρφωση της γυναικείας παρουσίας στην αγορά εργασίας σχετίζεται, όπως αναφέρει και η Θανοπούλου (1992), με το πώς είναι δομημένη τόσο η κοινωνία όσο και η αγορά εργασίας. Η εξέταση της γενικής εικόνας δημιούργησε ορισμένα εύλογα ερωτήματα που αναφέρονται στους κλάδους και στα επαγγέλματα στα οποία συγκεντρώνεται η γυναικεία εργασία. Η τεχνολογία παρουσιάζεται να επηρεάζει και να «τοποθετεί» τις γυναίκες σε συγκεκριμένα επαγγέλματα, ενώ ο ρόλος τους στην οικιακή τους ομάδα αποτελεί ακόμα μια σημαντική παράμετρο διαμόρφωσης της γυναικείας προσφοράς εργασίας. Στα ερωτήματα αυτά επιχειρώ να απαντήσω στα άλλα δύο τμήματα του κεφαλαίου.

Πίνακας 1. Ελλάδα 1961-2017: Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής της απασχόλησης, ανεργίας, και εργατικού δυναμικού. Ανάλυση κατά φύλο.

	1961- 1971	1971- 1981	1981- 1991	1991- 2001	2001- 2011	2011- 2017	1961- 2017
Απασχόληση γυναίκες	-2,2%	0,6%	2,0%	3,3%	1,0%	-0,9%	0,7%
Απασχόληση άνδρες	-0,1%	1,0%	0,1%	0,5%	-0,8%	-1,5%	-0,1%
Απασχόληση σύνολο	-0,7%	0,1%	0,6%	1,4%	-0,1%	-1,3%	0,2%
Ανεργία γυναίκες	-9,7%	6,0%	10,4%	4,6%	7,0%	3,3%	3,4%
Ανεργία άνδρες	-5,5%	4,6%	5,5%	5,4%	4,4%	1,8%	2,7%
Ανεργία σύνολο	-7,2%	5,1%	7,5%	5,0%	5,7%	2,6%	3,0%
Εργατικό δυναμικό γυναίκες	-2,6%	0,9%	2,7%	3,5%	2,0%	0,0%	1,1%
Εργατικό δυναμικό άνδρες	-0,3%	1,1%	0,3%	0,9%	-0,2%	-1,0%	0,2%
Εργατικό δυναμικό σύνολο	-1,0%	1,0%	1,0%	1,8%	0,7%	-0,5%	0,6%

Πηγή: Ετήσιες Στατιστικές Επετηρίδες ΕΣΥΕ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, υπολογισμοί.

1.3. Η εικόνα στους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας

Εδώ η ανάλυση των στατιστικών στοιχείων επικεντρώνεται στη συμμετοχή των γυναικών στους επιμέρους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας που προέρχεται από τις ίδιες πηγές που ανέφερα στο προηγούμενο τμήμα. Στις ΕΕΔ υπάρχει η κλαδική ανάλυση της απασχόλησης κατά φύλο και όχι η κλαδική ανάλυση του εργατικού δυναμικού κατά φύλο. Επιπλέον οι κατηγοριοποιήσεις των κλάδων από τις δύο πηγές (απογραφές, ΕΕΔ) διαφέρουν. Συνεπώς τα επεξεργασμένα στοιχεία που

παρουσιάζω εδώ για την περίοδο 2002-2017 αφορούν την απασχόληση και όχι το εργατικό δυναμικό.

Από την κατηγοριοποίηση των κλάδων που πραγματοποιήσα προέκυψαν οι εξής επτά ενοποιημένοι κλάδοι για τη μελέτη της περιόδου 1961-2001: α) Γεωργία (γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία και αλιεία), β) Ορυχεία (ορυχεία, μεταλλεία, λατομεία και αλυκές), γ) Κατασκευές, δ) Ηλεκτρικό ρεύμα, νερό, ε) Μεταποίηση, στ) Υπηρεσίες (τράπεζες, εμπόριο και λοιπές υπηρεσίες) και ζ) κλάδος που δεν έχει καθοριστεί ή δεν έχει δηλωθεί και οι νέοι. Οι κατηγορίες που προέκυψαν για την ανάλυση έτους προς έτος 2002-2017 είναι οι εξής 13: α) πρωτογενής τομέας (γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία και αλιεία), β) δευτερογενής τομέας (ορυχεία και λατομεία, μεταποιητικές βιομηχανίες, παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου και νερό, κατασκευές) γ) χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή οχημάτων, δ) ξενοδοχεία και εστιατόρια, ε) μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες, στ) ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, ζ) διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες, η) δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, θ) δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, ι) εκπαίδευση, κ) υγεία και κοινωνική μέριμνα, λ) ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό, μ) άλλες υπηρεσίες. Στη συνέχεια, με τη χρήση του υπολογιστικού προγράμματος EXCEL, υπολόγισα για κάθε ενοποιημένο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας την κατανομή του εργατικού δυναμικού κατά φύλο, τη γυναικεία συμμετοχή στη σύνθεση του εργατικού δυναμικού, την αναλογία γυναικών/ανδρών (γυναίκες ανά 100 άνδρες), και τον κατά φύλο μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής του εργατικού δυναμικού. Οι υπολογισμοί ήταν ένας για κάθε δεκαετία από το 1961 έως και το 2011 και ανά έτος από το 2002 έως και το 2017. Μια διαγραμματική παρουσίαση των αποτελεσμάτων γίνεται στο Παράρτημα του παρόντος.

Αξίζει να γίνουν ορισμένες γενικές επισημάνσεις που αφορούν στην σημασία της γυναικείας συμμετοχής στους επιμέρους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας. Ξεκινώντας από την γυναικεία εργασία στη γεωργία, υπάρχουν σοβαρά προβλήματα μετρησιμότητας του ΓΕΔ, επειδή είναι δύσκολο να διαχωριστεί η οικιακή απασχόληση από τη γεωργική δραστηριότητα σε χώρες όπου επικρατεί ο θεσμός της οικογενειακής γεωργικής εκμετάλλευσης. Όπως αναφέρει και η Μουσούρου (1985) η γυναίκα που εργάζεται στη γεωργία επιτελεί εργασία που όχι

απλά επιφέρει οικονομικά οφέλη αλλά εξασφαλίζει και τη βιωσιμότητα της ίδιας της οικογένειας. Είναι χαρακτηριστικό ότι η απογραφή του 1951 εμφανίζει πολύ χαμηλό γεωργικό ΓΕΔ, προφανώς επειδή δεν προσμετρήθηκε σωστά η παρουσία των γυναικών. Για τον λόγο αυτό και επειδή η Ελλάδα ήταν τότε μια κατά βάση γεωργική χώρα, αποφασίστηκε να ξεκινήσω την ανάλυσή μου από το 1961 και όχι από το 1951. Η μετανάστευση από την ύπαιθρο, σε συνδυασμό με την υιοθέτηση περισσότερο εκμηχανισμένων τεχνολογιών στη γεωργική παραγωγή, μείωσαν την παρουσία των γυναικών (Ανθοπούλου, Θ. 2008). Το 1961 εργαζόνταν στη γεωργία 782 χιλιάδες γυναίκες. Το 2017 ο αριθμός τους συρρικνώθηκε σε 181 χιλιάδες άτομα. Όμως το ποσοστό συμμετοχής τους δεν άλλαξε μεταξύ της αρχής και του τέλους της περιόδου· παρέμεινε στο 40%, επειδή και το ανδρικό εργατικό δυναμικό στη γεωργία μειώθηκε με τον ίδιο ρυθμό, 2,6%.

Ο κλάδος της μεταποίησης δεν παρουσιάζει μια συγκεκριμένη πορεία αύξησης ή μείωσης αλλά τα στοιχεία είναι ανάμεικτα. Η γυναικεία απασχόληση στον τομέα της βιομηχανίας αποτελούσε μια σημαντική λύση για πολλές οικογένειες που εγκατέλειπαν την ύπαιθρο και αναζητούσαν μια καλύτερη ζωή στις πόλεις. Δεν έλειψαν βέβαια και οι αντιδράσεις εξαιτίας αυτής της απασχόλησης που αμφισβητούσαν την ηθική των γυναικών που αναζητούσαν εκεί εργασία. Από την άλλη πλευρά, οι νεαρές γυναίκες πολλές φορές, χρησιμοποιούσαν το εισόδημα από την εργασία τους στη βιομηχανία ώστε να ενισχύσουν το παραδοσιακό τους ρόλο και να φτιάχνουν την προίκα τους. Σύμφωνα με την Μουσούρου (1985) η είσοδος των γυναικών στη βιομηχανία κάθε άλλο παρά βοήθησε στις κοινωνικές αλλαγές. Σύμφωνα με την ίδια, η παρουσία τους στη βιομηχανία-βιοτεχνία παρουσίαζε μια αυξητική τάση στην κατηγορία των «συμβοηθούτων και μη αμειβόμενων μελών». Επίσης αξιοσημείωτη είναι η συγκέντρωση των γυναικών σε συγκεκριμένους κλάδους οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως «γυναικείοι» και οι οποίοι στη συνέχεια παρουσίασαν παρακμή, όπως η κλωστοϋφαντουργία. Αντίθετα παρουσιάζεται το φαινόμενο των «ανδρικών κλάδων» της βιομηχανίας να έχουν τάσεις αύξησης. Ο Βουτυράς γράφει το 1981 ότι οι γυναίκες με την εκβιομηχάνιση βρέθηκαν σε μειονεκτική θέση καθώς οι θέσεις στη βιομηχανία απαιτούσαν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που δεν διέθεταν και άρα βίωναν την εκμετάλλευση και την απόρριψη και σ' αυτόν τον κλάδο. Η αποβιομηχάνιση που συντελέστηκε κατά τις δεκαετίες του 1980 και 1990 μείωσε την παρουσία και των δύο φύλων στη μεταποίηση. Από την έρευνά μου προκύπτει ότι στην αρχή της περιόδου το ΓΕΔ της

μεταποίησης ανέρχονταν σε 155 χιλιάδες άτομα και το 2017 ήταν μόνο 106 χιλιάδες ,σημειώνοντας μέσο ετήσιο ρυθμό μείωσης 0,7%, ταχύτερο από τον αντίστοιχο των ανδρών.

Ως αντιστάθμιση της παραπάνω κατάστασης στην οποία περιήλθαν οι γυναίκες, ο Βουτυράς (1981) αναφέρεται στον τριτογενή τομέα ως θετικό παράγοντα για τη γυναικεία απασχόληση. Η συνεχιζόμενη αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στον τριτογενή τομέα σχολιάζεται και από τη Μουσούρου (1985) όπου η αδυναμία των γυναικών να απορροφηθούν από τη γεωργία και η δυσκολία απασχόλησης τους στην μεταποίηση, τις οδηγεί στη συμμετοχή των υπηρεσιών. Όπως θα δούμε στο επόμενο τμήμα, οι μισθωτές γυναίκες αποτελούν την πολυπληθέστερη κατηγορία εργαζομένων γυναικών στις υπηρεσίες. Ενώ η κατηγορία των «συμβοηθούτων μελών» παρουσιάζει συνεχώς αυξητικές τάσεις. Η ανάλυσή μου αποκαλύπτει την αλματώδη άνοδο του ΓΕΔ στις υπηρεσίες μέσα στη διάρκεια των 56 ετών που εξετάζω: ο ρυθμός αύξησης του ήταν 3,4% το χρόνο, σημαντικά ταχύτερος από εκείνο των ανδρών, με αποτέλεσμα από 197 χιλιάδες άτομα το 1961 να υπερ-εξαπλασιαστεί σε 1.262 χιλιάδες και το ποσοστό συμμετοχής τους στον τομέα να διπλασιαστεί από 23% το 1961 σε 46% το 2017. Τέλος εξετάζοντας σύντομα τους κλάδους όπου η γυναικεία συμμετοχή δεν είναι ιδιαίτερα σημαντική, ενδιαφέρον παρουσιάζει η αυξητική πορεία της συμμετοχής τους στον κλάδο της ενέργειας αφού το 1961 ξεκίνησαν με ποσοστό συμμετοχής 7% και ακολουθώντας μια σταθερή σχεδόν πορεία αύξησης έφθασαν το 2017 το 24% προφανώς λόγω της αυξημένης στελέχωσης της ΔΕΗ από γυναίκες. Στους κλάδους των κατασκευών και των ορυχείων το ποσοστό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό δεν ξεπέρασε ποτέ το 8%. Εξετάζοντας τη γυναικεία συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό ανά δεκαετία, τα στοιχεία των απογραφών δείχνουν ότι τη δεκαετία 1961-1971, το ΓΕΔ μειώθηκε με ταχύτερο ρυθμό έναντι των ανδρών. Ο κλάδος όπου παρουσίασε τη μεγαλύτερη μείωση διαφορά ήταν η γεωργία. Από 782.012 γυναίκες στη γεωργία το 1961, το 1971 έμειναν 478.176 μια μείωση της τάξης του 4,8% ετησίως, που μπορεί να εξηγηθεί από την εσωτερική μετανάστευση στην οποία προχώρησαν την περίοδο αυτή οι γυναίκες. Επίσης και στον κλάδο της μεταποίησης το ΓΕΔ παρουσιάζει μια σχετικά μικρή μείωση (0,3%) ενώ ο μοναδικός κλάδος στον οποίο φαίνεται η γυναικεία παρουσία να αυξάνεται τη συγκεκριμένη δεκαετία είναι ο κλάδος των υπηρεσιών όπου το ΓΕΔ αυξάνεται, με ταχύτερο μάλιστα ρυθμό σε σχέση με το ανδρικό, με ποσοστό 1,7%.

Τη δεκαετία του 1970 το ΓΕΔ είχε μια αυξητική πορεία με ετήσιο ρυθμό μεταβολής 0,6% όχι πολύ μικρότερο σε σχέση με το αντίστοιχο ανδρικό. Αύξηση υπήρξε και σε αυτήν τη δεκαετία στη γυναικεία συμμετοχή στις υπηρεσίες όπου μεγεθύνθηκε με ετήσιο ρυθμό 5,8%, καθώς επίσης και στη μεταποίηση. Αντίθετα, στη γεωργία συνέχισε να μειώνεται με τον ίδιο γρήγορο ρυθμό που μειώνονταν και την προηγούμενη δεκαετία.

Η επιτάχυνση του ρυθμού μεγέθυνσης του γυναικείου εργατικού δυναμικού ξεκίνησε τη δεκαετία του 1980 όπου, όπως είδαμε το προηγούμενο τμήμα του κεφαλαίου, το ΓΕΔ αυξάνονταν με ετήσιο ρυθμό 2,6%, με πολύ πιο ταχύ απ' ότι το ανδρικό. Τούτο ήταν αποκλειστικό αποτέλεσμα της θεαματικής ανόδου του στις υπηρεσίες όπου ο ετήσιος ρυθμός μεγέθυνσής του έφτασε το 5,1%. Αντίθετα συνέχισε να μειώνεται στη γεωργία αλλά και στη μεταποίηση. Η μείωσή στη γεωργία αποτελεί συνέχεια της τάσης που υπήρχε τις δύο προηγούμενες δεκαετίες, με ίδιο μάλιστα ρυθμό, 4,9%. Εικόνα στασιμότητας υπάρχει στη μεταποίηση όπου η παρουσία των γυναικών μειώνεται με ετήσιο ρυθμό 0,1%.

Τη δεκαετία 1991-2001, ο ρυθμός ανόδου του ΓΕΔ επιταχύνεται σε 3,5%. Ο ρυθμός αύξησής του στις υπηρεσίες είναι αμειώτος σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία, 5,2%. Σημαντική θα πρέπει να ήταν η συμβολή γυναικείου εργατικού δυναμικού από τις πρώην κομμουνιστικές χώρες, που συνέρρευσε στον τομέα των υπηρεσιών και πιθανότητα αύξησε την προσφορά εργασίας και στη γεωργία όπου καταγράφηκε επίσης αύξηση μετά από τρεις δεκαετίες συνεχούς μείωσης. Πάντως η μέση αύξηση του γεωργικού ΓΕΔ ήταν 3,4%, ενώ το αντίστοιχο ανδρικό μειώθηκε με ρυθμό 2,8%, γεγονός που προκαλεί απορία και θέτει ζητήματα για παραπάνω διερεύνηση. Μια πιθανή εξήγηση που προβάλλεται και από την Ανθοπούλου (2008) είναι η δημιουργία από μέρους των γυναικών μικρών επιχειρήσεων της υπαίθρου, κάτι από τις ενισχύει και οικονομικά. Η προσφορά γυναικείας εργασίας στον κλάδο της μεταποίησης εξακολούθησε την μικρή πτωτική τάση της προηγούμενης δεκαετίας. Ο ετήσιος ρυθμός μείωσής της ήταν 1,0%. Σημαντικό ποσοστό αύξησης καταγράφηκε στον κλάδο των κατασκευών στον οποίο όμως η γυναικεία συμμετοχή ήταν μικρή.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ετήσια στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) της περιόδου 2002-2017 τις εξελίξεις της απασχόλησης στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας μπορούμε να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη της πορείας της μέχρι τις ημέρες μας. Το ενδιαφέρον εδώ εστιάζεται στους επιμέρους

κλάδους των υπηρεσιών, τόσο λόγω της ανάπτυξής τους σε όλη τη διάρκεια της περιόδου όσο και λόγω της υψηλής γυναικείας συμμετοχής σε αυτόν. Σε αντίθεση με τις υπηρεσίες η απασχόληση στη γεωργία μειώθηκε από 270 χιλιάδες το 2002 σε 181 χιλιάδες άτομα το 2017 και της βιομηχανίας από 181 σε 121 χιλιάδες άτομα.

Το εμπόριο είναι ο κλάδος των υπηρεσιών με τις περισσότερες γυναίκες. Κατά την περίοδο 2002-17 η απασχόληση σε αυτόν παρέμεινε σταθερή στα 290 χιλιάδες άτομα περίπου. Υψηλή ήταν η παρουσία των γυναικών και στην εκπαίδευση, με 170 χιλιάδες άτομα το 2002 σε 200 χιλιάδες το 2017. Ακολουθούν τα ξενοδοχεία-εστιατόρια, η υγεία και η δημόσια διοίκηση. Χαρακτηριστική είναι η αύξηση της γυναικείας απασχόλησης και στους τρεις τελευταίους κλάδους των υπηρεσιών την περίοδο αυτή.

Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι στις περισσότερες υπηρεσίες η παρουσία των γυναικών αγγίζει την ισότητα, σε μερικούς κλάδους δε οι γυναίκες ξεπερνούν τους άνδρες. Στον κλάδο της εκπαίδευσης το 2009 παρατηρείται η μεγαλύτερη συγκέντρωση των γυναικών, καθώς 215 γυναίκες αντιστοιχούν ανά 100 άνδρες. Οι κλάδοι όπου η αναλογία γυναικών-ανδρών είναι υψηλή είναι το εμπόριο, τα ξενοδοχεία, οι τράπεζες (όπου σε κάποιες χρονιές οι γυναίκες είναι περισσότερες) και της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας. Επίσης τα ποσοστά στον κλάδο της υγείας, των υπηρεσιών και σε νοικοκυριά είναι εντυπωσιακά καθώς εκεί οι γυναίκες όχι μόνο συμμετέχουν ίσα αλλά σχεδόν «εξαφανίζουν» τους άνδρες. Ο τελευταίος κλάδος αποτελεί έναν αμιγώς γυναικείο κλάδο αφού το ποσοστό συμμετοχής της γυναικείας απασχόλησης δεν πέφτει κάτω από το 92% και είναι σημαντικό να ληφθεί υπόψη ότι στελεχώνεται σε μεγάλο βαθμό από μετανάστριες. Από την ανασκόπηση όλων των χρόνων από το 2002 έως το 2017, η γυναικεία συμμετοχή στους κλάδους των υπηρεσιών είναι δυναμική, αλλά και επιβεβαιώνει τις αντιλήψεις για τη χαμηλή συμμετοχή τους σε ορισμένους κλάδους όπως οι μεταφορές, η δημόσια διοίκηση και η άμυνα, αλλά και ο δευτερογενής τομέας.

Σύμφωνα με τη Μουσούρου (1985) ένας κλάδος οικονομικής δραστηριότητας θεωρείται «γυναικείος» όταν το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών σε αυτόν κυμαίνεται από 30% έως 49% (δηλαδή 43 έως και 100 γυναίκες ανά 100 άνδρες), ενώ είναι «έντονα γυναικείος» όταν το ποσοστό των γυναικών είναι πάνω από 50%, δηλαδή η αναλογία γυναικών/ανδρών είναι μεγαλύτερη της μονάδας.

Ο τομέας των υπηρεσιών έγινε «γυναικείος» το 1981 και έκτοτε η συμμετοχή τους σε αυτόν ακολούθησε συνεχή αυξητική πορεία. Το 2017 έφθασε στο 46%,

γεγονός που σημαίνει ότι στις υπηρεσίες πλησιάζουμε την ισότητα συμμετοχής και ίσως σε λίγα χρόνια ο τομέας αυτός γίνει «έντονα γυναικείος» κατά τον ορισμό της Μουσούρου. Βέβαια, η εργασία στον τομέα των υπηρεσιών περιλαμβάνει πολλές επιμέρους δραστηριότητες που άλλες ανήκουν στον «επίσημο» τομέα της οικονομίας (π.χ. δημόσιες υπηρεσίες, τράπεζες) και άλλες στον «άτυπο» τομέα (π.χ. οικιακή εργασία, ιδιωτικά μαθήματα).

Ο γεωργικός τομέας ήταν μέχρι το 1981 «γυναικείος». Το ποσοστό γυναικείας συμμετοχής μειώθηκε στην απογραφή του 1991 στο 26% αλλά στη συνέχεια ανέκαμψε εντυπωσιακά και αγγίζει ή και ξεπερνά το 40% στο μέχρι σήμερα διάστημα. Οι λόγοι αυτής της ανόδου μου είναι μάλλον αδιευκρίνιστοι, αν μάλιστα λάβουμε υπόψη την έξοδο από τη γεωργία που είχε ήδη αρχίσει από τη δεκαετία του 1960. Ίσως να οφείλεται στην καθιέρωση αγροτικών συντάξεων ή και κινήτρων για τη συμμετοχή των γυναικών στη γεωργία που υπήρξαν από την εφαρμογή της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής στην Ελλάδα.

Η συμμετοχή των γυναικών και γενικότερα του εργατικού δυναμικού στη μεταποίηση ήταν ένα από τα «στοιχήματα» της πολιτικής της εκβιομηχάνισης που ακολουθήθηκε τις πρώτες μετεμφυλιακές δεκαετίες, αλλά που τελικά δεν ευοδώθηκε μετά τη μεταπολίτευση. Τα στοιχεία των απογραφών δείχνουν ότι τόσο στην ανοδική όσο και στην καθοδική του φάση ο τομέας της μεταποίησης δεν ήταν ποτέ «γυναικείος», αφού τα ποσοστά συμμετοχής σε αυτόν μετά το 1961 δεν ξεπέρασαν το 30% με εξαίρεση το 1991. Ωστόσο, στο μεγαλύτερο διάστημα όλης της περιόδου βρίσκονταν κοντά στο όριο του 30%, γεγονός που δεν θα πρέπει να μας κάνει να παραγνωρίζουμε τη σημασία του για τη γυναικεία απασχόληση.

1.4. Η εικόνα στα επαγγέλματα

Οι κατηγοριοποιήσεις των επαγγελμάτων που υπάρχουν στα στοιχεία των απογραφών διαφέρουν από τις αντίστοιχες των ΕΕΔ με αποτέλεσμα τα διάφορα μεγέθη να μην είναι εύκολα συγκρίσιμα. Επιπλέον, όπως και με τους κλάδους, τα στοιχεία των ΕΕΔ κατά φύλο και επάγγελμα αφορούν την απασχόληση και όχι το εργατικό δυναμικό. Επέλεξα τελικά να χρησιμοποιήσω δυο διαφορετικές ενοποιήσεις κατηγοριών επαγγελμάτων, μία για τις απογραφές και μία για τις ΕΕΔ. Από την κατηγοριοποίηση των επαγγελμάτων που πραγματοποιήσα προέκυψαν οι εξής έξι κατηγορίες για τη μελέτη της διαχρονικής εικόνας ανά δεκαετία για την περίοδο

1961-2001. α) Γεωργικά (γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι, υλοτόμοι, αλιείς), β) Χειρωνακτικά (τεχνίτριες -ες, εργάτριες-ες στη βιομηχανία και άλλοι χειρώνακτες), γ) Διοικητικά στελέχη, δ) Υπάλληλοι γραφείου, ε) Λοιπά μη χειρωνακτικά και στ) Μη κατατάξιμα, όπου περιλαμβάνονται και τα νεοεισερχόμενα στο εργατικό δυναμικό άτομα.. Οι κατηγορίες επαγγελματιών που προέκυψαν για τη μελέτη έτος προς έτος από το 2002 έως και το 2017 είναι: α) διοικητικά, β) ελεύθερα επαγγέλματα (επαγγελματίες), γ) τεχνολογικά-τεχνικά (τεχνικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα), δ) υπαλληλικά γραφείου, ε) λοιπά μη χειρωνακτικά (απασχολούμενες στην παροχή υπηρεσιών & πωλητές), στ) ειδικευμένα χειρωνακτικά (ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς, ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή επαγγέλματα, χειριστές βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές), ζ) ανειδίκευτα χειρωνακτικά (ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες), η) μη δυνάμενα να καταταγούν.

Ξεκινώντας από την περίοδο 1961-2001 και παρατηρώντας σε όλες τις απογραφές την παρουσία των γυναικών στα επιμέρους επαγγέλματα, αυτό που παρουσιάζεται είναι ότι οι γυναίκες έχουν αυξημένη παρουσία στο επάγγελμα της γεωργίας, των υπάλληλου γραφείου, και στα υπόλοιπα μη χειρωνακτικά (βλ. Διαγράμματα 1.4.1 και 1.4.4 του Παραρτήματος). Σε όλες τις κατηγορίες επαγγελματιών όπου οι γυναίκες έχουν αυξημένη συμμετοχή, εκτός από το γεωργικό επάγγελμα, παρουσιάζεται μια σταθερή αύξηση από το 1981 και έπειτα. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του ΓΕΔ στο επάγγελμα υπαλλήλων γραφείου και στα λοιπά μη χειρωνακτικά επαγγέλματα παρουσιάζει ταχύτερη αύξηση σε σχέση με το αντίστοιχο ανδρικό.

Από τα στοιχεία των απογραφών για τη δεκαετία 1961-1971 το ΓΕΔ μειώθηκε με ταχύτερο ρυθμό έναντι του αντίστοιχου ανδρικού, με ποσοστό 3,1%. Μεγάλη μείωση εκείνη την περίοδο παρουσίασε το ΓΕΔ στα γεωργικά επαγγέλματα καθώς όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω, η δεκαετία αυτή αποτελεί δεκαετία εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης. Η ταχύτερη μείωση του γυναικείου σε σχέση με το ανδρικό γεωργικό αγροτικό δυναμικό είχε ως συνέπεια τη μείωση συμμετοχής των γυναικών από 40% στο 36% το 1971. Βέβαια ακόμα και με μειωμένο ποσοστό στο γεωργικό επάγγελμα εξακολουθούσε να υπάρχει αυξημένη γυναικεία παρουσία έναντι κάποιων άλλων.

Ο αναπροσανατολισμός της γυναικείας εργασίας από το γεωργικό επάγγελμα σε άλλες κατηγορίες που αφορούν τα αστικά κέντρα πιστοποιείται από το επάγγελμα

των υπάλληλων γραφείου, όπου το ΓΕΔ αυξήθηκε με ετήσιο ρυθμό 6,9%. Επίσης την περίοδο αυτήν παρουσιάζει το ΓΕΔ αύξηση στα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα ενώ το ανδρικό δυναμικό παρουσιάζει μείωση. Επισημαίνεται ότι το επάγγελμα των διοικητικών στελεχών είναι εκείνο που μετά το γεωργικό παρουσιάζει τη μεγαλύτερη μείωση με ετήσιο ρυθμό 2,1%.

Την επόμενη δεκαετία, 1971-1981, το ΓΕΔ παρουσιάζει μια αύξηση στο σύνολό του καθώς επίσης και στις περισσότερες κατηγορίες επαγγελμάτων η γυναικεία παρουσία έχει ανοδική πορεία με μοναδική εξαίρεση το γεωργικό. Εκεί το ΓΕΔ εξακολουθεί να μειώνεται με μέσο ετήσιο ρυθμό 4,8%, μια μείωση που ακολουθείται από το ανδρικό εργατικό δυναμικό. Μια ιδιαίτερη αύξηση παρουσιάζεται στα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα της τάξης του 4,3%, ενώ η σχεδόν σταθερή αύξηση του ΓΕΔ στην κατηγορία των υπάλληλων γραφείου εξακολουθεί και αυτήν τη δεκαετία. Οι γυναίκες παρουσιάζουν αύξηση με ετήσιο ρυθμό 1,2% στα χειρωνακτικά επαγγέλματα ενώ την προηγούμενη δεκαετία είχε υπάρξει μείωση. Η μεγαλύτερη αύξηση του ΓΕΔ τη συγκεκριμένη περίοδο, είναι στο επάγγελμα των διοικητικών στελεχών καθώς αγγίζει το 17,9%, αλλά, η συμμετοχή του ΓΕΔ σ' αυτό δεν ξεπερνούσε το 13%.

Τη δεκαετία του 1981-1991 το ΓΕΔ αυξάνεται με ταχύτερο μέσο ετήσιο ρυθμό, 2,6%, παρουσιάζεται δηλαδή μια έντονη γυναικεία παρουσία στην αγορά εργασίας. Η εντυπωσιακότερη αύξηση σημειώνεται στα μη χειρωνακτικά επάγγελμα όπου ο μέσος ετήσιος ρυθμός ήταν 5,6%, ταχύτερος από εκείνον του ανδρικού εργατικού δυναμικού. Το ΓΕΔ υπάλληλων γραφείου εξακολούθησε να μεγεθύνεται δυναμικά, με χαμηλότερο όμως ρυθμό μεταβολής, 4,0%, σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία. Αυξήθηκε επίσης το ΓΕΔ των διοικητικών στελεχών σε 18% το 1991. Μια πολύ μικρή αύξηση παρουσιάζεται στα μη γεωργικά χειρωνακτικά επαγγέλματα ενώ συνεχίστηκε η μείωση του ΓΕΔ στη γεωργία.

Η δεκαετία 1991-2001 αποτελεί δεκαετία όπου οι γυναίκες έχουν εισέλθει για τα καλά στην αγορά εργασίας και αυτό το μαρτυρά ο ρυθμός αύξησης τους τη συγκεκριμένη δεκαετία επιταχύνεται και άλλο στο 3,5%. Στα διοικητικά στελέχη οι γυναίκες κερδίζουν έδαφος έναντι των ανδρών καθώς παρουσιάζουν ποσοστό αύξησης 24,8%.. Και στα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα οι γυναίκες αυξάνονται ενώ οι άνδρες μειώνονται. Αύξηση παρουσιάζει ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής και στο ΓΕΔ των υπαλλήλων γραφείου.

Η δεκαετία αυτή αποτελεί τη μοναδική δεκαετία όπου οι γυναίκες παρουσιάζουν μια αύξηση στο επάγγελμα των γεωργών χωρίς αυτή η αύξηση να σημειώνεται και στο ανδρικό δυναμικό. Μεγάλη αύξηση, 5,4%, παρουσιάζεται και στα άλλα χειρωνακτικά (βιομηχανικές εργάτριες και οικιακό προσωπικό κλπ.). Η εισροή μεταναστριών από τις πρώην κομμουνιστικές χώρες ασφαλώς συντέλεσε σε αυτήν τη μεταβολή (Μπέλλας, Χ.Φ. 2012). Αυτό το ποσοστό αύξησης σε συνδυασμό με την αύξηση τους στο διοικητικό επάγγελμα εξηγεί τη συνολική αύξηση του ΓΕΔ τη συγκεκριμένη δεκαετία.

Συνοψίζοντας από τα δεδομένα των απογραφών όλης της περιόδου 1961-2001, το ΓΕΔ αυξήθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό 0,7%, ενώ το αντίστοιχο των ανδρών αυξήθηκε με ρυθμό μικρότερο από αυτό των γυναικών (0,3%), με μείωση να καταγράφεται μόνο στα επαγγέλματα του πρωτογενούς τομέα. Τα μεγαλύτερα ποσοστά όσον αφορά το μέσο ετήσιο ρυθμό παρουσιάζονται στο επάγγελμα των διοικητικών στελεχών όπου το ΓΕΔ παρουσιάζει αύξηση την περίοδο 1961-2001 της τάξης του 8,4%. Επίσης και όσον αφορά τα χειρωνακτικά επαγγέλματα και τα υπαλληλικά γραφείου, οι γυναίκες παρουσιάζουν σταθερά μια αύξηση ως προς την παρουσία τους σε όλο το διάστημα.

Σειρά έχει τώρα η ανάλυση των σχετικών στοιχείων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού 2002-2017. Το 2002 η ενοποιημένη κατηγορία ειδικευμένων χειρωνακτικών επαγγελμάτων, στην οποία κατατάσσονται και τα γεωργικά, κατείχε ακόμα τα σκήπτρα όσον αφορά την απασχόληση των γυναικών με 372 χιλιάδες άτομα. Ακολουθούσαν τα «άλλα μη χειρωνακτικά» στα οποία περιλαμβάνονται οι πωλήτριες με 295 χιλιάδες, οι υπάλληλοι γραφείου με 269 χιλιάδες και οι ελεύθερες επαγγελματίες με 255 χιλιάδες. Σε ανεidίκευτα χειρωνακτικά επαγγέλματα απασχολούνταν 148 χιλιάδες γυναίκες ενώ οι δύο κατηγορίες με τη χαμηλότερη απασχόληση ήταν τα τεχνολογικά και διοικητικά επαγγέλματα. Το 2011 ο ορισμός των διοικητικών επαγγελμάτων άλλαξε με αποτέλεσμα, να αφαιρεθούν από αυτόν κάποιες ειδικότητες και να προστεθούν στα λοιπά μη χειρωνακτικά. Μετά από 15 χρόνια η εικόνα άλλαξε και την πρωτοκαθεδρία πήραν τα άλλα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα με 417 χιλιάδες άτομα με δεύτερη τα ελεύθερα επαγγέλματα στα οποία απασχολούνταν 378 χιλιάδες και οι υπάλληλοι γραφείου με 229 χιλιάδες. Τα εξειδικευμένα χειρωνακτικά υποχώρησαν στην τέταρτη θέση με 228 χιλιάδες, ενώ τα χωρίς εξειδίκευση χειρωνακτικά παρέμειναν στο επίπεδο που ήταν το 2002.

Τα υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών παρουσιάζονται στην κατηγορία των υπάλληλων γραφείου, όπου οι γυναίκες ξεπερνούν τους άνδρες σε όλη τη διάρκεια της περιόδου. Πάντως με την εκδήλωση της κρίσης η αριθμητική υπεροχή τους μειώθηκε σημαντικά, ίσως επειδή επηρεάστηκαν από την ανεργία περισσότερο από ό,τι οι άνδρες. Η άλλη κατηγορία επαγγελματιών όπου οι γυναίκες υπερτερούσαν έναντι των ανδρών σε όλη τη διάρκεια της περιόδου ήταν τα ανειδίκευτα χειρωνακτικά στα οποία προφανώς δεσπόζει η οικιακή εργασία. Μέχρι το 2013 η αριθμητική υπεροχή των γυναικών αυξάνονταν. Έκτοτε παρουσιάζει μείωση και το 2017 επανήλθε στα επίπεδα του 2002. Στην κατηγορία των άλλων μη χειρωνακτικών (π.χ. υπάλληλοι σε καταστήματα λιανικού εμπορίου) η γυναικεία υπεροχή αντιστράφηκε υπέρ των ανδρών μετά το 2008, επηρεασμένη πιθανότατα από τη βαρύτερη επίπτωση της ανεργίας στις γυναίκες αυτής της επαγγελματικής κατηγορίας. Αντίθετα η γυναικεία απασχόληση σε ελεύθερα επαγγέλματα ξεπέρασε την ανδρική μετά το 2008, ένα γεγονός που αξίζει περισσότερη διερεύνηση στο μέλλον.

Τέλος, κάποιες αναφορές αξίζει να γίνουν στη γυναικεία μισθωτή εργασία και στα άτομα που εργάζονταν ως «συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη». Η εξέταση της διαχρονικής εξέλιξης της γυναικείας μισθωτής εργασίας στην εν λόγω 50ετία αποκαλύπτει μια άνοδο του μισθωτού ΓΕΔ από 306 χιλιάδες σε 1.142 χιλιάδες. Δηλαδή την περίοδο αυτή οι μισθωτές αυξάνονταν με μέσο ετήσιο ρυθμό 2,7%, υπερδιπλάσιο σε σύγκριση με τον αντίστοιχο των ανδρών. Τούτο είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθεί το μερίδιο της συμμετοχής τους στο εργατικό δυναμικό των μισθωτών να αυξηθεί από 25% το 1961 σε 39% το 2001. Πιθανότατα το μερίδιο αυτό να είναι ακόμη υψηλότερο σήμερα.

Το 1961 οι γυναίκες που ήταν «συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη» οικογενειακών επιχειρήσεων αριθμούσαν 678 χιλιάδες άτομα, αποτελώντας τα δύο τρίτα αυτής της κατηγορίας εργαζομένων, που πιθανότατα περιλάμβανε πολλές γυναίκες νεαρής ηλικίας και αγρότισσες. Πενήντα χρόνια αργότερα ο αριθμός τους είχε μειωθεί σε 174 χιλιάδες, γεγονός που σηματοδοτεί τη συρρίκνωση της άτυπης αυτής μορφής γυναικείας εργασίας. Ο αριθμός των συμβοηθούντων ανδρών μειώθηκε ακόμα ταχύτερα, με αποτέλεσμα το μερίδιο των γυναικών σε αυτήν την κατηγορία εργασίας το 2001 να είναι αυξημένο σε 78% από 65% το 1961.

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία της δεκαετίας του 1980 και του 1990, οι γυναίκες καλούνταν να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας και να

αντισταθμίσουν τις πιθανές τους αδυναμίες λόγω του παραδοσιακού τους ρόλου όπως αναφέρει η Μουσούρου (1985). Επομένως όταν είναι αδύναμες μπροστά σ' αυτή την εξισορρόπηση, υποβαθμίζονται ως προς την επαγγελματική τους τοποθέτηση καθώς αποτελούν πλέον μορφή ενίσχυσης του εργατικού δυναμικού σε συνάρτηση με τα ανδρικά χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με το Σταύρο Βουτυρά (1981), οι γυναίκες πριν τη βιομηχανική ανάπτυξη απασχολούνταν στο μεγαλύτερο αριθμό τους στη γεωργία και είχαν πολύ μικρή συμμετοχή στη βιομηχανία, στις υπηρεσίες τόσο αυτές που σχετίζονταν με την εστία όσο και με το δημόσιο χώρο. Αυτό σχετιζόταν με το γενικότερο κλίμα που επικρατούσε στην Ελλάδα τότε καθώς αποτελούσε μια κατ' εξοχήν γεωργική οικονομία.

Η μείωση της γυναικείας εργασίας στο γεωργικό επάγγελμα σχετίζεται όπως αναφέρει η Μουσούρου με την αυξημένη ειδίκευση και τα νέα μηχανήματα στα οποία οι γυναίκες δεν έχουν εξειδικευτεί ούτε καν εκπαιδευτεί λόγω των οικογενειακών τους υποχρεώσεων. Και οι άνδρες όμως παρουσιάζουν ως προς τη συμμετοχή τους στο γεωργικό επάγγελμα πτωτικές τάσεις, χωρίς καμιά περίοδο εμφανούς ανάκαμψης.

Αντίθετα η αυξημένη γυναικεία παρουσία ως υπάλληλων γραφείου παρουσιάζεται και από τα στοιχεία που αναφέρει ο Σταύρος Βουτυράς (1981). Σε σχέση με τις υπόλοιπες κατηγορίες επαγγελματιών που αναφέρει, αυτή των υπάλληλων γραφείου παρουσιάζει αναλογικά τα υψηλότερα νούμερα γυναικείας απασχόλησης σε αντίθεση με άλλα. Επίσης οι αλλαγές που επέφερε η εσωτερική μετανάστευση καθώς και η γενικότερη αλλαγή στη δομή του εργατικού δυναμικού αύξησε την απασχόληση των γυναικών στις υπηρεσίες (Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, 1996).

Η μικρή παρουσία των γυναικών στο επάγγελμα των χειρωνακτών και των εργατών στη βιομηχανία οφείλεται στο ότι δεν ανταποκρίνεται στους παραδοσιακούς επαγγελματικούς ρόλους των γυναικών (Μαγγανάρα, 1998). Αιτία αποτελεί η τεχνολογία και πιο συγκεκριμένα η νέα της μορφή, καθώς αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την επαγγελματική απασχόληση των γυναικών σε αρκετά επαγγέλματα. Οι γυναίκες δεν έχουν την κατάρτιση για τα μηχανήματα ούτε την εξειδίκευση στις νέες τεχνολογίες με αποτέλεσμα η ανάπτυξη της τεχνολογίας να τις αποκλείει ακόμα περισσότερο από τα συγκεκριμένα επαγγέλματα. Φυσικά αυτό δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν γυναίκες που έχουν εκπαιδευτεί κατάλληλα και που έχουν λάβει την απαιτούμενη κατάρτιση ώστε να αποτελούν μέρος του εργατικού

δυναμικού χειρωνακτικών επαγγελμάτων. Συγκεκριμένα οι γυναίκες έχουν δείξει μεγαλύτερη πρόοδο στον επαγγελματικό τομέα κάτι που συνδέεται με την εκπαίδευση τους, σε αντίθεση με τους άνδρες.

Τέλος ο μικρός αριθμός συμμετοχής των γυναικών στο επάγγελμα των διοικητικών στελεχών σχετίζεται άμεσα με τη γυναικεία της φύση και τον παραδοσιακό της ρόλο. Το επάγγελμα αυτό έχει αυξημένες απαιτήσεις ενασχόλησης μαζί του και συνεπώς οι εργαζόμενοι σ' αυτό πρέπει να αφιερώνουν αρκετό χρόνο χωρίς να δεσμεύονται από κάτι άλλο. Έτσι οι γυναίκες που έχουν το ρόλο της συζύγου-μητέρας και τη φροντίδα του σπιτιού, περιορίζονται στη συμμετοχή τους στο συγκεκριμένο επάγγελμα. Και η εκπαίδευση όμως αποτελεί έναν παράγοντα που καθορίζει τα μειωμένα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών σε διοικητικές θέσεις και θέσεις με αυξημένα προσόντα και ευθύνες. Η βελτίωση του μορφωτικού τους επιπέδου και η σταδιακή εξάλειψη κάποιων στερεότυπων κοινωνικών αντιλήψεων έχει συντελέσει στην όποια πρόοδο έχει συντελεστεί τις τελευταίες δεκαετίες.

Η διάρθρωση της συμμετοχής των γυναικών στα διάφορα επαγγέλματα δείχνει ότι παρά την αυξημένη βαρύτητα που έχει πλέον η παρουσία τους στις αγορές εργασίας, παρότι η συγκέντρωσή της σε επαγγέλματα χαμηλού κοινωνικού κύρος και αμοιβής εξακολουθεί να είναι υψηλή. Είναι χαρακτηριστικό ότι το μερίδιο συμμετοχής των γυναικών που είτε ασκούν χειρωνακτικά επαγγέλματα χαμηλής ειδίκευσης είτε εργάζονταν ως απλές υπάλληλοι γραφείου ήταν το 2017 πολύ υψηλό. Συνεπώς δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η άποψη της Μαγγανάρα (1998) που είχε διατυπωθεί πριν 20 χρόνια και έλεγε ότι οι γυναίκες αποτελούν τμήμα του εργατικού δυναμικού που εργάζεται στην Ελλάδα με χαμηλές απολαβές και μέτριες συνθήκες εργασίας σε θέσεις μικρού κύρους με μειωμένη δυνατότητα ανέλιξης έχει σήμερα εντελώς ξεπεραστεί.

Κεφάλαιο 2. Η συμμετοχή των γυναικών στην ελληνική αγορά εργασίας: Η αρθρογραφία από την *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* και τα *Σύγχρονα Θέματα*: 1975-1999.

2.1. Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο έγινε προσπάθεια μέσα από την ανάλυση ορισμένων άρθρων να διερευνηθούν οι απόψεις που επικρατούσαν ως προς τη γυναικεία συμμετοχή στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα όπως προέκυπτε από σχετική επιστημονική αρθρογραφία. Η έρευνα που πραγματοποίησα ως προς την εύρεση των σχετικών άρθρων για τη γυναικεία συμμετοχή στην αγορά εργασίας κάλυψε την περίοδο από το 1960 έως και τη δεκαετία του 2010. Για όλη την περίοδο αυτή πραγματοποίησα μια βιβλιογραφική αναζήτηση στην πλήρη σειρά των εκδόσεων δύο περιοδικών κοινωνικής έρευνας στην Ελλάδα. Η επιλογή τους έγινε εξαιτίας των αρκετών άρθρων που υπάρχουν σε αυτά σχετικών με το θέμα της έρευνάς μου. Τα δυο περιοδικά που επέλεξα ήταν τα *Σύγχρονα Θέματα* και η *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*. Τα 18 άρθρα που τελικά βρήκα ξεκινούν το 1975 και τελειώνουν το 1999. Εντύπωση προκαλεί η σχετικά καθυστερημένη εμφάνιση άρθρων με αυτήν τη θεματολογία· ακόμη περισσότερο εντυπωσιάζει η απουσία σχετικής με το θέμα αρθρογραφίας μετά το 1999.

Η *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* που εκδίδεται από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, ένα κρατικό οργανισμό που υπάγεται στο Υπουργείο Παιδείας, εκδίδεται χωρίς καμία διακοπή από το 1969, αποτελώντας το αρχαιότερο επιζών μέχρι σήμερα περιοδικό σχετικό με τις κοινωνικές επιστήμες. Δεν έχει κάποια εμφανώς πολιτική χροιά ούτε εκφράζονται μέσα από αυτό, άμεσα τουλάχιστον πολιτικές τοποθετήσεις. Αναζήτησα τη σχετική με το θέμα μου αρθρογραφία από το πρώτο ως το τελευταίο του τεύχος. Το πρώτο τεύχος που εμφανίζεται στη διαδικτυακή ιστοσελίδα της *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*»(<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/about/editorialPolicies#focusAndScop>) είναι το 1980 και φτάνει έως και το 2017· επίσης και στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου το αρχείο ξεκινά σε έντυπη μορφή από το 1988 χωρίς να έχω βρει κάτι προγενέστερα. Αξιοσημείωτο είναι ότι το τελευταίο σχετικό άρθρο για τη γυναικεία συμμετοχή στην αγορά εργασίας παρουσιάζεται το 1989 ενώ το πρώτο το 1975. Τα άρθρα που εντόπισα είναι κυρίως βασισμένα σε εμπειρικές έρευνες και

στατιστικά δεδομένα, προσδίδοντας ένα μάλλον ετικετικό ύφος στην επιχειρηματολογία τους.

Τα *Σύγχρονα Θέματα* όπως αναφέρεται και από το ίδιο το περιοδικό στην ηλεκτρονική του ιστοσελίδα (<http://www.synchronathemata.gr/about>), αυτοαποκαλούνται αριστερή επιθεώρηση, και η αρθρογραφία τους είναι ένας συνδυασμός πολιτικού και ακαδημαϊκού περιεχομένου. Το περιοδικό άρχισε να εκδίδεται το 1962 και η δική μου αναζήτηση ξεκίνησε από το πρώτο τεύχος έως και το τελευταίο με στόχο τη συγκέντρωση όλων των άρθρων που θεώρησα ότι κρίνονται σχετικά για να σχολιαστούν σχετικά με το θέμα της εργασίας μου. Έτσι από το πρώτο σχετικό τεύχος που δημοσιεύθηκε το Μάιο του 1978 έως και το τελευταίο άρθρο τον Ιανουάριο-Μάρτιο του 2013, τα άρθρα σχετικά με την αγορά εργασίας και το έμφυλο κομμάτι που βρήκα ήταν 12. Αναφέρω ως πρώτο το τεύχος του 1978 καθώς τόσο στην έρευνα μου στη βιβλιοθήκη όσο και στο διαδίκτυο βρήκα ελάχιστα άρθρα για την περίοδο πριν το 1978 χωρίς να σχετίζονται με το θέμα της έρευνάς μου· πιο συγκεκριμένα στη βιβλιοθήκη διερεύνησα την περίοδο από τον Ιανουάριο του 1963 έως και τον Ιανουάριο του 1965 χωρίς ωστόσο κάποιο άρθρο να σχετίζεται με την έρευνά μου. Τα σχετικά με το θέμα άρθρα του περιοδικού εκτείνονται από το 1988 έως το 1999, με εννέα να συγκεντρώνονται το Δεκέμβριο του 1989 στο τεύχος 40, που αποτέλεσε ένα αφιέρωμα στη γυναικεία συμμετοχή στην αγορά εργασίας. Όλα τα σχετικά άρθρα που εντόπισε η βιβλιογραφική μου έρευνα στα *Σύγχρονα Θέματα* έχουν ένα θεωρητικό τρόπο απεικόνισης, χωρίς να υπάρχει ιδιαίτερη έμφαση σε αυστηρούς ορισμούς, υποθέσεις εργασίας και στατιστικά δεδομένα.

Σε συνάρτηση με τα άρθρα που σχολίασα και από τα δύο περιοδικά έκρινα σκόπιμο σε ορισμένα σημεία κάποιων άρθρων να παραθέσω συμπληρωματικά βιβλιογραφικά κομμάτια που είτε τεκμηριώναν είτε συμπλήρωναν τις απόψεις και τα γεγονότα που αναφέρονταν στα άρθρα είτε τις αμφισβητούσαν. Τα βιβλία αυτά τα βρήκα στην βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου και θεώρησα ότι ανταποκρίνονται καλύτερα στο θέμα της έρευνάς μου και αυτός ήταν ο λόγος που τα χρησιμοποίησα. Συγκεκριμένα χρησιμοποίησα αναφορές από τα βιβλία της Λουκίας Μουσούρου (1985), της Ιωάννας Μαγγανάρα (1998), της Γιώτας Κραβαρίτου (1992) και της Αντιγόνης Λυμπεράκη (2017).

Στο επόμενο μέρος του κεφαλαίου θα σχολιαστούν τα άρθρα των δυο περιοδικών σε δύο διαφορετικά τμήματα: Το πρώτο περιλαμβάνει τα άρθρα της

Επιθεώρησης και το δεύτερο των *Σύγχρονων Θεμάτων*. Η παρουσίαση σε κάθε τμήμα γίνεται με χρονολογική σειρά από το αρχαιότερο στο πιο πρόσφατο άρθρο.

2.2 Η αρθρογραφία στην *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*

1. Νικολαΐδου, Μ. (1975) «Η εργαζόμενη γυναίκα στην Ελλάδα: Μια δειγματολογική μελέτη» *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* τεύχος 25, σελ. 470-506

Το πρώτο σε χρονολογική σειρά σχετικό άρθρο που εντόπισε η βιβλιογραφική μου έρευνα γράφτηκε την εποχή που το πρώτο Σύνταγμα της Μεταπολίτευσης του 1975 κατοχύρωσε τυπικά την ίση μεταχείριση μεταξύ ανδρών και γυναικών ως προς τις εργασιακές σχέσεις. Βέβαια κάτι τέτοιο όπως φάνηκε δεν ήταν αρκετό για να εξασφαλίσει την ουσιαστική ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Η Νικολαΐδου πραγματοποίησε εμπειρική έρευνα στα Μέγαρα στο εργοστάσιο της Πειραιϊκή-Πατραϊκή, χώρο όπου το 1960 η Ιωάννα Λαμπίρη είχε πραγματοποιήσει μια μεγάλη έρευνα και αυτό αποτέλεσε και ερέθισμα για τη συγγραφέα 15 χρόνια αργότερα. Υποστηρίζει ότι από την έρευνα της προκύπτει οι γυναίκες που απασχολούνται με αυτό τον σκοπό στην αγορά εργασίας είναι πρόθυμες να εγκαταλείψουν την εργασία τους όταν η οικονομική κατάσταση της οικογένειας βελτιωθεί παρουσιάζοντας και μέσα από την εξωοικιακή τους εργασία την ευθύνη που έχουν για το νοικοκυριό.

Το άρθρο θεώρησε ως ανασταλτικό παράγοντα για την εξίσωση και τη χειραφέτηση των γυναικών το θεσμό της προίκας. Μέσα από αυτό το θεσμό καθώς και από άλλους παράγοντες υποστηρίζεται οι γυναίκες γινόντουσαν αντικείμενο συναλλαγής και πιο υποβαθμισμένες.

Υποστηρίζει ότι οι ελλειπείς κοινωνικές δομές στήριξης της γυναικείας εργασίας είναι και ένα στοιχείο που δικαιολογεί τις διακρίσεις σε βάρος των γυναικών. Μεταγενέστερα και η Κραβαρίτου (1992) αναφέρεται στην ανεπάρκεια της κρατικής φροντίδας και πρόνοιας για τους ηλικιωμένους και τα μικρά παιδιά που δεσμεύει τις γυναίκες ως προς την είσοδο τους στην πλήρη απασχόληση και τις καθλώνει είτε στο σπίτι είτε σε μορφές μερικής. Επισημαίνεται από την Κραβαρίτου ότι αυτές οι λειτουργίες σε άλλα κράτη αποτελούσαν μέριμνα της κοινωνικής πολιτικής και δεν περιόριζαν τις γυναίκες. Έτσι αυτά τα κενά στην Ελλάδα καλύπτονται από την εργασία των γυναικών χωρίς αμοιβή.

Το άρθρο επικαλείται τον λόγο αυτό για να εξηγήσει τη λιγοστή συμμετοχή των γυναικών σε υψηλόβαθμες θέσεις και τη χαμηλή αμοιβή τους που φθάνει μόνο το μισό μισθό των ανδρών. Οι κοινωνικές αντιλήψεις δεσπόζουν ως λόγος για τις διακρίσεις σε βάρος των γυναικών και αναφέρεται ότι οι προκαταλήψεις αυτές μετατοπίζονται από την εστία στην αγορά εργασίας. Όλα αυτά έχουν αρνητικές συνέπειες στη ζωή των γυναικών. Τέλος αναφέρει ότι οι γυναίκες εργάζονται από ανάγκη για οικονομική βοήθεια της οικογένειας και θεωρούν την εργασία τους ως κάτι το προσωρινό και το αναγκαίο. Με την άποψη αυτή συμφωνεί μεταγενέστερα και η Μουσούρου (1985) η οποία παραθέτει ως κίνητρο της απασχόλησης των γυναικών τις αυξημένες ανάγκες που παρουσιάζονται στη σύγχρονη οικογένεια της εποχής και όχι την χειραφέτησή τους. Έτσι οι γυναίκες εργάζονται με στόχο να εξισορροπηθεί η οικονομική κατάσταση της οικογένειας και όχι επειδή είναι δική τους επιλογή, δική τους επιθυμία.

Σινόπουλος, Π.Α. (1986) «Ο επαγγελματικός χρόνος της γυναίκας και η κοινωνική ποιότητά της» Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών τεύχος 61, σελ. 212-230

Στόχος του άρθρου ήταν η παρουσίαση της γυναικείας εργασίας σε συνάρτηση με την κοινωνική ποιότητά, ορισμό που όπως αναφέρει ο Σινόπουλος, έχει είχε χρησιμοποιηθεί από την Cynthia B. Lloyd, σχολιάζοντας τη φορολογική αντιμετώπιση των εργαζόμενων παντρεμένων γυναικών στις ΗΠΑ.

Ο ρόλος της γυναίκας είναι συνδεδεμένος με αυτό της συζύγου, της μητέρας και γενικά της συντονίστριας και διαχειρίστριας του νοικοκυριού. Αντίθετα ο ρόλος του άνδρα συνδέεται με αυτόν του εργάτη, του επαγγελματία και γενικά με το χώρο της εργασίας και της αμοιβής. Ως δεκαετία-ορόσημο εξόρμησης των γυναικών στην αγορά εργασίας το άρθρο παρουσιάζει τη δεκαετία του 1960, καθώς υπήρξε σημαντική χρονική περίοδος για τον καπιταλισμό, αφού η εξωοικοκυρική εργασία των γυναικών αυξήθηκε ραγδαία όπως αναφέρουν στην Αμερική.

Η εργαζόμενη εξωοικοκυρική γυναίκα όμως, ορισμός που εισάγεται από το Σινόπουλο θέλοντας να προσδιορίσει τις δουλειές εκτός σπιτιού και νοικοκυριού, παρουσιάζεται να δέχεται περισσότερες διακρίσεις και να εισέρχεται στην αγορά εργασίας με άνισους όρους. Μεταγενέστερα η Κραβαρίτου (1992) επανήλθε στο ίδιο θέμα υποστηρίζοντας ότι η σύνδεση εργασίας και οικογένειας για τις γυναίκες ήταν επιτακτική ανάγκη καθώς ο ιδιωτικός χώρος της γυναίκας και ο δημόσιος χώρος της

μισθωτής εργασίας τους μπλέκονται και άρα θα πρέπει να εξισορροπηθούν οι απαιτήσεις και οι υποχρεώσεις τους. Στο άρθρο του Σινόπουλου οι γυναίκες έχουν την υποχρέωση να επιτελούν και τις εργασίες του νοικοκυριού ακόμα και αν είναι εργαζόμενες στο δημόσιο χώρο. Αυτό αποτελεί για τις γυναίκες όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται μέσα στο άρθρο κοινωνική ποινή.

Σύμφωνα με το άρθρο η τεχνική πρόοδος δε μείωσε το φόρτο της εργασίας που έπρεπε να επιτελέσει η γυναίκα για το σπίτι της και τα μέλη της. Δε βοηθήθηκε ώστε να ελαφρυνθεί η θέση της είτε στον εργασιακό της χώρο είτε στις οικιακές της εργασίες. Αυτό που ισχυροποιεί την δυσμενή θέση της εργαζόμενης γυναίκας είναι η μη συνεισφορά των ανδρών στις οικιακές εργασίες. Η ανδρική οικιακή βοήθεια δε φαίνεται να υπολογίζεται και άρα η γυναίκα πρέπει να συνδυάζει και εργασία και νοικοκυριό με αποτέλεσμα να θυσιάζεται για να τα προλάβει. Σύμφωνα με την έρευνα της Νικολαΐδου το 1974 στο εργοστάσιο της Πειραιϊκής-Πατραϊκής, όπως παρουσιάστηκε και στο προηγούμενο άρθρο, οι άνδρες δε συμμετείχαν στις δουλειές του σπιτιού καθώς αυτό ήταν αδιανόητο και αυτό ήταν αποκλειστικά μέλημα των γυναικών.

Η ποινή λοιπόν της γυναίκας οφείλεται και ενισχύεται όπως παρουσιάζεται στο άρθρο μέσα από την εξωοικιακή τους εργασία. Αν δεν επιτελούσαν την πρόσθετη εργασία εκτός από αυτή του νοικοκυριού δε θα επιβαρύνονταν, ενώ το πλήρες ωράριο είναι αυτό που τις επιβαρύνει ακόμα περισσότερο. Αυτό συμβαίνει γιατί όσο και αν εργάζονται εκτός σπιτιού είναι υποχρεωμένες να εργάζονται και για τις υποχρεώσεις του σπιτιού τους. Μεταγενέστερα η Μουσούρου (1992) βρίσκει ότι αρκετά υψηλό ποσοστό θεωρούσαν ότι οι άνδρες έπρεπε να βοηθούν τόσο στο νοικοκυριό όσο και στην ανατροφή των παιδιών. Βέβαια σύμφωνα με άλλα στοιχεία που παρουσιάστηκαν στο ίδιο βιβλίο αναφέρεται ότι μόνο 5% των Αθηναίων ασχολούνταν με τη νυχτερινή φροντίδα των μικρών παιδιών.

Ο Σινόπουλος επίσης αναφέρεται σε έρευνες, με τα ακριβώς αντίθετα αποτελέσματα με αυτά που επικαλείται από την Πειραιϊκή-Πατραϊκή, που πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα από τον Gutenschwager και στη Μακεδονία το 1976-1977 και δηλώνουν ότι οι άνδρες προσφέρουν τη βοήθειά τους στις εστιακές ανάγκες. Τα στοιχεία των ερευνών στην Αθήνα και τη Μακεδονία δεν παρουσιάζονται καθώς δεν αναφέρεται τι έρευνα είχε γίνει και που έχει δημοσιευτεί.

Η ποινή των γυναικών, αναφέρει το άρθρο, μεγαλώνει με το πλήρες ωράριο αφού δεν ελαττώνονται οι οικιακές τους υποχρεώσεις και απλά αυξάνεται το ωράριο

της εξωοικιακής τους απασχόλησης. Δεν υπάρχει γι' αυτές το δικαίωμα ξεκούρασης όταν επιστρέφουν στο σπίτι μετά την εργασία τους αφού έχουν την υποχρέωση να μαγειρέψουν, να καθαρίσουν, να συγγυρίσουν και γενικά να παράσχουν τις υπηρεσίες τους για τα μέλη της οικογένειας. Το άρθρο επικαλείται στατιστικά δεδομένα που προέρχονται από την απογραφή του 1971 σχετικά με τον πληθυσμό των γυναικών που υπόκεινται στην κοινωνική ποινή (οι εξωοικοκυρικά απασχολούμενες) και το ποσοστό επί του συνολικού γυναικείου πληθυσμού. Από τα δεδομένα αυτά παρατηρείται αύξηση από το 1971 που το ποσοστό των εξωοικοκυρικών γυναικών ήταν 19,2% σε 23,3% το 1983. Τα δεδομένα αυτά καλύπτουν τα έτη 1971, 1981 και 1983. Επομένως το ερώτημα που μου γεννιέται αυτόματα είναι αν οι γυναίκες με την είσοδο τους στην αγορά εργασίας με βάση αυτές τις συνθήκες απελευθερώθηκαν ή δεσμεύθηκαν περισσότερο;

Συμεωνίδου, Χ. (1986) «Η εξέλιξη του οικονομικά ενεργού πληθυσμού των γυναικών στην Ελλάδα: 1961-1981» Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών τεύχος 63, σελ. 293-317

Στόχος του άρθρου ήταν η απεικόνιση του εργατικού δυναμικού των γυναικών και οι αλλαγές που συντελούνταν στην πορεία των χρόνων καθώς και η επίδραση των αλλαγών αυτών στις γυναίκες. Πηγές των στοιχείων της Συμεωνίδου αποτελούν οι απογραφές από την ΕΣΥΕ και πιο συγκεκριμένα τα στοιχεία των απογραφών της περιόδου 1961, 1971 και 1981. Το ενδιαφέρον της επικεντρώνεται στα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Το 1961 το ποσοστό του εργατικού δυναμικού των γυναικών ήταν 33,5% ενώ το 1981 μειώθηκε σε 22,7%. Τα ποσοστά αυτά επιβεβαιώνονται και από τη στατιστική ανάλυση που πραγματοποίησα. Εντύπωση της προκαλεί η μείωση που καταγράφηκε μεταξύ των δυο δεκαετιών, καθώς στις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης παρουσιάζεται μια αύξηση τη συγκεκριμένη περίοδο. Ως εξήγηση της μείωσης που συντελέστηκε την περίοδο 1961-1981, αναφέρει την απομάκρυνση των γυναικών από την ύπαιθρο και την εγκατάστασή τους στις πόλεις, κάτι που αυτόματα τις απομάκρυνε από την γεωργία, κλάδος που οι γυναίκες υπολογίζονταν ως εργαζόμενες. Οι πόλεις αναφέρεται μέσα στο άρθρο ότι δυσκόλευαν τη γυναίκα ως προς το συγχρονισμό του παραδοσιακού της ρόλου και της εργασίας της αφού δεν της παρεχόταν κάποια ιδιαίτερη κοινωνική μέριμνα. Μεταγενέστερα η Μαγγανάρα (1998) αναφέρει ότι ο χρόνος της γυναίκας περιορίζεται σημαντικά εξαιτίας της έλλειψης κοινωνικής φροντίδας στις πόλεις. Με

την πάροδο των χρόνων όμως η κατάσταση βελτιώθηκε και το κράτος μερίμνησε για τη φροντίδα των ηλικιωμένων και των παιδιών αφήνοντας περισσότερη ελευθερία στη γυναίκα που ήθελε να συμμετάσχει στην αγορά εργασίας.

Παρατηρεί ότι οι γυναίκες ηλικίας 20-24 ετών παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής στην αγορά εργασίας ενώ όπως αναφέρεται στο άρθρο η απασχόληση αυτή ανακόπτεται όταν συντελεστεί ένας γάμος και γέννηση ενός παιδιού και συγκεκριμένα του πρώτου. Μειώνεται η παρουσία τους στον πρωτογενή τομέα ενώ αυξάνεται στον τριτογενή.

Στη συνέχεια η Συμεωνίδου παρουσιάζει ορισμένα ευνοϊκά στοιχεία για τη γυναικεία απασχόληση όπως τις ευκαιρίες για προσφορά και για ζήτηση στο βιομηχανικό τομέα και στις υπηρεσίες. Επίσης η βελτίωση των ευκαιριών της εκπαίδευσης και η μείωση της γεννητικότητας αποτελούν παραμέτρους που ευνοούν τη γυναικεία απασχόληση που όμως δεν αντισταθμίζουν τις δυσκολίες που προκαλούν τη μειωμένη οικονομική δραστηριότητα των γυναικών.

Ο παράγοντας της εκπαίδευσης κατά τη συγγραφέα αποτελεί πολύ σημαντικό στοιχείο διαμόρφωσης της επαγγελματικής πορείας των γυναικών καθώς στο άρθρο παρουσιάζεται ότι οι γυναίκες βελτιώνουν τα επίπεδα της εκπαίδευσης τους ταχύτερα έναντι των ανδρών και επομένως έχουν μεγαλύτερη αύξηση συμμετοχής στην αγορά εργασίας. Επικαλείται τα στοιχεία των απογραφών για την κατανομή του οικονομικά ενεργού πληθυσμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης και φύλο την περίοδο 1961-1981. Η Μαγγανάρα (1998) επεκτείνει αυτήν τη συλλογιστική και διαπιστώνει ότι οι γυναίκες προσανατολίζονται με βάση το φύλο τους και τον παραδοσιακό τους ρόλο σε συγκεκριμένες εκπαιδευτικές επιλογές που στοχεύουν αυτόματα και σε συγκεκριμένα επαγγέλματα. Ο τριτογενής τομέας αποτελεί «γυναικείο» κλάδο και άρα τα επαγγέλματά του απευθύνονται στις γυναίκες, κάτι που έχει δημιουργηθεί από τη γενικότερη κοινωνική στάση για το ρόλο των γυναικών. Επομένως παρουσιάζεται από το άρθρο και τη βιβλιογραφία το γεγονός ότι η συμβολή της εκπαίδευσης στην επέκταση της γυναικείας απασχόλησης, δείχνει ότι η ανάπτυξη αυτή είναι μονομερής και προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Η γενικότερη αύξηση αυτή της συμμετοχής των γυναικών στον τριτογενή τομέα, είχε σαν αποτέλεσμα να μην πληγούν οι γυναίκες από την οικονομική κρίση που ξέσπασε τα τελευταία δέκα χρόνια, αφού εκείνη επηρέασε το βιομηχανικό και παραγωγικό τομέα και όχι τις υπηρεσίες. Στους επαγγελματίες οι γυναίκες παρουσιάζουν μεγαλύτερη αύξηση έναντι των ανδρών αλλά οι άνδρες στην

κατηγορία των διοικητικών στελεχών και των ανώτερων διευθυντών παρουσιάζονται υπερδιπλάσιοι. Ακόμα στο συγκεκριμένο άρθρο γίνεται λόγος για το επάγγελμα των υπάλληλων γραφείου, των εμπόρων και των πωλητών όπου οι γυναίκες αυξάνονται περισσότερο κάτι που θα φανεί και στη συνέχεια της ανάλυσης της βιβλιογραφίας.

Επικαλούμενη τις ίδιες στατιστικές πηγές παρατηρεί επίσης ότι η Ελλάδα είναι χώρα με τα υψηλότερα ποσοστά «συμβοηθούτων και μη αμειβόμενων μελών», κάτι που δείχνει ότι οι γυναίκες καταγράφονται ως εργατικό δυναμικό δεύτερης κατηγορίας. Επίσης αναφέρει ότι σημαντικός αριθμός γυναικών που δεν καταγράφεται στο εργατικό δυναμικό προσφέρει εργασία «έξω από την αγορά εργασίας» με αποτέλεσμα να μην υπολογίζεται. Είναι η πρώτη χρονολογικά επισήμανση για την υψηλή συμμετοχή των γυναικών στην άτυπη αγορά εργασίας που συνάντησα στη βιβλιογραφία.

Το συμπέρασμα που καταλήγει το άρθρο είναι ότι οι γυναίκες αν και έχουν βελτιωμένο επίπεδο εκπαίδευσης εντούτοις συνεχίζουν να εργάζονται σε επαγγέλματα χαμηλότερης ιεραρχίας. Διαπιστώνει επίσης διακρίσεις στις απολαβές τους έναντι των ανδρών.

Χλέτσος, Μ. (1988) «Οι γυναίκες και η αγορά εργασίας» Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών τεύχος 68, σελ. 128-138

Στόχος του συγκεκριμένου άρθρου είναι η γυναίκα και πως αντιμετωπίζεται στην αγορά εργασίας μέσα από διάφορες θεωρίες. Ως αρχική διαπίστωση του άρθρου παρουσιάζεται το γεγονός ότι στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες η γυναικεία απασχόληση στη γεωργία μειώνεται ενώ αυξάνεται η απασχόληση τους στις υπηρεσίες. Ήδη η Μουσούρου (1985) είχε αναφέρει ότι η μεταφορά της αγρότισσας γυναίκας στις πόλεις και συνεπώς στον εργασιακό χώρο είχε αρκετά προβλήματα ως προς την διευθέτηση πρακτικών θεμάτων και ζητημάτων ηθικής που συνεπάγονταν η απομάκρυνση τους από το σπίτι προκειμένου να εργαστούν

Αναφέρει ότι συζητήσεις φεμινιστριών και επιστημόνων πραγματοποιούνταν με στόχο να παρουσιαστεί η κατώτερη θέση της γυναίκας ως προς το εισόδημα, τη σταθερότητα και το είδος του επαγγέλματος. Όπως παρουσιάζεται μέσα από το άρθρο οι φεμινιστικές αντιλήψεις μαζί με τη θεωρία δυαδικής αγοράς εργασίας και τη μαρξιστική θεωρία συμφωνούν ως ένα βαθμό για τον εφεδρικό βιομηχανικό στρατό. Τα βασικά χαρακτηριστικά που έχουν οι άνδρες και οι γυναίκες στην αγορά εργασίας

εξετάζονται από τη θεωρία του ανθρωπίνου κεφαλαίου και τη θεωρία των στερεότυπων ρόλων. Οι δομές της αγοράς εργασίας εξετάζονται σύμφωνα με το άρθρο από τη θεωρία του δυαδισμού της αγοράς εργασίας και από τη μαρξιστική θεωρία περί εφεδρικού στρατού.

Η πρώτη θεωρία που σχετίζεται με τα χαρακτηριστικά των ανδρών και γυναικών που συμπεριλαμβάνονται στην αγορά εργασίας είναι αυτή του ανθρωπίνου κεφαλαίου. Η θεωρία αυτή μέσα από το άρθρο παρουσιάζεται να δίνει έμφαση κυρίως στον εργάτη ως άτομο, ως ξεχωριστή οντότητα. Αυτό γίνεται για να δικαιολογηθεί η διάκριση στην αγορά εργασίας, αφού τα διαφορετικά χαρακτηριστικά των εργατών τους κατατάσσουν σε διαφορετικά επαγγέλματα. Έτσι επεξηγείται και το φαινόμενο της απόκλισης ή της διάκρισης των επαγγελματιών για τις γυναίκες καθώς τα χαρακτηριστικά των γυναικών όπως η εκπαίδευση και η κατάρτιση, καθορίζουν την επαγγελματική τους σταδιοδρομία. Τα χαρακτηριστικά επομένως που επηρεάζουν την παραγωγικότητα των γυναικών εξετάζονται από αυτήν τη θεωρία.

Παρουσιάζεται επίσης η θεωρία περί στερεότυπων ρόλων που σχετίζεται με τα χαρακτηριστικά των ατόμων και εξηγεί τη διαφορετική θέση των γυναικών ως συνάρτηση της κοινωνικής αντίληψης περί διαφορετικότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Χαρακτηριστικά η διαμόρφωση του ρόλου των γυναικών μέσα από τις κοινωνικές αντιλήψεις αποτελεί, σύμφωνα με το άρθρο, μια κατάσταση που τις ακολουθεί και στην απασχόληση τους. Ο ρόλος μητέρας και συζύγου είναι συνδεδεμένος με την εργασία τους. Όλα αυτά τα στοιχεία δικαιολογούν τη διαφορετικότητα των επαγγελματιών ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες δεν εξηγούν όμως και τους χαμηλότερους μισθούς των γυναικών. Ο συγγραφέας επικρίνει τις δύο παραπάνω θεωρίες επειδή αντιμετωπίζουν την αγορά εργασίας ως μια σταθερή, αμετάβλητη έννοια χωρίς ιστορική εξέλιξη και επομένως χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι αλλαγές στις δομές της.

Προχωρώντας στις θεωρίες που σχετίζονται με τις δομές της αγοράς εργασίας αναφέρει αρχικά τη θεωρία περί δυαδισμού. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία η αγορά εργασίας χωρίζεται σε δυο κλάδους. Ο πρώτος κλάδος προσφέρει υψηλές απολαβές, σταθερή απασχόληση και το αντικείμενο της εργασίας κρίνεται πιο ενδιαφέρον. Ο κλάδος αυτός στελεχώνεται κατά πλειονότητα από άνδρες. Στη συνέχεια ο δεύτερος κλάδος διαθέτει ακριβώς τα αντίθετα χαρακτηριστικά από τον πρώτο όπως χαμηλές απολαβές, ασταθής εργασία και επαγγέλματα ανιαρά δίχως κάποια ιδιαίτερη

σημασία. Στον κλάδο αυτό οι γυναίκες έχουν έντονη παρουσία, χωρίς όπως αναφέρει το άρθρο να επεξηγούνται οι αιτίες διαχωρισμού. Ισχυρίζεται ότι στις ημιβιομηχανοποιημένες χώρες και συγκεκριμένα στην περίπτωση της Ελλάδας, οι γυναίκες εργάζονται σε υπηρεσίες, στη δημόσια διοίκηση, σε ασφάλειες και σε τράπεζες, σε εργασίες δηλαδή που αποφέρουν, υψηλό εισόδημα, μια σταθερότητα και ένα ενδιαφέρον υπονοώντας μάλλον ότι η θεωρία αυτή δεν ισχύει στις χώρες αυτές. Ακόμα και αν ο μισθός είναι χαμηλότερος από αυτός των ανδρών αυτό οφείλεται σύμφωνα με το άρθρο στη λιγότερη κατάρτιση των γυναικών. Επομένως εδώ οι δομές παρουσιάζονται ρευστές, εναλλασσόμενες και άρα η αγορά εργασίας εξελίσσεται.

Η τελευταία θεωρία που αφορά τις δομές της αγοράς εργασίας και η οποία αναφέρεται στο άρθρο είναι η μαρξιστική θεωρία του εφεδρικού στρατού. Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία η εκμετάλλευση που υφίστανται προκύπτει πρώτα από το κεφάλαιο και στη συνέχεια από τους άνδρες. Η εκμετάλλευση από το κεφάλαιο είναι άμεσα συνδεδεμένη με την εκμετάλλευση από τους άνδρες και μόνο αν πάψει η μια οι γυναίκες θα απαλλαγούν και από την άλλη.

Συμπερασματικά το άρθρο θεωρεί ότι οι κοινωνικές αντιλήψεις όσο σταθερές και διαδεδομένες και αν είναι αλλάζουν στην πορεία των χρόνων με αποτέλεσμα να μειώνεται σταδιακά ο παραδοσιακός ρόλος των γυναικών. Το νοικοκυριό δεν μπορεί να καλύψει τις αυξημένες ανάγκες του μόνο με το ανδρικό εισόδημα. Στις αλλαγές αυτές προστίθενται και η μέριμνα του κράτους για κοινωνική βοήθεια προς τις γυναίκες, κάτι που βιβλιογραφικά έχει ήδη διαπιστωθεί, καθώς και η απρόσκοπτη εκπαίδευση των γυναικών. Βέβαια όσο και αν επηρεάζουν οι αλλαγές την είσοδο της γυναίκας στην αγορά εργασίας, η κύρια μορφή απασχόλησης που εξακολουθεί να κυριαρχεί είναι η μερική απασχόληση που συνδυάζει και το επάγγελμα και τον παραδοσιακό τους οικιακό ρόλο.

Ηλιού Μ. (1988) «Οι γυναίκες πανεπιστημιακοί: εξέλιξη της θέσης τους ή στασιμότητα;» Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών τεύχος 70, σελ. 3-24

Μέσα στο συγκεκριμένο άρθρο γίνεται λόγος για το επάγγελμα των γυναικών πανεπιστημιακών, εξετάζεται δηλαδή η θέση τους και εξέλιξή τους σε αυτό το επάγγελμα. Επίσης γίνεται αναφορά στις διεκδικήσεις των γυναικών καθώς και πως διαμορφώνονται εξελικτικά οι σχετικές νοοτροπίες.

Στοιχεία του κειμένου δείχνουν ότι οι γυναίκες υποαντιπροσώπευονται και ειδικότερα σε κάποιες επιστήμες. Οι διευθυντικές ακαδημαϊκές θέσεις δεν έχουν τα χαρακτηριστικά που απαιτούνται ώστε οι γυναίκες ώστε να μπορούν να ανταπεξέλθουν σύμφωνα με τις κοινωνικές αντιλήψεις που επικρατούν για τον γενικότερο ρόλο τους στην κοινωνία. Ακόμα και όσες καταφέρνουν να εισχωρήσουν στις πανεπιστημιακές βαθμίδες δεν κατανέμονται εξίσου σε όλες τις βαθμίδες. Συνεπώς το άρθρο με βάση τα στοιχεία το Statistical Yearbook της Ουνέσκο που παρουσιάζει στοιχεία για την εξέλιξη του ποσοστού των γυναικών στο ακαδημαϊκό προσωπικό και στο φοιτητικό πληθυσμό των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων για τα έτη 1970, 1975, 1980, 1985, καταλήγει στο ότι η ανέλιξη ανακόπτεται είτε παρεμποδίζεται είτε γίνεται με πιο αργό ρυθμό σε σχέση με εκείνη των ανδρών.

Κατά τη συγγραφέα, βασικό στοιχείο που περιορίζει τις γυναίκες από την αγορά εργασίας ή τις εισάγει στην αγορά εργασίας με μειωμένες απαιτήσεις είναι η περιορισμένη πρόσβαση στην εκπαίδευση. Τα περισσότερα προβλήματα που παρατηρούνται αφορούν την είσοδο των γυναικών αποφοίτων ΑΕΙ στην αγορά εργασίας και στον προσανατολισμό στην προσωπική τους ζωή.

Τα προβλήματα των γυναικών προέρχονται από κοινωνικές αντιλήψεις που ισχύουν. Επομένως η ανέλιξή τους στον ακαδημαϊκό χώρο γίνεται με πολύ αργό ρυθμό λόγω των μειωμένων απαιτήσεων που ίδιες έχουν προκειμένου να ανταποκριθούν σε άλλες κοινωνικές επιταγές. Οι γυναίκες εισέρχονται σε πανεπιστημιακές θέσεις με όρους ισότιμους με τους άνδρες, όμως στη συνέχεια η εξέλιξη τους δεν είναι ισότιμη επειδή οι οικογενειακές τους υποχρεώσεις είναι βαρύτερες. Η συγγραφέας επισημαίνει την ταχύτερη εξέλιξη των γυναικών πανεπιστημιακών που έχουν λιγότερες οικογενειακές υποχρεώσεις. Αντίθετα με τις παντρεμένες γυναίκες οι ανύπαντρες παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά ακαδημαϊκού προσωπικού σε σχέση με τους ανύπαντρους άνδρες κάτι που ισχυροποιεί την παραπάνω αιτία. Η οικογένεια παρουσιάζεται λοιπόν ως ο παράγοντας που συμβάλλει στη διαμόρφωση του χρόνου των γυναικών και στη διάθεση του στο πανεπιστημιακό επάγγελμα συγκεκριμένα. Το πανεπιστημιακό επάγγελμα παρουσιάζεται συνεπώς ως κατεξοχήν ανδρικό.

Από τα ίδια στατιστικά δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν παραπάνω παρουσιάζεται μέσα στο άρθρο μια αύξηση του ακαδημαϊκού γυναικείου πληθυσμού από 29% το 1970 σε 35% το 1985 ενώ ο γυναικείος φοιτητικός πληθυσμός από 31% σε 46%. Σύμφωνα με το άρθρο αυτά δεν αποτελούν σημαντικές αυξήσεις καθώς

γίνονται με πάρα πολύ αργό ρυθμό και πιο σωστά αποτελούν στασιμότητα. Η αυξημένη συμμετοχή παρουσιάζεται στο άρθρο ως απόρροια του εκδημοκρατισμού που επικράτησε στο ανώτατο εκπαιδευτικό σύστημα. Όμως υποστηρίζεται ότι η βελτίωση ήταν ανεπαρκής επειδή τα δύο φύλα δεν είχαν εξισωθεί ως προς τη συμμετοχή τους στο ακαδημαϊκό προσωπικό.

Στην Ελλάδα η άνιση παρουσία των γυναικών δεν παρουσιάζεται μόνο στις βαθμίδες αλλά και στις σχολές. Στο επίπεδο των μεταπτυχιακών παρουσιάζονται διακρίσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών, καθώς επίσης και στη χρηματοδότηση υποτροφιών. Επίσης οι γυναίκες πανεπιστημιακοί υπολείπονταν σε συμμετοχές σε συνέδρια και δημοσιεύσεις.

Συμπερασματικά αναφέρει ότι για την εποχή που δημοσιεύεται το άρθρο, οι περισσότερες αντιλήψεις για την συμμετοχή των γυναικών στο πανεπιστημιακό επάγγελμα ήταν ξεπερασμένες και συντηρητικές αφού οι κοινωνικές αυτές σχέσεις δεν χρειάζονταν πλέον για τη ζωή των ανθρώπων. Διαπιστώνει τέλος μια μικρή ποιοτική βελτίωση η θέση των γυναικών στα πανεπιστήμια.

Πετρινώτη, Ξ. (1989) «Η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό και η περίπτωση της Ελλάδας» Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών τεύχος 74, σελ. 105-140

Στόχος του άρθρου είναι η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας και οι διάφορες θεωρίες που έχουν διαμορφώσει τη θέση τους τόσο στη μισθωτή εργασία όσο και στα οικιακά τους καθήκοντα. Στο άρθρο η μεταπολεμική περίοδος χαρακτηρίζεται ως η περίοδος όπου η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό αυξήθηκε και συνδυάστηκε με την οικονομική ανάκαμψη των δυτικών χωρών. Επίσης η είσοδος των γυναικών στο εργατικό δυναμικό άλλαξε τη σύνθεσή του, μιας και δεν αποτελούσε μόνο ο ανδρικός πληθυσμός κομμάτι της αγοράς εργασίας, κάτι που το στηρίζει στα στοιχεία που προκύπτουν από το OECD, Labour Force Statistics σχετικά με τη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό από επιλεγμένες χώρες του Ο.Ο.Σ.Α. το 1961-1981.

Αναφέρει ότι το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό το υποεκτιμήθηκε στην τότε απογραφή, επειδή σε αυτήν ο ορισμός του οικονομικά ενεργού πληθυσμού περιλάμβανε και άτομα 10 έως 14 ετών.

Το άρθρο στη συνέχεια επικαλείται δυο υποδείγματα και μια θεωρία. Αρχικά σύμφωνα με το νεοκλασικό υπόδειγμα η εργασία των μελών μιας οικογένειας καθορίζεται από τις καταναλωτικές ανάγκες που έχουν καθώς επίσης και από τις αποφάσεις που λαμβάνουν ως προς τη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας. Η εργασία του άνδρα καθώς και η αμοιβή του έχει άμεση σύνδεση με την εργασία των γυναικών, αφού όσο περισσότερο εργάζονται και καλύτερα αμείβονται οι άνδρες τόσο λιγότερο εργάζονται οι γυναίκες. Επίσης η αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος από την είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας οδηγεί την υποκατάσταση της απλήρωτης οικιακής εργασίας με μισθωμένη. Βασική παράμετρος ως προς την αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας είναι η εκπαίδευση.

Στη συνέχεια με βάση τη θεωρία της κατάτμησης της αγοράς εργασίας παρουσιάζονται οι συνθήκες με τις οποίες εργάζονται οι γυναίκες και οι συνθήκες με τις οποίες εργάζονται οι άνδρες. Υπάρχουν διαφοροποιήσεις και αυτό οφείλεται στο ότι η αγορά εργασίας διακρίνεται σε «πρωτεύουσα» και «δευτερεύουσα» ή σε «πυρήνα» και «περιφέρεια», ορισμοί που δεν αναφέρεται αν εισάγονται από την Πετρινώτη ή είναι προϋπάρχουσες. Η δευτερεύουσα αγορά εργασίας είναι ο χώρος εργασίας των γυναικών καθώς εκεί επικρατούν οι συνθήκες της αβεβαιότητας, της αστάθειας, των χαμηλών απολαβών και της στασιμότητας. Αντίθετα η πρωτεύουσα εργασία είναι ο εργατικός χώρος των ανδρών όπου εκεί επικρατεί η σταθερότητα, η ανέλιξη και τα υψηλά εισοδήματα. Η θεωρία αυτή παρουσιάζεται να δείχνει ως υπεύθυνο για τη διαίρεση του εργατικού δυναμικού το κεφάλαιο, καθώς η εξειδίκευση των εργατών που απαιτείται έχει σαν αποτέλεσμα ένα σταθερό εργατικό δυναμικό και άρα οι γυναίκες δεν μπορούν να αποτελούν τμήμα αυτού. Για το λόγο αυτό δηλώνεται ότι ο τριτογενής τομέας είναι αυτός που ανταποκρίνεται κατά κύριο λόγο σε γυναικείο εργατικό δυναμικό αφού εκεί οι γυναίκες μπορούν να εργάζονται ευκαιριακά. Ενώ αντίθετα όσες γυναίκες εισέλθουν στην πρωτεύουσα αγορά εργασίας, αναλαμβάνουν θέσεις υπαλληλικές της κατώτερης βαθμίδας.

Προχωρώντας στο τελευταίο υπόδειγμα, το μαρξιστικό, γίνεται λόγος για τη σημασία που έχουν οι εργασίες του σπιτιού και οι γυναίκες γενικότερα για το κεφάλαιο. Η μισθωτή εργασία των γυναικών παρουσιάζεται ως κέρδος για το κεφάλαιο, καθώς καλύπτουν θέσεις μέσα από τις οποίες αντισταθμίζεται το κέρδος που έχει χαθεί. Αυτό θα οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι οι γυναίκες αποτελούν τμήμα του εφεδρικού στρατού. Υποστηρίζει ότι οι περισσότερες απολύσεις καθώς και οι

επιπτώσεις της κρίσης της αγοράς εργασίας πλήττουν το παραγωγικό κομμάτι το οποίο στελεχώνεται από άνδρες ενώ οι υπηρεσιακές και υπαλληλικές αρμοδιότητες δεν πλήττονται τόσο. Η αύξηση του τριτογενή τομέα παρουσιάζεται ως παράγοντας εξέλιξης της γυναικείας απασχόλησης. Αντίθετα, η παρουσία των γυναικών στο γεωργικό επάγγελμα συνεχώς παρουσιάζει μια πτώση. Επίσης την περίοδο 1961-1981 όπου συντελούνται οι παραπάνω διαφοροποιήσεις παρατηρείται σύμφωνα με το άρθρο μια βελτίωση ως προς το μαθησιακό επίπεδο των γυναικών και συνεπώς και ως προς την επαγγελματική τους σταδιοδρομία. Επισημαίνει ότι η μείωση του ποσοστού των γεννήσεων συντελεί στην αύξηση του γυναικείου εργατικού δυναμικού, αφού στην Ελλάδα όσες γυναίκες αφοσιωθούν κάποια περίοδο στο μέγαλωμα των παιδιών τους πολύ δύσκολα επανεντάσσονται στην αγορά εργασίας.

Είναι γεγονός ότι το 2001 οι γυναίκες υπάλληλοι γραφείου ήταν 158 προς 100 άνδρες σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία της έρευνάς μου ενώ το 1991 ήταν 102 προς 100 άνδρες, παρουσιάζοντας έτσι μια μεγάλη αύξηση. Όμως η παρουσία των γυναικών στο γεωργικό επάγγελμα συνεχώς παρουσιάζει μια πτώση σύμφωνα με το άρθρο.

Οι παράγοντες που επηρεάζουν τη γυναικεία απασχόληση φαίνεται να είναι οι ανάγκες του νοικοκυριού καθώς σύμφωνα με τη λειτουργία του και τις ανάγκες του καθορίζεται η γυναικεία εργασία. Το καπιταλιστικό σύστημα έχει ως στόχο του να μεγιστοποιήσει την ευημερία των μελών της οικογένειας και επομένως οι γυναίκες θα πρέπει να θυσιάσουν ορισμένες επιλογές τους για την ευημερία αυτή. Επαναλαμβάνει όσα είχαν υποστηριχθεί και στα προγενέστερα άρθρα ότι οι χαμηλές απολαβές από τη γυναικεία απασχόληση σε συνάρτηση με το διπλό φορτίο που έχουν οι γυναίκες εργαζόμενες τις απωθούν από το να εισέλθουν στην αγορά εργασίας. Επομένως προκύπτει ότι η προσφορά των γυναικών στην αγορά εργασίας είναι μικρότερη από την προσφορά τους στα νοικοκυριά κατά την περίοδο 1961-1971.

2.3 Η αρθρογραφία στα Σύγχρονα Θέματα.

Από το συγκεκριμένο περιοδικό τα σχετικά άρθρα που βρήκα για την έρευνα μου είναι 12 και τα εννέα από αυτά αποτελούν μέρος ενός αφιερώματος που φιλοξενείται στο τεύχος 40 του Δεκεμβρίου του 1989.

Η Ντίνα Βαϊου και Μαρία Στρατηγάκη στο εισαγωγικό άρθρο του τεύχους, δηλώνουν σαφώς τη φεμινιστική θέση τους στην αγορά εργασίας, αποτελώντας και

μια εισαγωγή για το συγκεκριμένο τεύχος-αφιέρωμα. Η Γιώτα Κραβαρίτου παρουσιάζει την αντίθεσή της για τη διάκριση της εργασίας των ανδρών και των γυναικών σε κεντρικούς εργαζόμενους και περιφερειακές εργαζόμενες αντίστοιχα. Στη συνέχεια η Μαρία Στρατηγάκη η οποία αποτελεί και μια από τις συγγραφείς του συγκεκριμένου άρθρου αναφέρει ως παράγοντα διαφοροποίησης και διάκρισης τις νέες τεχνολογίες οι οποίες δημιούργησαν νέες θέσεις εργασίας για τους άνδρες και για τις γυναίκες. Η Ελένη Παυλίδου εκφράζει τη γενικότερη αντίληψη που κυριαρχεί για την άνιση μεταχείριση που έχουν οι γυναίκες ως κομμάτι του εργατικού δυναμικού. Η Ξανθή Πετρινώτη ήταν αυτή που κατέταξε τις μορφές εργασίας σε αυτές που είναι επίσημες, παραοικονομιακές και άτυπες. Η Αφροδίτη Δήμου εξετάζει πως σχετίζεται η μερική απασχόληση με την εργασία των γυναικών. Ακόμα η Χάρη Συμεωνίδου διερευνά πως τα γεγονότα κύκλου ζωής των γυναικών αποτελούν στοιχεία που διαμορφώνουν τη γυναικεία απασχόληση ενώ η Τζένη Καβουνίδη μελετά τους περιορισμούς των γυναικών στην απασχόληση. Επίσης η δεύτερη συγγραφέας του άρθρου, η Ντίνα Βαΐου μελετά πώς η αστική ανάπτυξη διαμορφώνουν τις συνθήκες της καθημερινής ζωής και πως αυτές αποτυπώνονται στο χώρο της δουλειάς και του σπιτιού. Τέλος η Ελένη Ιακώβου- Παπαγαρουφάλη διερευνά τους δύο κόσμους σε συνάρτηση με τις φεμινιστικές εμπειρίες και πως γυναίκα προσπαθεί να διαμορφώσει μια φεμινιστική και μια γυναικεία ταυτότητα και να αντισταθεί στην ανδροκρατική κοινωνία.

Βαΐου, Ν. και Στρατηγάκη, Μ. (1989) «Η εργασία των γυναικών: Ανάμεσα σε δύο κόσμους» Σύγχρονα Θέματα τεύχος 40, σελ.16-24

Στόχος του συγκεκριμένου άρθρου είναι η παρουσίαση με φεμινιστική ματιά της αμειβόμενης εργασίας, στους δύο χώρους (δημόσιο-ιδιωτικό) και πως αυτοί περιπλέκονται και διαμορφώνουν τις συνθήκες εργασίας των γυναικών. Για τα παραπάνω θέματα επικαλείται φεμινιστικά άρθρα και εγχειρίδια.

Επισημαίνεται ότι όταν κάποιος αναφέρει για μια γυναίκα ότι εργάζεται δεν εννοεί τις δουλειές του σπιτιού αλλά την εργασία που επιτελεί έξω από τον οικιακό χώρο. Συνεπώς για αυτόν οι δουλειές του σπιτιού δεν αποτελούν εργασία αφού δεν αποφέρουν εισόδημα. Επίσης δεν ορίζεται ως εργασία η ενασχόληση με την οικογενειακή επιχείρηση από μέρους των γυναικών, καθώς απαρτίζει την ομάδα των συμβοηθούσων μελών και αυτόματα νοείται τουλάχιστον από μέρους της κοινωνίας

ως μια υποχρέωση των γυναικών. Όπως διαπίστωσα από την έρευνα μου, σύμφωνα με στοιχεία της απογραφής του 1991, την περίοδο που δημοσιεύεται το άρθρο, το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών ως συμβοηθούντα μέλη στο γυναικείο εργατικό δυναμικό ήταν 59%. Επομένως σύμφωνα με τη λογική του άρθρου, το ποσοστό αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί κανονική εργασία. Η μη αμειβόμενη εργασία δηλώνεται και στο άρθρο ως μη εργασία και απεικονίζει τη διαίρεση της οικογένειας και της αγοράς εργασίας, σε δυο κόσμους που δύσκολα μπορούν να συνδυαστούν. Τα δύο φύλα έχουν και πρέπει να έχουν χωριστούς χώρους και χρόνους σύμφωνα με τις απόψεις της κοινωνίας την εποχή εκείνη. Αυτό δικαιολογείται γιατί η διείσδυση του ενός μέσα στον άλλον αποβαίνει σε βάρος του σπιτιού, και αυτό ενισχύεται με την ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος. Χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι οι χώροι και οι χρόνοι δεν αλληλεπιδρούν επειδή όπως έχει προκύψει και από την βιβλιογραφία, όσα επικρατούν στον οικιακό χώρο επηρεάζουν την είσοδο των γυναικών στον χώρο της εργασίας.

Αναφέρουν ότι το φεμινιστικό κίνημα που αναπτύχθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '60 ενδυνάμωσε την αντίληψη ως προς την κατώτερη θέση των γυναικών η οποία προκύπτει από την πατριαρχική καταπίεση και την οικογένεια. Τα δύο στοιχεία τη δεσμεύουν ως προς την είσοδο της στην έμμισθη εργασία. Βέβαια οι διακρίσεις και η υποδεέστερη θέση των γυναικών εξακολουθούν να ισχύουν και μέσα στο χώρο της εργασίας, αφού οι γυναίκες σύμφωνα με το συγκεκριμένο άρθρο συνεχίζουν να «κουβαλούν» τον οικιακό χώρο και στην αγορά εργασίας.

Για τις φεμινίστριες όμως η οικιακή εργασία αποτελεί πραγματική μορφή εργασίας και οι γυναίκες πέφτουν θύματα εκμετάλλευσης λόγω των καθηκόντων τους απέναντι στην οικογένεια. Οι γυναίκες πρέπει να προετοιμαστούν για ένα υγιή και καλό γάμο και στη συνέχεια για τη μητρότητα. Έτσι λοιπόν αυτά παρουσιάζονται ως παράγοντες που εμποδίζουν την πρόοδο της γυναίκας στην αγορά εργασίας μιας και δε διαθέτει τον απαιτούμενο χρόνο για εκπαιδευτική κατάρτιση. Επομένως οι γυναίκες μέσα από το θεσμό της οικογένειας καταπιέζονται είτε απουσιάζοντας τελείως από την αγορά εργασίας είτε εργαζόμενες σε ανειδίκευτες χαμηλά αμειβόμενες εργασίες. Όλα αυτά παρουσιάζονται και ως παράγοντες που περιορίζουν τη γυναίκα στο σπίτι, αφού οι κατοπληρωμένες δουλειές και η υποβάθμιση που βιώνουν στο χώρο της εργασίας τους τις αποθαρρύνει. Στο άρθρο εξετάζεται και ο χώρος της γεωργίας ως χώρος εκμετάλλευσης των γυναικών, αφού υποστηρίζεται ότι οι ανδρικές εργασίες είναι αυτές που αποφέρουν παραγωγή και είναι προσοδοφόρες,

ενώ η εργασία των αγροτισσών χαρακτηρίζεται ως μη παραγωγική. Η εξουσία του άνδρα διαφαίνεται και στο συγκεκριμένο σημείο όπως επίσης και το ότι οι γυναίκες αποτελούν στο μεγαλύτερο μέρος του κλάδου της γεωργίας τα συμβοηθούντα μέλη. Το πιο δυσμενές όμως είναι κατά τη γνώμη μου η αντίληψη που παρουσιάζεται στο άρθρο, ότι οι γυναίκες προσπαθούν εξαιτίας του φύλου τους να συνδυάσουν τις απαιτήσεις των εργοδοτών τους και τον παραδοσιακό τους ρόλο καθώς και να δέχονται την καταπίεση που υφίστανται. Αυτό δηλώνει ότι οι γυναίκες αρχίζουν να αφομοιώνουν τις ευρύτερες κοινωνικές αντιλήψεις που υπάρχουν για τις ίδιες και τη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας. Επομένως ορισμένες γυναίκες εκτός από το καπιταλιστικό σύστημα και την πατριαρχία έχουν να αντιμετωπίσουν και τον ίδιο τους τον εαυτό.

Κραβαρίτου, Γ. (1989) «Οι γυναίκες στη μεταμοντέρνα κοινωνία: φτωχότερες ή πλουσιότερες» Σύγχρονα Θέματα τεύχος 40, σελ. 25-30

Ως στόχος του άρθρου είναι η παρουσίαση της θέσης της γυναίκας στη μεταμοντέρνα κοινωνία, ορισμός που είχε αρχίσει ήδη από τον Lyotard, όπως αναφέρεται στο άρθρο, και πως αυτό επηρέασε τη ζωή της. Το άρθρο επικαλείται ένα σημαντικό εύρημα, αντλώντας επίσημα στοιχεία από την Unesco, ότι τα 7/10 όλων των εργαζόμενων στον πλανήτη είναι γυναίκες ενώ τα 3/10 είναι άνδρες, όμως τα 9/10 των μισθών είναι εισόδημα για τους άνδρες. Γίνεται αναφορά στο φαινόμενο της «Νέας Φτώχειας» όπου πλήττει τις γυναίκες και δηλώνει την ανυπαρξία κάποιου οφέλους για τις γυναίκες μετά την ισότητα. Η νέα εποχή έφερε και νέες τεχνολογικές ανακαλύψεις και νέα τεχνολογικά εργαλεία που δημιούργησαν νέες συνθήκες εργασίας για το ευρύτερο εργατικό δυναμικό. Η νέα ομάδα μισθωτών δεν προσδιορίζεται από το φύλο άμεσα, αλλά για να ανταπεξέλθει στις νέες αυτές τεχνολογικές εξελίξεις, θα πρέπει να είναι καταρτισμένη και να είναι αφιερωμένη στην εργασία της. Οπότε εμμέσως προσδιορίζεται από το φύλο και πιο συγκεκριμένα από αυτό των ανδρών αφού οι προϋποθέσεις που απαιτούνται για τη νέα τεχνολογική εποχή μπορούν να πληρούνται σε μεγάλο βαθμό μόνο από τους άνδρες. Ακόμα από τη νέα τεχνολογική εποχή φαίνεται να παρουσιάζεται η ανάγκη για άλλη μια ομάδα εργαζομένων όπου πραγματοποιεί απλούστερες εργασίες, χωρίς να διαθέτει σπουδαία κατάρτιση, με χαμηλές αμοιβές και χωρίς μόνιμη σχέση εργασίας. Επίσης μια τρίτη ομάδα εργατικού δυναμικού είναι οι ανεξάρτητοι επαγγελματίες που δουλεύουν εκτός

επιχείρησης. Συνεπώς παρουσιάζεται το γεγονός ότι οι νέες τεχνολογίες που εισήχθησαν οδηγούν σε απολύσεις καθώς επίσης και σε εργασίες όπου για το γυναικείο εργατικό δυναμικό οι συνθήκες που επικρατούν είναι δυσμενείς. Όλα αυτά συντελούν στο φαινόμενο της «Νέας φτώχειας» των γυναικών.

Ένα στατιστικό δεδομένο που παρουσιάζεται στο άρθρο σύμφωνα με τον Carol Mueller και αφορά τη Γερμανία αναφέρει ότι το 72% της αμοιβής δεν επαρκεί για τις γυναίκες, το 93% δεν έχουν καθόλου ή διαθέτουν μικρή επαγγελματική κατάρτιση ενώ το 46% είναι ανασφάλιστες. Όλα τα παραπάνω σε συνδυασμό και με τα στοιχεία που συντείνουν στη «Νέα φτώχεια» των γυναικών σχετίζονται με τον κατά φύλο καταμερισμό της εργασίας, με τις σχέσεις εξουσίας που παρουσιάστηκαν και μέσα από το άρθρο της Καβουνίδη στο ίδιο τεύχος καθώς και με την οικιακή εργασία.

Και εδώ παρουσιάζεται ότι η οικιακή εργασία επηρεάζει τη γυναικεία παρουσία στην αγορά εργασίας. Η οικογένεια αποτελεί μονάδα παραγωγής και για το λόγο αυτό οι γυναίκες προσπαθούν να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις της. Η παρουσία τους στην αγορά εργασίας δηλώνεται και στο συγκεκριμένο άρθρο ως ένα συμπληρωματικό εισόδημα για την οικογένεια. Αναφέρεται και η παράμετρος, οι άνδρες να συνεισφέρουν στις οικιακές εργασίες περισσότερο καθώς και στην ανατροφή των παιδιών, κάτι που φαίνεται να μην αλλάζει τη θέση που έχουν οι γυναίκες εύκολα. Διαφωνεί επίσης με τη Nancy Chodorow η οποία θεωρεί τη συμμετοχή των ανδρών στην οικιακή εργασία ως κάτι που απελευθερώνει και αλλάζει τη θέση των γυναικών.

Συμπερασματικά μέσα από το συγκεκριμένο άρθρο που διερευνάται παρουσιάζεται η μεταμοντέρνα κοινωνία να συμβάλλει και να ενισχύει τη φτώχεια των γυναικών και όχι να απελευθερώνει τις γυναίκες όπως θα ήταν το αναμενόμενο. Επίσης παρουσιάζονται κάποιες λύσεις ώστε να αναιρεθεί η φτώχεια των γυναικών. Αρχικά ο χρόνος εργασίας των γυναικών αλλά και ο ελεύθερος χρόνος τους δηλώνεται ότι πρέπει να μελετηθεί καθώς και η αμειβόμενη και μη αμειβόμενη εργασία. Επίσης σκόπιμο θα ήταν σύμφωνα με το άρθρο η εξέταση του αναγκαίου χρόνου εργασίας και έτσι αυτή να κατανέμεται δίκαια στα φύλα. Αλλά το βασικότερο στοιχείο θεωρώ ότι είναι αυτό που παρουσιάζει το άρθρο τελευταίο για διερεύνηση, την πολιτική έκφραση των γυναικών και η χρήση τεχνολογιών από μέρους τους.

Θεωρώ λοιπόν ότι οι γυναίκες μέσα στη μεταμοντέρνα κοινωνία αν και θα μπορούσαν να εκφραστούν ελεύθερα και να ανατρέψουν τη θέση τους εντούτοις

δεσμεύτηκαν περισσότερο μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, αφού οι απαιτήσεις αυξήθηκαν και οι γυναίκες εξαιτίας της δέσμευσής τους στην οικιακή σφαίρα φάνηκαν απροετοίμαστες τόσο ως προς τις απαιτήσεις της νέας αυτής κοινωνίας όσο και ως προς τη σύνδεση αυτής με την οικιακή εργασία. Βέβαια από τα στατιστικά στοιχεία της έρευνας που πραγματοποιήσα οι γυναίκες στην πάροδο των χρόνων εμφανίστηκαν πιο ενεργά ως εργατικό δυναμικό αυξάνοντας το ποσοστό τους από 32% το 1991 σε 38% το 2001. Επομένως παρά τις δυσμενείς συνθήκες που επικρατούσαν ως προς τη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας, εντούτοις κατάφεραν να παρουσιάζουν αυξημένη παρουσία στη δεκαετία που ακολούθησε τη δημοσίευση του άρθρου.

**Στρατηγάκη, Μ. (1989) «Τεχνολογικές εξελίξεις και ειδικότητες με φύλο»
Σύγχρονα Θέματα τεύχος 40, σελ. 31-38**

Στόχος του άρθρου είναι να παρουσιάσει πως οι νέες τεχνολογίες οδήγησαν στον καταμερισμό της εργασίας κατά φύλο και ποια η κατάσταση στην οποία περιήλθαν οι γυναίκες εξαιτίας αυτής της τεχνολογικής ανάπτυξης.

Η εξέλιξη της τεχνολογίας παρουσιάστηκε αρχικά ως μέσο εξάλειψης των διακρίσεων μεταξύ των φύλων στο εργασιακό κομμάτι. Εντούτοις οι διακρίσεις αυξήθηκαν σύμφωνα με το άρθρο αφού οι κοινωνικές σχέσεις και η κυριαρχία που διαμορφώνει αυτές μετατοπίστηκαν και στην αγορά εργασίας. Ένα παράδειγμα διακρίσεων όσον αφορά τα επαγγέλματα και το διαχωρισμό τους σε γυναικεία και ανδρικά, είναι ότι τα επαγγέλματα γραφείου παρέμειναν γυναικεία. Την περίοδο που γράφεται το άρθρο σύμφωνα με την έρευνα που πραγματοποιήσα, οι γυναίκες υπάλληλοι γραφείου μεταξύ 1981 και 1991 ξεπέρασαν σε αριθμό τους άνδρες, από 79 σε 102 ανά 100 άνδρες ενώ το 2001 αποτελούσαν το 61% του συνολικού εργατικού δυναμικού αυτής της κατηγορίας.

Σύμφωνα με το άρθρο η πληροφορική τεχνολογία που χρησιμοποιήθηκε στην παραγωγική διαδικασία τα τελευταία 15 χρόνια βοήθησε τους άνδρες να κυριαρχήσουν ως κατηγορία έναντι των γυναικών. Αυτό εξηγείται καθώς οι άνδρες αντέδρασαν ως προς το καπιταλιστικό σύστημα για αντικατάσταση του ανθρώπινου εργατικού δυναμικού από τις μηχανές. Ως αποτέλεσμα οι γυναίκες περιορίζονται στο σπίτι αφού οι θέσεις εργασίας είναι περιορισμένες και οι άνδρες θέλουν να κυριαρχήσουν πάνω σ' αυτές. Επομένως οι γυναίκες μένουν περιορισμένες στο σπίτι

με σκοπό να παρέχουν τις υπηρεσίες τους στο νοικοκυριό και τους άνδρες να απολαμβάνουν τα αγαθά που τους προσφέρονται από τις γυναίκες. Η προνομιακή θέση των ανδρών οφείλεται όπως αναφέρθηκε παραπάνω στις κοινωνικές σχέσεις που επικρατούν και στον έλεγχο που υφίστανται οι γυναίκες από τους άνδρες.

Ο έλεγχος αυτός σχετίζεται με την προνομιακή θέση των ανδρών απέναντι στις νέες τεχνολογίες, αφού ο σχεδιασμός και ο χειρισμός τους γίνεται αποκλειστικά από και για το ανδρικό εργατικό δυναμικό. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την αναβάθμιση των ανδρών ως εργατικό δυναμικό αφού η ενασχόληση τους με περίπλοκους χειρισμούς τους κατατάσσει υψηλά στην επαγγελματική ιεραρχία. Όσον αφορά τον όρο «επαγγελματική ιεραρχία» δεν προσδιορίζεται το νόημα και ο σκοπός που χρησιμοποιείται, αλλά από τα όσα νοούνται αφορά στην κατηγορία με τις αυξημένες απολαβές, τη σταθερότητα στην απασχόληση και τις ευκαιρίες μελλοντικής προαγωγής. Αντίθετα οι γυναίκες ασχολούνται με τις νέες τεχνολογίες, δηλαδή με τα μηχανήματα είτε σε βιοτεχνίες είτε σε γραφεία, μόνο αφού έχουν δημιουργηθεί από τους άνδρες και έχουν φτάσει σε ένα σημείο όπου έχουν απλοποιηθεί, και άρα ισχυρίζονται ότι οι γυναίκες μπορούν να τις χρησιμοποιήσουν.

Πιο συγκεκριμένα στο άρθρο παρουσιάζεται ο τομέας της πληροφορικής ως επιστήμη όπου οι άνδρες κυριαρχούν μιας και μπορούν να αφοσιωθούν σ' αυτόν χωρίς να περιορίζονται από κάποιον άλλο παράγοντα όπως οι γυναίκες, οι οποίες είναι υπεύθυνες και για τις εργασίες στο σπίτι. Ένα παράδειγμα από το οποίο προκύπτει η κυριαρχία των ανδρών στο τομέα της πληροφορικής είναι το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στην Ελληνική Εταιρεία της Πληροφορικής, όπου είναι 14%.

Οι γυναίκες ασχολούνται με τον τομέα της πληροφορικής σύμφωνα με το άρθρο μόνο όσον αφορά εργασίες που χρειάζονται αυτόματους χειρισμούς. Μια τέτοια εργασία είναι η πληκτρολόγηση και η αυτόματη εισαγωγή δεδομένων, χωρίς κάποια εξειδίκευση και γνώση. Οι γυναίκες σ' αυτή την εργασία εισάγουν αυτόματα και μηχανικά, δεδομένα και αμείβονται σύμφωνα με την εργασία που πραγματοποιούν. Μια επιπλέον εργασία στην οποία οι γυναίκες συμμετείχαν αλλά όχι από την αρχή είναι αυτή των «τέλλερ» (συνδυασμός πληροφορικής και τηλεπικοινωνιακής τεχνολογίας) σε τράπεζες και υπηρεσίες. Αρχικά η εργασία αυτή ήταν πολύπλοκη και γι' αυτό οι γυναίκες εισήχθησαν αφού αυτή απλουστεύτηκε.

Και οι δύο εργασίες παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά ως προς την εργασία των γυναικών αφού κάθε γυναίκα εργάζεται ατομικά και δεν διαθέτει κάποια

ειδική επιστημονική γνώση. Αυτό σύμφωνα με το άρθρο έχει ως επακόλουθο να μην αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες γυναίκες και να μην έχουν κάποια προοπτική ανέλιξης. Επίσης αυτό που παρατηρείται για την εργασία των γυναικών στους περισσότερους κλάδους συμμετοχής τους, είναι το γεγονός ότι η εργασία που πραγματοποιούν μπορεί να γίνει ανεξάρτητα από το ωράριο της εργασίας τους. Οι γυναίκες λοιπόν, καταλήγει το άρθρο, είναι κατάλληλες γι' αυτές τις θέσεις αφού δεν περιορίζονται από κάποιον παράγοντα ούτε από τις ιεραρχικές σχέσεις. Δεν ελέγχεται η εργασία τους και μπορούν συνεπώς να εργάζονται μερικώς και σύμφωνα με το ωράριο που τις βολεύει για να μην περιορίζονται οι υποχρεώσεις τους στο νοικοκυριό.

Αυτή η στάση και η παγίωση της θέσης των γυναικών στην τεχνολογική ανάπτυξη με αυτόν τον τρόπο, συντελεί στην υποβάθμιση των γυναικών καθώς επίσης και την έλλειψη βελτίωσης και εξέλιξης. Επομένως η τεχνολογία δεν είναι αμερόληπτη και ουδέτερη απέναντι στα φύλα αφού ευνοεί τον ανδρικό πληθυσμό και ενισχύει τις σχέσεις εξουσίας που ήδη επικρατούν και συμβάλλει στην υποβάθμιση και στη δυσμενή θέση των γυναικών.

Παυλίδου, Ε. (1989) «Γυναίκα και εργασία: οικονομικές προσεγγίσεις των διακρίσεων στην αγορά εργασίας» Σύγχρονα Θέματα τεύχος 40, σελ. 39-46

Το παρόν άρθρο παρουσιάζει τη γυναίκα σε συνάρτηση με την αγορά εργασίας και την εξέλιξη της σ' αυτήν μέσα στα χρόνια. Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οι γυναίκες εισέρχονται στην αγορά εργασίας μαζικά. Η βελτίωση της θέσης της όμως δεν παρουσιάζει αναλογία με την αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους στο εργατικό δυναμικό.

Σύμφωνα με το άρθρο στις χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ οι γυναίκες παρουσιάζουν αύξηση του ποσοστού απασχόλησης κατά 70% ενώ οι άνδρες κατά 25%. Παρουσιάζεται έτσι ο δυναμικός χαρακτήρας της εισόδου των γυναικών στην αγορά εργασίας. Σημαντικό χαρακτηριστικό για τις συνθήκες εργασίας μέσα στις οποίες ζει και διαμορφώνεται η γυναίκα, είναι ότι η πληρωμένη εργασία είναι και η μοναδική που θεωρείται παραγωγική, καθώς οι υπόλοιπες δεν αποφέρουν εισόδημα και άρα δε θεωρούνται παραγωγικές.

Μέσα από το άρθρο παρουσιάζεται η οικονομική επιστήμη να ενδιαφέρεται για το ποιοι παράγοντες επηρεάζουν την είσοδο της γυναίκας στην αγορά εργασίας και την άνιση μεταχείριση που αντιμετωπίζει μέσα σ' αυτήν. Σύμφωνα με τη Μουσούρου

(1985) η θηλυκότητα αυτόματα λογίζεται ως σύνδεσμος με τα οικιακά ακόμα και αν η γυναίκα εργάζεται. Το νοικοκυριό αποτελεί καθήκον της αφού η οικογένεια παρουσιάζεται να είναι για εκείνη πρωταρχική της υποχρέωση. Επομένως οι γυναίκες έχουν αυξημένες υποχρεώσεις όταν εργάζονται κιόλας και αυτό εντείνει τις διακρίσεις με τις οποίες εισέρχονται στην αγορά εργασίας. Η συγγραφέας αναφέρει στο άρθρο της παρουσιάζει ότι η Πετρινώτη (1981) και η Κανελλόπουλου (1986) μελέτησαν το φαινόμενο των Ελληνίδων γυναικών στην αγορά εργασίας καθώς και τις διαφορές στα εισοδήματα και τη φτώχεια μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Το άρθρο κάνει αναφορά στις διακρίσεις που υφίστανται οι γυναίκες ως προς την είσοδο τους στην αγορά εργασίας. Οι γυναίκες δεν έχουν τις ίδιες ευκαιρίες εισόδου καθώς η ίδια η κοινωνία τις αποτρέπει από την εκπαίδευση και την απόκτηση των απαραίτητων προσόντων. Επίσης οι διακρίσεις δε σταματούν πριν την πρόσβαση τους στην αγορά εργασίας αλλά και αφού εισέλθουν καθώς δεν καταλαμβάνουν ίδιες θέσεις με τους άνδρες εργαζόμενους, ούτε αμείβονται εξίσου. Τέλος οι διακρίσεις συνεχίζονται και σε ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης και φορολογίας. Προχωρώντας στην ανάλυση του άρθρου παρουσιάζονται τρεις θεωρήσεις με βάση τις οποίες προσπαθεί να ερμηνευθεί η γενικότερη θέση της γυναίκας στο εργατικό δυναμικό. Αρχικά η νεοκλασική θεώρηση θεωρεί τις μισθολογικές διαφορές ως απόρροια της προσφοράς και της ζήτησης εργασίας. Μέσα στη συγκεκριμένη θεώρηση παρεμβάλλονται επιμέρους κατηγορίες που αποσαφηνίζουν αυτήν τη θεώρηση. Η θεωρία του ανθρωπίνου κεφαλαίου παρουσιάζει ως καθοριστικό παράγοντα για την παραγωγικότητα, το ανθρώπινο κεφάλαιο που έχουν αποκτήσει τα μέλη της οικογένειας. Επίσης αναφέρονται και οι μισθολογικές διαφοροποιήσεις σε βάρος των γυναικών που οφείλονται κυρίως στις προτιμήσεις των εργοδοτών καθώς και η υπερσυγκέντρωση γυναικών σε συγκεκριμένα επαγγέλματα, κάτι που δείχνει τις διακρίσεις που βιώνουν οι εργαζόμενες γυναίκες. Ακόμα αναφορά γίνεται και στη μονοψωνιακή αγορά όπου σύμφωνα με το άρθρο αυτή ορίζεται ως η προσφορά εργασίας και ο μισθός που παρέχεται στις γυναίκες να αποτελεί μια πιο ελαστική μορφή σε σχέση με την αντίστοιχη των ανδρών. Τέλος, η νεοκλασική θεώρηση ενσωματώνει στην ανάλυσή της και τις συνθήκες αβεβαιότητας καθώς και την έλλειψη πληροφόρησης στην αγορά εργασίας, σύμφωνα με την οποία η παραγωγικότητα αναμένεται με βάση τα χαρακτηριστικά που διακρίνουν τα άτομα και τις ομάδες. Η δεύτερη προσέγγιση είναι η Θεσμική θεωρία που περιλαμβάνει τη θεωρία της κατατημένης αγοράς εργασίας, τη δυαδική αγορά εργασίας σύμφωνα με

την οποία η αγορά εργασίας διακρίνεται στην κύρια και στη δευτερεύουσα. Στην κύρια εργασία αναφέρεται ότι οι συνθήκες που επικρατούν εκεί είναι οι υψηλοί μισθοί, η σταθερή απασχόληση και οι προοπτικές εξελίξεις ενώ αντίθετα στην δευτερεύουσα αγορά εργασίας οι συνθήκες που επικρατούν είναι οι χαμηλοί μισθοί, η αβέβαιη εργασία, η ανασφάλεια και οι χαμηλές ευκαιρίες εξέλιξης. Τέλος η ριζοσπαστική-νεομαρξιστική θεώρηση παρουσιάζεται στο άρθρο και αναφέρει πως οι επιχειρήσεις μπορούν να μεγιστοποιούν το κέρδος τους και να έχουν μονοπωλιακή θέση στην αγορά εργασίας όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά μέσα στο κείμενο.

Από τα παραπάνω το άρθρο καταλήγει στο γεγονός ότι οι διακρίσεις διατηρούνται εξαιτίας του κέρδους που έχουν οι καπιταλιστές από αυτές. Τα μέλη που είναι μέρος του εργατικού δυναμικού της δευτερεύουσας αγοράς εργασίας είναι κυρίως γυναίκες αφού αυτές εργάζονται με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και είναι αυτές που διαχωρίζονται τόσο πριν εισέλθουν στην αγορά εργασίας όσο και αφού εισέλθουν, καταλαμβάνοντας κατώτερες βαθμίδες.

Πετρινώτη, Ξ. (1989) «Προβληματισμοί γύρω από τη μέτρηση και την αποτίμηση της ολικής εργασίας των γυναικών» Σύγχρονα Θέματα τεύχος 40, σελ.47-54

Το άρθρο ως στόχο του έχει την επίδραση «εξωτερικών παραγόντων» στη γυναικεία εργασία. Παρουσιάζονται επίσης και διερευνώνται οι έμφυλες διακρίσεις που δεν αφήνουν τη φύση της γυναικείας εργασίας να αποτυπωθεί.

Σύμφωνα μ' ένα σημαντικό στατιστικό στοιχείο, η εργασία της γυναίκας απέδιδε το 70% της ημέρας εργασίας των ανδρών, στοιχείο που η αρθρογράφος το ανασύρει από σχετική βιβλιογραφία για την οικονομία της Ελλάδος. Το συγκεκριμένο στατιστικό στοιχείο που χρησιμοποιεί η αρθρογράφος παρουσιάζει πόσο άξια εργασία που πραγματοποιούσαν οι γυναίκες και την αποδοτικότητα αυτής. Στον τομέα της γεωργίας επισημάνθηκε ότι η εργασία των γυναικών ήταν πιο υποτιμημένη. Η υποτίμηση της εργασίας των γυναικών αρχίζει να διαφαίνεται όχι μόνο στον αγροτικό τομέα αλλά και στον αστικό χώρο. Η εργασία που δε συντελείται στον αγροτικό χώρο μετριέται καθώς επίσης και αποφέρει μετρήσιμο εισόδημα επομένως υπολογίζεται και περισσότερο. Αντίθετα η εργασία στον αγροτικό τομέα των γυναικών, μετριέται με έμμεσο τρόπο και έτσι δεν αμείβεται.

Στον αντίποδα αυτής της υποτίμησης και της υποβάθμισης της γυναικείας εργασίας, η εξίσωση του κατώτερου ημερομισθίου γυναικών-ανδρών συνέβη το 1973 καθώς εφαρμόστηκε το άρθρο 22 του Συντάγματος.

Ισχυρίζεται ότι στην αρχή του καπιταλιστικού συστήματος οι θέσεις για τους μισθωτούς ήταν λιγιστές με αποτέλεσμα να είναι λίγοι οι μισθωτοί που προσλαμβάνονταν και ως εκ τούτου να καταλαμβάνουν τις θέσεις αυτές άνδρες, ενισχύοντας έτσι το ανδρικό εργατικό δυναμικό. Οι πρώιμες καπιταλιστικές οικονομίες δεν έχουν μια συγκεκριμένη μορφή εργασίας καθώς απουσιάζουν τα πλαίσια και οι γραφειοκρατικές συνθήκες. Αυτό λοιπόν οδήγησε σε υποτίμηση της γυναικείας εργασίας αφού δεν υπήρχε πλαίσιο που να καθορίζει και να προστατεύει το γυναικείο εργατικό πληθυσμό.

Στο συγκεκριμένο άρθρο προσδιορίζονται τα βασικά χαρακτηριστικά των συνθηκών εργασίας και με βάση αυτά ορίζεται και η θέση της γυναίκας μέσα στην οικονομία. Η οικονομία ορίζεται ως προς τις μορφές της, με βάση την παραγωγή προϊόντος και το χρηματικό εισόδημα που αποφέρει, καθώς επίσης και αν το εισόδημα αυτό φορολογείται και αν υπάρχει κοινωνική ασφάλιση.

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία που ορίζουν την οικονομία, το εισόδημα και την παραγωγή προϊόντος, παρουσιάζεται η άτυπη μορφή της οικονομίας, η οποία διακρίνεται σε εθελοντική και σε οικιακή. Και στις δύο αυτές μορφές απουσιάζουν τα στοιχεία που ορίζουν την οικονομία γενικότερα. Η οικιακή εργασία αρχικά αποτελεί συντήρηση και αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού της οικογένειας και του νοικοκυριού χωρίς να παράγει κάποια εμπορεύσιμα αγαθά. Αυτό είναι το γεγονός που δεν ορίζει την οικιακή εργασία ως εργασία αφού δεν αποφέρει εισόδημα ούτε παράγει αγαθά που μπορούν να διατεθούν στην αγορά εργασίας. Επίσης ένα άλλο στοιχείο που παρουσιάζει το άρθρο ως παράγοντα που δεν ορίζει την οικιακή εργασία ως εργασία, είναι η έλλειψη ωραρίου καθώς ο χρόνος εργασίας δεν μπορεί να μετρηθεί. Σ' αυτό συμβάλλει ο χώρος όπου πραγματοποιείται. Παλαιότερα όπως τονίζεται, η μέτρηση του ωραρίου βασιζόταν στις αναγκαίες εργασίες που έπρεπε να πραγματοποιηθούν μέσα στο νοικοκυριό. Κατά τη γνώμη μου και στις μέρες μας το ωράριο της γυναίκας καθώς και το πώς αυτό καθορίζεται από τις υποχρεώσεις της στο σπίτι δεν έχει πάψει να απασχολεί τις γυναίκες αφού είναι υποχρεωμένες να ολοκληρώνουν τις εργασίες τους στο νοικοκυριό και απέναντι στα μέλη αυτού.

Το βασικότερο στοιχείο της οικιακής εργασίας είναι το γεγονός ότι ο χώρος όπου πραγματοποιείται η εργασία αυτή είναι το σπίτι, ο ιδιωτικός χώρος. Αντίθετα η

δεύτερη μορφή άτυπης εργασίας, η εθελοντική εργασία, συντελείται στη δημόσια σφαίρα και αυτό μαζί με τη δημόσια αναγνώριση είναι τα χαρακτηριστικά που την ορίζουν. Βέβαια η δεύτερη μορφή της άτυπης οικονομίας είναι η παραοικονομία η οποία αν και δε μετριέται από άποψη χρόνου εντούτοις αποφέρει εισόδημα και αυτό είναι που την ξεχωρίζει από τις άλλες μορφές άτυπης εργασίας καθώς επίσης και το γεγονός ότι δεν εμπίπτει στη φορολογία. Οι γυναίκες που εργάζονται στο σπίτι, οι καθαρίστριες κοινόχρηστων χώρων καθώς και οι παραδουλεύτρες παρουσιάζονται να αποτελούν κομμάτι της παραοικονομίας μέσα από το άρθρο.

Μια άλλη κατηγορία που παρουσιάζουν τα επίσημα στοιχεία και τα οποία σχολιάζει το άρθρο είναι αυτή των συμβοηθούτων και μη αμειβόμενων μελών. Αποτελούν στοιχεία που σύμφωνα με το άρθρο είναι αμφισβητήσιμα. Σ' αυτήν την κατηγορία οι γυναίκες παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής όπως φαίνεται και από τη στατιστική έρευνα που πραγματοποιήσα. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία της έρευνας μου την περίοδο που γράφεται το άρθρο, τα συμβοηθούτα και μη αμειβόμενα μέλη αποτελούν το 59% του συνολικού πληθυσμού των συμβοηθούτων και μη αμειβόμενων μελών, ενώ ο ρυθμός μεταβολής της ομάδας αυτής από το 1981-1991 μειώνεται κατά 6,6%. Επίσης το 2001 το ποσοστό που αναφέρθηκε παραπάνω αυξάνεται και φθάνει το 78% κάτι που τεκμηριώνει, τα όσα αναφέρει το άρθρο καθώς και ότι οι γυναίκες και η εργασία τους στο μεγαλύτερο βαθμό περιορίζεται ως συμβοηθούτα και μη αμειβόμενα μέλη.

Δήμου, Α. (1989) «Η μερική απασχόληση: ένα γυναικείο φαινόμενο της αγοράς εργασίας» Σύγχρονα Θέματα τεύχος 40, σελ. 55-60

Στόχος του άρθρου είναι η παρουσίαση της μερικής απασχόλησης ως ένα φαινόμενο που αφορά κυρίως τις γυναίκες και συντελεί στη διαμόρφωση μιας ελαστικότερης αγοράς εργασίας η οποία απευθύνεται κυρίως στο γυναικείο εργατικό δυναμικό.

Βέβαια η Ελλάδα παρουσιάζεται ως η χώρα με το μικρότερο ποσοστό μερικής απασχόλησης, όπως αναφέρει πολύ μεταγενέστερα η Λυμπεράκη (Λυμπεράκη, Α. 2017). Σε άλλες χώρες το ποσοστό της μερικής απασχόλησης είναι υψηλό, καθώς οι εργασίες με μειωμένα και ευέλικτα ωράρια καλύπτονται από θέσεις της μερικής απασχόλησης. Αντίθετα με τις υπόλοιπες χώρες σύμφωνα με τη Λυμπεράκη στην Ελλάδα δεν υπήρχαν ευέλικτες θέσεις απασχόλησης και άρα θέσεις μερικής

απασχόλησης. Αυτό αποτελεί πολύ δυσμενές πλαίσιο για τις γυναίκες αφού δεν μπορούν να απασχολούνται ούτε και μερικώς εάν το επιθυμούν και δεν έχουν δυνατότητα επιλογής για πλήρη απασχόληση. Η Δήμου στο συγκεκριμένο άρθρο παρουσιάζει τη μερική απασχόληση, έστω και στο βαθμό που υπάρχει, ως βοηθητικό παράγοντα για τις ανάγκες του γυναικείου εργατικού δυναμικού αφού τις επέτρεψε να εργάζονται όσο επιθυμούν οι ίδιες.

Σύμφωνα με το άρθρο η μερική απασχόληση νοείται ως κάτι το σωτήριο καθώς μπροστά στο φαινόμενο της ανεργίας οι γυναίκες επιλέγουν τη μερική απασχόληση ώστε να μπορέσουν να εισέλθουν στην αγορά εργασίας. Παρουσιάζεται ως έσχατη λύση λοιπόν το φαινόμενο της μερικής απασχόλησης. Το άρθρο έρχεται να ισχυροποιήσει τη θετική αντίληψη για τη μερική απασχόληση καθώς την παρουσιάζει ως διέξοδο των γυναικών, κυρίως για ψυχολογικούς λόγους. Νιώθοντας οι γυναίκες ανεξάρτητες οικονομικά, νιώθουν ταυτόχρονα και ολοκληρωμένες προσωπικότητες και υπολογίσιμες στο σύνολο του πληθυσμού.

Προχωρώντας το άρθρο διαπιστώνει ότι στο κλάδο των υπηρεσιών, η μερική απασχόληση κατέχει τα υψηλότερα ποσοστά. Εδώ οι γυναίκες δεν έχουν την επιλογή της προαγωγής και της μονιμότητας ενώ η μερική απασχόληση παρουσιάζεται και στη βιομηχανία και στην τοπική αγορά. Υποστηρίζεται ότι η μερική απασχόληση έχει τα ίδια χαρακτηριστικά με την εργασία στο σπίτι και επομένως κατά τη δική μου άποψη αυτή η αναφορά γίνεται για να παρουσιαστεί το γεγονός ότι η γυναίκα δεν αποδεσμεύεται από το σπίτι της τελικά. Η αγορά εργασίας δεν της παρέχει διαφορετικές προοπτικές από αυτές της οικιακής εργασίας ακόμα και αν η μερική απασχόληση παρουσιάζεται ως εναλλακτικός τρόπος εργασίας και ζωής για τη γυναίκα.

Η μερική απασχόληση εντοπίζεται και στον αγροτικό τομέα. Εδώ οι γυναίκες εργάζονται όχι ως μισθωτές, αλλά ως συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη. Η εργασία που προσφέρουν θεωρείται σαν βοήθεια, προσφορά, σαν υποχρέωση απέναντι στην οικογένεια τους κυρίως. Η μερική απασχόληση λοιπόν παρουσιάζεται να έχει ως χαρακτηριστικά της, τη μειωμένη ειδίκευση, τη χαμηλή αμοιβή, τη μη συνδικαλιστική οργάνωση ως προς τη διατήρηση των δικαιωμάτων καθώς και το κατώτερο νομικό καθεστώς.

Καταλήγοντας, η συγγραφέας θεωρεί ότι η μερική απασχόληση στην Ελλάδα νοείται ως ανεπίσημη μορφή εργασίας, η οποία χαρακτηρίζεται από αβεβαιότητα και αστάθεια αποτελώντας όπως χαρακτηριστικά αναφέρει τον «σύγχρονο εφεδρικό

στρατό». Και στο τέλος όμως του άρθρου η μερική απασχόληση παρουσιάζεται ως ένας θεσμός αποδυνάμωσης των γυναικών και υποβάθμισης αυτών που όχι μόνο δεν προάγει την ισότητα τους αλλά εντείνει τη συνέχιση του παραδοσιακού τους ρόλου μέσα από τα κατεξοχήν χαρακτηριστικά αυτής, καθώς και από το γεγονός ότι ανταποκρίνεται αποκλειστικά στο γυναικείο πληθυσμό.

Από όσα ειπώθηκαν παραπάνω δε θα μπορούσα να μη παραθέσω στο κλείσιμο της ανάλυσης αυτού του άρθρου το στοιχείο που αναφέρει η Λυμπεράκη για τις γυναίκες της Ελλάδας, καθώς ήταν οι μοναδικές που επιζητούσαν πλήρη απασχόληση και δεν εργάζονταν σε θέσεις μερικής απασχόλησης όπως οι γυναίκες στην υπόλοιπη Ευρώπη. Βέβαια μου γεννιέται το ερώτημα για το αν αυτό είναι ένα θετικό στοιχείο για τις Ελληνίδες εργαζόμενες ή αν αποτελούσε απλά ένα τέχνασμα για να μη συμμετέχουν οι γυναίκες στην αγορά εργασίας.

Συμεωνίδου, Χ. (1989) «Γεγονότα του κύκλου ζωής και γυναικεία απασχόληση» Σύγχρονα Θέματα τεύχος 40, σελ.61-70

Στόχος της αρθρογράφου είναι να παρουσιάσει τη συσχέτιση της γυναικείας απασχόλησης με τα γεγονότα του κύκλου ζωής των γυναικών. Ως εναρκτήριο στοιχείο για την ανάλυση αυτού του θέματος αναφέρεται η μείωση της γυναικείας απασχόλησης από 34% το 1961 σε 23% το 1981, στοιχεία που επικαλείται η αρθρογράφος από την απογραφή του 1961, 1981. Σημαντικό στοιχείο σε αυτή την κατάσταση αποτελεί και η αύξηση που παρουσιάζεται στις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες ως προς τα στοιχεία της γυναικείας απασχόλησης.

Η μείωση αυτή όπως αναφέρεται από την ίδια αποδόθηκε σε διάφορους κοινωνικοοικονομικούς και δημογραφικούς παράγοντες που το άρθρο προσπαθεί να τους παρουσιάσει έστω και θεωρητικά. Το θέμα αυτό βέβαια όπως αναφέρει στη βιβλιογραφία της θα εξεταστεί πιο διεξοδικά στο άρθρο της στο περιοδικό της «Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών», το οποίο έχει παρουσιαστεί παραπάνω. Αρχικά η γήρανση του πληθυσμού είχε σαν αποτέλεσμα να μειώνεται αυτόματα και το ποσοστό της γεννητικότητας. Επομένως η μείωση του γυναικείου πληθυσμού οφειλόταν στη μείωση της γεννητικότητας όπως αναφέρεται στο άρθρο. Ακόμα εξηγεί την εσωτερική μετανάστευση, ως αιτία για τη μείωση του οικονομικά ενεργού γυναικείου πληθυσμού. Οι γυναίκες από τις αγροτικές κοινωνίες μετατοπίστηκαν στις αστικές, συνεπώς έπαψαν να αποτελούν κομμάτι του αγροτικού τομέα και να αποτυπώνονται ως εργατικό δυναμικό στις αστικές κοινωνίες. Η Συμεωνίδου

χρησιμοποιεί τον όρο «παράλληλη οικονομία» ένα τομέα στον οποίο δεν καταγράφεται η απασχόληση, και υποστηρίζεται ότι η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό της παράλληλης οικονομίας είναι μεγαλύτερη από την αντίστοιχη των ανδρών.

Χρησιμοποιώντας τα αποτελέσματα από την έρευνα «Κοινωνικό-οικονομικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της γονιμότητας στην Ελλάδα» όπου ξεκίνησε το 1983 από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών ύστερα από πρόταση της Συμεωνίδου καταλήγει σε ορισμένα συμπεράσματα. Το δείγμα που μελετήθηκε ήταν 6.530 γυναίκες ηλικίας 15-44 ετών. Τα διάφορα γεγονότα του κύκλου ζωής της γυναίκας όπως ο γάμος και η γέννηση παιδιών επηρεάζουν τη γυναικεία απασχόληση. Αυτό όμως που παρουσιάζεται είναι ότι τα γεγονότα και ο κύκλος ζωής των γυναικών δεν αποτελούν αιτία για τη μείωση της γυναικείας απασχόλησης. Πιο συγκεκριμένα το άρθρο κάνει λόγο για υποθέσεις σχετικά με την πιθανή επίδραση της γονιμότητας και άλλων μεταβλητών στην απασχόληση. Η πρώτη υπόθεση που παρουσιάζεται είναι ο συσχετισμός της γυναικείας εργασίας με την ηλικία του γάμου της γυναίκας και τα στάδια του κύκλου ζωής της. Επίσης η ύπαρξη παιδιών καθώς και η ηλικία του μικρότερου παιδιού φαίνεται να επηρεάζει την είσοδο της γυναίκας στην αγορά εργασίας. Οι εργαζόμενες γυναίκες με μικρά παιδιά εργάζονται λιγότερες ώρες όπως παρουσιάζεται, ενώ οι περισσότερες εργάζονται ανάλογα με το πώς είναι η οικονομική τους ανάγκη και αν ο μισθός τους είναι ικανοποιητικός γι' αυτές. Αντίθετα οι πιο μορφωμένες γυναίκες συμμετέχουν πιο ενεργά στο κομμάτι του εργατικού δυναμικού καθώς έχουν αυξημένες δυνατότητες για υψηλότερη αμοιβή. Εργάζονται περισσότερο στη ζωή τους αφού διαθέτουν και πιο ριζοσπαστικές αντιλήψεις και ο γάμος ή τα παιδιά τους δεν επηρεάζουν την επαγγελματική τους σταδιοδρομία. Επίσης και οι προοδευτικές γυναίκες οι οποίες έχουν διαφορετικές αντιλήψεις για τις σχέσεις των φύλων συμμετέχουν πιο ενεργά στην αγορά εργασίας. Τέλος μια υπόθεση σχετικά με τη γυναικεία απασχόληση είναι πώς η στάση των ανδρών και των συντρόφων τους επιδρά στη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό.

Υποστηρίζει ότι οι γυναίκες φαίνεται να προσφέρουν αμειβόμενη εργασία όταν η οικονομική στενότητα του νοικοκυριού τους είναι μεγάλη και ο οικογενειακός προϋπολογισμός το απαιτεί. Συνεπώς η εργασία τους ορίζεται ως αποτέλεσμα που προκύπτει από τις συνθήκες της οικογενειακής ζωής που εξαναγκάζουν τη γυναίκα να εργαστεί.

Αξιοσημείωτο είναι κατά τη συγγραφέα το γεγονός ότι στις ευρωπαϊκές χώρες η διακοπή της εργασίας εξαιτίας μιας εγκυμοσύνης και η επανένταξη στο εργατικό δυναμικό για τις γυναίκες γίνεται πολύ συχνά ενώ στην Ελλάδα κάτι τέτοιο δε συμβαίνει. Αυτό σχετίζεται με την ακαμψία της ελληνικής αγοράς εργασίας καθώς και με την απουσία υποδομών για εξειδίκευση των γυναικών όσο απέχουν από την αγορά εργασίας. Η μέριμνα για την επαγγελματική σταδιοδρομία των γυναικών στην Ελλάδα παρουσιάζεται ανεπαρκής αφού ενδεικτικά οι γυναίκες με περισσότερα παιδιά εργάζονται όλο και λιγότερο. Η έλλειψη προσόντων παρουσιάζεται στο άρθρο ως αιτία για το χαμηλό εισόδημα και το χαμηλό αριθμό απασχόλησης των γυναικών.

Συμπερασματικά καταλήγει στο γεγονός ότι η γυναίκα και η εργασία της σχετίζονται με τα γεγονότα της ζωής της. Στο πώς δηλαδή ο κύκλος της ζωής της διαμορφώνει τις συνθήκες για την είσοδό της στην αγορά εργασίας και αν και με ποιον τρόπο το κράτος έχει μεριμνήσει για να διευκολύνει τη θέση της γυναίκας στην απασχόληση. Αναφέρεται ότι το κράτος σε σχέση με παλαιότερα έχει αυξήσει τη μέριμνα του για τη γυναικεία απασχόληση μέσα από την ίδρυση παιδικών σταθμών και οίκων ευγηρίας γεγονός στο οποίο αναφέρεται πολύ αργότερα και η όπως αναφέρει η Αντιγόνη Λυμπεράκη (2017). Επομένως τα γεγονότα του κύκλου ζωής των γυναικών σε σχέση με την απασχόληση τους, δεν πρέπει να εξηγούνται αποκομμένα από την εποχή που διαμορφώνονται αφού οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες κάθε εποχής διαμορφώνουν νέες προοπτικές για τη γυναικεία εργασία.

Καβουνίδη, Κ. (1989) «Ο έλεγχος της εργασίας της γυναίκας» Σύγχρονα Θέματα τεύχος 40, σελ. 72-80

Στόχος του άρθρου είναι να παρουσιαστεί η γυναικεία απασχόληση καθώς και πώς αυτή ορίζεται σε συνάρτηση με την οικογένεια.

Η εργασία της γυναίκας παρουσιάζεται στο άρθρο ως απόφαση της οικογένειας ή και ως κοινό συμφέρον αυτής. Η νεοκλασική οικονομολογική προσέγγιση ορίζει, κατά το άρθρο, τη γυναικεία απασχόληση ως κοινό όφελος για την οικογένεια, και συνεπώς, την οικογένεια ως άμεσο παράγοντα που επηρεάζει τη συμμετοχή της γυναίκας στην αγορά εργασίας. Η γυναικεία απασχόληση παρουσιάζεται να είναι απόρροια των ευνοϊκών συνθηκών για τη γυναίκα, διαφορετικά παρουσιάζεται ως λύση η παραμονή της γυναίκας στο σπίτι.

Φαίνεται ότι διάφοροι παράγοντες και όχι αποκλειστικά η επιλογή των γυναικών διαμορφώνουν το εργασιακό τους προφίλ. Ο καταμερισμός της εργασίας καθώς και η εξουσία των ανδρών αποτελούν σημαντικές παραμέτρους που διαμορφώνουν τις επιλογές των ίδιων των γυναικών για την απασχόληση τους. Στο συγκεκριμένο άρθρο η έρευνα πραγματοποιήθηκε στη Νέα Ιωνία της Περιφέρειας της Πρωτεύουσας από Σεπτέμβριο του 1981 έως τον Ιούνιο του 1982 σε 188 άνδρες, γυναίκες και παιδιά από 65 διαφορετικά νοικοκυριά.

Το πιο σημαντικό εύρημα ήταν ότι το μεγαλύτερο δείγμα της έρευνας ασπάζονταν την έμφυλη διάκριση και ότι συνεπώς ο άνδρας είναι υπεύθυνος για το εισόδημα ενώ οι γυναίκες για τη συντήρηση του νοικοκυριού, την ανατροφή των παιδιών, τη συναισθηματική φροντίδα των μελών καθώς και τις λοιπές οικιακές εργασίες. Η μη προσοδοφόρος εργασία (ορισμός που χρησιμοποιείται από την αρθρογράφο χωρίς να προσδιορίζεται η ακριβής σημασία του) και η αφοσίωση στην οικογένεια έχει σαν αντίκτυπο τη μη συμμετοχή στην προσοδοφόρο εργασία. Για τις γυναίκες ο ρόλος της τόσο στο σπίτι όσο και στην αγορά εργασίας είναι αλληλένδετος. Προκειμένου να εργαστούν οι γυναίκες θα πρέπει πρώτα να είναι τακτοποιημένα τα οικιακά τους ζητήματα. Αυτά θα πρέπει να μπαίνουν σε προτεραιότητα και μόνο αν αυτά έχουν διευθετηθεί οι γυναίκες θα πρέπει να συμμετέχουν στην απασχόληση.

Οι γυναίκες αντιμετώπιζαν πολλές δυσκολίες στην εισαγωγή τους στην αγορά εργασίας αφού όπως αναφέρει και η Λυμπεράκη (Λυμπεράκη, Α. 2017) οι υποδομές φροντίδας για παιδιά, ηλικιωμένους καθώς και για άνεργους νέους και νέες ήταν ελλιπείς. Στο άρθρο αναφέρεται ότι οι γυναίκες εργάζονται για τις οικογενειακές τους ανάγκες και για την ανέλιξη των παιδιών τους όχι ως επιλογή δική τους αλλά ως η μόνη διέξοδο. Σύμφωνα με την παραπάνω τοποθέτηση μόνο έτσι μπορεί να δικαιολογηθεί η γυναικεία απασχόληση. Η Λυμπεράκη μεταγενέστερα μέσα από στατιστικά στοιχεία παρουσιάζει τις τάσεις απασχόλησης για τους ρόλους των φύλων στην Ελλάδα. Οι γυναίκες από το 1999 έως το 2008 παρουσιάζονται να είναι περισσότερο διατεθειμένες να διακόψουν την εργασία τους όταν αυτό κριθεί απαραίτητο λόγω οικογενειακών υποχρεώσεων.

Αν και οι γυναίκες του δείγματος της έρευνας παρουσιάζουν ως μόνη αιτία της επιλογής τους να εισέλθουν στην αγορά εργασίας, τις οικογενειακές τους ανάγκες, εντούτοις η άποψη τους για την εργασία και για τα οφέλη που έχει αυτή στις γυναίκες, φανερώνει ότι υπάρχουν αρκετά θετικά ατομικά οφέλη όπως το ανεξάρτητο

εισόδημα καθώς και το δικαίωμα σύνταξης. Οι συντάξεις αποτυπώνουν τη δυσμενή θέση των γυναικών στην αγορά εργασίας αφού τα πράγματα οικονομικής φύσεως στην Τρίτη ηλικία για τις γυναίκες γίνονται όλο και δυσκολότερα όπως αναφέρει και η Λυμπεράκη (2017). Συνεχίζοντας την ανάλυση των απαντήσεων του δείγματος των γυναικών των βιοτεχνών και των εργατών εργάζονται επειδή τους το είχε ζητήσει ο ίδιος ο σύζυγός τους. Οι γυναίκες αν και εργάζονται φαίνεται να μην εμπλέκονται στις οικονομικές συναλλαγές των ανδρών τους. Αυτό βέβαια παρατηρείται μόνο στις γυναίκες των βιοτεχνών σε αντίθεση με τις γυναίκες των εργατών που γνωρίζουν καλύτερα τα οικονομικά πράγματα της δουλειάς των συζύγων τους.

Οι γυναίκες εργάζονται είτε γιατί τους το επιτρέπουν οι άνδρες τους, κάποιιο ίσως και με μια επιφυλακτική στάση, ενώ κάποιιο δεν θέλουν να εργάζονται καθόλου οι γυναίκες τους. Από το άρθρο δηλώνεται ότι ο καταμερισμός της εργασίας γίνεται κατά φύλο και οι γυναίκες συνεπώς δεν εισάγονται στη μισθωτή εργασία με ίσους όρους. Το βασικό είναι ότι οι άνδρες είναι απελευθερωμένοι από τη μη προσοδοφόρο εργασία και άρα μπορούν ανενόχλητοι να εργάζονται χωρίς να συμβάλλουν στην οικιακή φροντίδα.

Συμπερασματικά αυτό που προκύπτει από το άρθρο και που αποτελεί και συχνό στοιχείο της βιβλιογραφίας είναι ότι ξεχωριστά συμφέροντα προκύπτουν από την εργασία των γυναικών και ότι τελικά επικρατούν τα συμφέροντα των ανδρών. Οι περιορισμοί που συνεπάγεται αυτή η επικράτηση ακολουθούν τις γυναίκες σε όλη τη διάρκεια των χρόνων και σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής τους.

Ιακώβου-Παπαγαρουφάλη, Ε. (1989) «Φεμινισμός και εργασία: διέξοδοι και αδιέξοδα» Σύγχρονα Θέματα τεύχος 40, σελ. 91-104

Το άρθρο στοχεύει στο να καταδείξει τις φεμινιστικές απόψεις και εμπειρίες σχετικά με το γυναικείο εργατικό ζήτημα καθώς και για την οικιακή εργασία. Η συγγραφέας παρουσιάζει τη σύνθεση των «δύο κόσμων», του ιδιωτικού και του δημόσιου, καθώς και ποιες προσπάθειες έκαναν οι φεμινίστριες για τη διαμόρφωση της γυναικείας ταυτότητας και της αντίστασης των γυναικών στην ανδροκρατική κοινωνία.

Αναφέρεται ότι οι Ελληνίδες φεμινίστριες που υποστήριζαν το αμερικανικό και ευρωπαϊκό γυναικείο ζήτημα στην Ελλάδα, θεωρούν ότι οι έμφυλες διακρίσεις που παρατηρούνται στην εργασία ισχύουν σε όλα τα επίπεδα. Δεν αποτελούν δηλαδή

στοιχεία που επηρεάζουν μόνο την εργασία, αλλά γενικότερα τη ζωή των γυναικών. Βασική προσπάθεια των φεμινιστριών είναι η κατάρριψη των ορίων μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χώρου αφού αυτή η διάκριση παρουσιάζεται ως βασικό στοιχείο δέσμευσης των γυναικών στην οικιακή εργασία και τις αποκλείει από την εξωοικιακή εργασία.

Παρά τις δυσκολίες, οι γυναίκες εμφανίστηκαν στην εξωοικιακή εργασία, και στο άρθρο παρουσιάζονται οι διακρίσεις που αντιμετωπίζουν εκείνες, μέσα σ' αυτή σε σχέση με τους άνδρες. Οι μισθοί είναι χαμηλότεροι από αυτούς των ανδρών. Το μισθολόγιο έγινε ενιαίο για τους άνδρες και τις γυναίκες από το 1973-1979 αυτό όμως παρουσιάζεται να μην εφαρμόζεται, όπως αναφέρεται και στο άρθρο το οποίο έχει δημοσιευτεί δέκα χρόνια από την καθιέρωση του ενιαίου μισθολογίου. Επίσης οι γυναίκες παρουσιάζονται πιο ευάλωτες στις απολύσεις ενώ τα ποσοστά ανεργίας είναι διπλάσια γι' αυτές, πράγμα που επιβεβαιώνεται και από τη Λυμπεράκη (Λυμπεράκη, Α. 2017). Επίσης σύμφωνα με τη Λυμπεράκη το χάσμα των μισθών αν και στην αρχή της εισόδου των γυναικών στην αγορά εργασίας δεν ήταν μεγάλο, στη συνέχεια αυξήθηκε από το 2000, και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι γυναίκες δεν έχουν την ίδια κατάρτιση, καταλαμβάνουν κατώτερες θέσεις σε όλους τους οικονομικούς κλάδους, λειτουργούν ως συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη στις οικογενειακές επιχειρήσεις και δεν αφιερώνουν τον ίδιο ελεύθερο χρόνο για την εργασία τους. Στη συνέχεια το άρθρο της Παπαγαρουφάλη παρουσιάζει την οικιακή εργασία ως τμήμα της γυναικείας συμμετοχής στην αγορά εργασίας και τους λόγους για το οποίο γίνεται αυτό. Οι γυναίκες υπήρξαν η λύση για τα καπιταλιστικά κράτη ως προς τα έξοδα των υπηρεσιών που θα έπρεπε να προσφέρουν τα κράτη αυτά. Μπορούσαν να καλύψουν δωρεάν, αντί για τους παιδικούς σταθμούς, τη φροντίδα παιδιών καθώς και τη φροντίδα των ηλικιωμένων, αντί για τα γηροκομεία. Ένα άλλο θέμα που παρουσιάζεται στο άρθρο είναι αυτό της ιδεολογικής ταύτισης με την εστία, αφού οι γυναίκες είναι στην ουσία που διαχειρίζονται τα θέματα είτε εργάζονται είτε όχι. Συνέπεια είναι η ελλιπής επαγγελματική κατάρτιση των γυναικών και άρα οι εργασίες που αναλαμβάνουν να είναι ευκαιριακές χωρίς κάποια ειδίκευση.

Η συγγραφέας αναφέρεται στο κίνημα των «Λεονιάδων» στην Ελλάδα, ένα κίνημα που αποτελείται από μορφωμένες, εργαζόμενες γυναίκες μέσα και έξω από το σπίτι, και το οποίο ενστερνίζεται ορισμένες απόψεις του φεμινιστικού κινήματος παρουσιάζεται στο άρθρο να θεωρεί το δημόσιο χώρο της εργασίας, τον ίδιο με τον ιδιωτικό χώρο της οικογένειας καθώς και τα δυο επηρεάζονται από το πατριαρχικό

σύστημα, από ταξικές και φυλετικές διακρίσεις. Στόχος αυτής της ομάδας είναι να βοηθήσει ώστε οι γυναίκες να διαμορφώσουν μια ολοκληρωμένη ταυτότητα, να πάψουν οι έμφυλες διακρίσεις και οι σχέσεις εξουσίας μεταξύ ανδρών-γυναικών.

Όμως οι παραπάνω αντιλήψεις παρουσιάζονται ως μη αναστρέψιμες καθώς έχουν καθιερωθεί ως κάτι που θεωρείται φυσικό, ένα αναπόσπαστο κομμάτι της πραγματικότητας των φύλων.

Πάντως παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες εξαιτίας της σύνδεσης τους με την οικιακή εργασία, οι γυναίκες παρουσιάζουν μια τάση αύξησης της συμμετοχής τους στην αγορά εργασίας. Από το 1961 έως το 2001 ο ρυθμός μεταβολής συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό αυξήθηκε κατά 0,7% το χρόνο σε σχέση με τον αντίστοιχο των ανδρών που ήταν 0,3. Οι γυναίκες λοιπόν παρά τις δυσκολίες και τους περιορισμούς που επισημαίνονται στο άρθρο, κατόρθωσαν να αυξήσουν το μερίδιο της συμμετοχής τους στην αγορά εργασίας.

Βαϊου, Ν. και Στρατηγάκη, Μ. και Χρονάκη, Ζ.(1991) «Αμειβόμενη εργασία στο σπίτι: μια γυναικεία δουλειά και μια ιδεολογία» Σύγχρονα Θέματα τεύχος 45, σελ. 47-53

Στόχος του άρθρου είναι η παρουσίαση ενός εργατικού δυναμικού που συστηματικά είναι μη καταγεγραμμένο, πολυάριθμο και χαμηλά αμειβόμενο. Αυτό το εργατικό δυναμικό δεν είναι άλλο από το γυναικείο. Το γυναικείο εργατικό δυναμικό φαίνεται να αποτελεί τμήμα της παραοικονομίας και αυτός είναι ο λόγος που παρατηρήθηκε ενδιαφέρον προς αυτό, καθώς το κράτος έχανε φορολογικά έσοδα.

Θεωρεί ότι τα υψηλά ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό δεν παρουσιάζουν ότι όλες οι γυναίκες αυτές εργάζονται κανονικά, αλλά αφορούν στο μεγαλύτερο βαθμό, συμμετοχή στον κλάδο των συμβοηθούτων και μη αμειβόμενων μελών στις οικογενειακές επιχειρήσεις. Σύμφωνα με τη στατιστική μου ανάλυση το ποσοστό των γυναικών συμβοηθούτων μελών την περίοδο που δημοσιεύθηκε το άρθρο ήταν 59% ενώ την ίδια στιγμή αποτελούσαν το 32% του συνολικού εργατικού πληθυσμού.

Βασικό στοιχείο που περιορίζει τις γυναίκες από την αγορά εργασίας είναι η ανεπάρκεια κοινωνικής υποδομής για βοήθεια απέναντι στις γυναίκες, ώστε να νιώσουν αποδεσμευμένες από τις οικιακές εργασίες και την υποχρέωση που νιώθουν απέναντι στα μέλη αυτής. Βέβαια οι συγγραφείς αναφέρουν ότι είχε αυξηθεί η

κοινωνική υποδομή και η βοήθεια απέναντι στις γυναίκες εργαζόμενες, γεγονός που είχε αναγνωρισθεί προγενέστερα και από τη Μουσούρου (1985) και τούτο είναι που αύξησε τις δυνατότητες εργασίας των γυναικών.

Ακόμα βασική παράμετρος περιορισμού των γυναικών σύμφωνα με το άρθρο είναι η οικογένεια και οι σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί μέσα σ' αυτή. Σύμφωνα και με τη Μουσούρου (1985) η οικογενειακή ζωή και η κατανομή της εξουσίας ανάμεσα στα μέλη είναι υπεύθυνη για το διαχωρισμό του ιδιωτικού από το δημόσιο χώρο. Ο ιδιωτικός χώρος είναι αυτός της γυναίκας ενώ ο δημόσιος και κατά συνέπεια αυτός της εργασίας είναι του άνδρα, όπως διαμορφώθηκε από την βιομηχανική οργάνωση. Αλλά και οι ίδιες οι γυναίκες θεωρούν ότι η εργασία τους αποτελεί βοήθεια για την οικογένεια και όχι μια πραγματική εργασία. Αποτελεί μια υποχρέωση που έχουν απέναντι στα μέλη του νοικοκυριού καθώς έχουν την ευθύνη γι' αυτά. Σύμφωνα με το άρθρο ένα ενδιαφέρον φάνηκε απέναντι στην αμειβόμενη εργασία το 1970 λόγω του γυναικείου κινήματος που είχε αρχίσει να ενδιαφέρεται για το θέμα αυτό.

Το άρθρο εξετάζει την αμειβόμενη οικιακή εργασία. Σύμφωνα με αυτό, η αμειβόμενη εργασία στο σπίτι σημαίνει κούραση, μικρή αμοιβή και έλλειψη κοινωνικής ασφάλισης. Σύμφωνα με τη Μουσούρου (1985) η διαφορά να επιτελούν οι γυναίκες τις οικιακές εργασίες με αμοιβή από το να επιτελούν τα οικιακά τους καθήκοντα χωρίς αμοιβή είναι μεγάλη. Μιας και η τεχνολογική πρόοδος κατέστησε την οικιακή εργασία λιγότερο δημιουργική αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να μειώσει τα θετικά στοιχεία που είχε. Οι απολαβές και η ψυχική και σωματική κούραση δεν είχαν καμιά σχέση μεταξύ τους. Στο συγκεκριμένο άρθρο η μονόδρομη αποδοχή των όρων αυτών για το συγκεκριμένο εργατικό δυναμικό, κατασκευάζονταν από διάφορες κοινωνικές σχέσεις. Και οι συγγραφείς του άρθρου αλλά και η Μουσούρου (1985) αναφέρουν ότι η αμειβόμενη εργασία στο σπίτι είναι προέκταση της οικιακής εργασίας.

Η αμειβόμενη εργασία στο σπίτι παρουσιάζεται να επιτελείται όταν οι γυναίκες έχουν ελεύθερο χρόνο χωρίς να παρουσιάζονται σ' αυτήν την εργασία τα χαρακτηριστικά που έχει το ανδρικό εργατικό δυναμικό. Επομένως το γεγονός ότι αυτή η εργασία δε φαίνεται και δεν έχει τα χαρακτηριστικά που καθορίζουν την εργασία ως μετρήσιμη, έχει ως επακόλουθο τις χαμηλές αμοιβές αφού η εργασία είναι υποτιμημένη και περιστασιακή μέσα στο σπίτι. Βέβαια παρουσιάζεται σαν να είναι η μόνη επιλογή των γυναικών για να εργαστούν και να μπορέσουν να ταιριάζουν το ρόλο της συζύγου-μητέρας με το ρόλο της εργαζόμενης γυναίκας. Από το άρθρο

παρουσιάζεται η δυσκολία να διαχωριστεί ο χώρος εργασίας από το χώρο του σπιτιού καθώς και οι όροι εργασίας της νοικοκυράς από αυτής της εργαζόμενης με αμοιβή.

Συμπερασματικά σύμφωνα με τη στατιστική μου έρευνα παρατηρείται ότι την περίοδο όπου γράφεται το συγκεκριμένο άρθρο, η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό ήταν 29% ενώ έως το 2017 το ποσοστό αυτό έφτασε το 49%. Αυτό παρουσιάζει τη συνεχώς αυξανόμενη τάση εισροής των γυναικών στην αγορά εργασίας και όχι ως κομμάτι του αόρατου δυναμικού που επιτελεί εργασία στο σπίτι.

Παναγιωτόπουλος, Ν. (1998) «Σημειώσεις για την απασχόληση των γυναικών και τον χρόνο απασχόλησης» Σύγχρονα Θέματα τεύχος 66, σελ.47-54

Στόχος του παρόντος άρθρου είναι η παρουσίαση της γυναίκας στην αγορά εργασίας καθώς και οι ευκαιρίες επαγγελματικής ανέλιξης που έχει, οι οποίες και εδώ φαίνονται περιορισμένες. Καταδεικνύεται για ακόμα μία φορά η δυσμενής θέση των γυναικών στο εργασιακό κομμάτι.

Η γυναίκα παρουσιάζεται να πλήττεται από την ανεργία για ακόμα μια φορά και όπως αναφέρθηκε και από τη Λυμπεράκη (2017) τα ποσοστά της ανεργίας το 1985 ήταν διπλάσια σε σχέση με αυτά των ανδρών. Επίσης αναφέρεται ότι η επαγγελματική τους ανέλιξη γίνεται πιο δύσκολα και σ' αυτό οφείλεται και το γεγονός ότι οι γυναίκες απουσιάζουν από τις θέσεις λήψης αποφάσεων.

Ο συγγραφέας βάζει στην ανάλυση του άρθρου και το φαινόμενο της μερικής απασχόλησης και το σχετίζει και με τις επαγγελματικές ανισότητες των γυναικών. Σύμφωνα με τη Λυμπεράκη το φαινόμενο της μερικής απασχόλησης στην Ελλάδα είναι πολύ χαμηλό (5%) κάτι που δείχνει τη δυσμενή θέση των γυναικών. Το μικρό αυτό ποσοστό μερικής απασχόλησης αποτελεί για τις γυναίκες μια ποινή αφού αν υπήρχαν ευέλικτα και μικρού χρόνου ωράρια εργασίας οι γυναίκες δε θα έπρεπε να διαλέξουν αν θα εργαστούν ή αν θα μείνουν στο σπίτι. Σε άλλες χώρες αυτό δε συνέβαινε και στις θέσεις μερικής απασχόλησης αξιοποιούνταν αρκετές γυναίκες. Το πιο αξιοσημείωτο είναι ότι στην Ελλάδα της κρίσης, οι προσλήψεις και των δύο φύλων παρουσιάζονται ως κάλυψη θέσεων μερικής απασχόλησης κάτι που δείχνει συμφέροντα εργοδοτών και όχι ελάφρυνση των γυναικών.

Η έμφυλη κατανομή των επαγγελμάτων και συνεπώς η επιλογή συγκεκριμένων επαγγελμάτων από τις γυναίκες με τις συνακόλουθες συνθήκες που

επικρατούν, είναι μια αντίληψη που επικρατεί από όλους τους Λόγους όπως αναφέρεται στο άρθρο.

Η εργασία των γυναικών στο χώρο εκτός σπιτιού, αναφέρεται ότι της παραχώρησε μια σχετική οικονομική αυτονομία εντούτοις όμως η ισότητα είναι ένα κομμάτι για το οποίο ακόμα αγωνίζεται. Σ' αυτό συμβάλλει και το ρευστό κλίμα του εργασιακού καθεστώτος αφού οι εξελίξεις είναι συνεχείς και έτσι η δημιουργία ενός σταθερού μέλλοντος ιδίως για την γυναικεία εργασία παρουσιάζεται μέσα από το άρθρο ως ένα δύσκολο εγχείρημα.

Τα στοιχεία που προέκυψαν από τη στατιστική μου έρευνα παρουσιάζουν τις γυναίκες να αυξάνονται στο εργατικό δυναμικό εντούτοις η αύξηση τους σε συγκεκριμένα επαγγέλματα καθώς και τα υψηλά ποσοστά των συμβοηθούτων και μη αμειβόμενων μελών αποτυπώνουν την ελλιπή ισότητα που απέκτησαν σε βάθος χρόνου.

Θανοπούλου, Μ. και Κωτσοβέλου, Β. και Παπαρούνη, Ρ. (1999) «Η σχέση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής των γυναικών : διερεύνηση της ελληνικής βιβλιογραφίας» Σύγχρονα Θέματα τεύχος 71-72, σελ. 171-189

Στόχος του άρθρου, που γράφεται 10 χρόνια μετά το ειδικό αφιέρωμα του συγκεκριμένου περιοδικού στη γυναικεία απασχόληση, ήταν να παρουσιαστεί πως ο θεσμός της οικογένειας, σε συνδυασμό με τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν περιόριζαν την είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας. Το άρθρο επίσης εξετάζει τη σχέση που έχει δημιουργήσει η γυναίκα ανάμεσα στην εργασία και την οικογένεια.

Υποστηρίζεται ότι από το 2000 τα στερεότυπα περί του ρόλου των γυναικών σε σχέση με την εργασία, που ήταν συνδεδεμένα με την κοινωνικοοικονομική φύση, αποτελούσαν παρελθόν. Πλέον βασιζόταν και αποτυπωνόταν στο πως έχει δομήσει η γυναίκα τις σχέσεις της με την οικογένεια και με την εργασία. Η έλλειψη βοήθειας των γυναικών από το κράτος ως προς τη φροντίδα τόσο των παιδιών όσο και των ηλικιωμένων δυσκολεύουν την ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας. Παρόμοια αναφορά γίνεται και από τη Λυμπεράκη (2017) για το συγκεκριμένο θέμα όπως έχει αναφερθεί και σε άρθρα προηγούμενων ετών.

Τα στοιχεία του άρθρου προέρχονται από την καταγραφή νοικοκυριών και από την επιτόπια έρευνα σε γυναικείο πληθυσμό από τις έρευνες που

πραγματοποιήθηκαν το 1983 από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών και από την καταγραφή 5.000 νοικοκυριών στον Πειραιά το 1987 πάλι από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. Παρουσιάζουν πως συνδέεται η οικογενειακή και η επαγγελματική ζωή σε αστικό χώρο, όχι σε αγροτικό και σε περιπτώσεις μετανάστευσης.

Τα έργα της δημογραφικής κατεύθυνσης που παρουσιάζονται και σχολιάζονται από το άρθρο δείχνουν να συσχετίζουν τη γονιμότητα με τη γυναικεία απασχόληση καθώς και πως ο γάμος και τα παιδιά διαμορφώνουν την απασχόληση των γυναικών σε συνδυασμό με την εκπαίδευση και τη στάση ανδρών. Τα συμπεράσματα που προέκυψαν και που παρουσιάζονται στο άρθρο δηλώνουν ότι οι γυναίκες συμμετέχουν στην εργασία σύμφωνα με τον κύκλο της ζωής τους καθώς και με την αρνητική σύνδεση απασχόλησης και γονιμότητας. Ακόμα οι γυναίκες με ριζοσπαστικές αντιλήψεις παρουσιάζουν μειωμένη γονιμότητα σε σχέση με τις παραδοσιακές, ενώ οι γυναίκες που εργάζονταν συνέχεια παρουσίαζαν χαμηλότερη γονιμότητα σε σχέση με αυτές που εργάζονταν μετά το γάμο. Επίσης από το άρθρο διαφαίνεται ότι οι έγγαμες γυναίκες δεν εργάζονται όσο οι άγαμες αφού η παρουσία «μικρού παιδιού» στην οικογένεια επηρεάζει τη γυναικεία απασχόληση. Τέλος, παρουσιάζεται ότι το γυναικείο εργατικό δυναμικό χρειάζεται αυξημένη παροχή κρατικής υπηρεσίας για τη φροντίδα των παιδιών και των ηλικιωμένων ώστε να μπορεί να είναι αποδεσμευμένη και αφοσιωμένη στην εργασία της. Βέβαια οι συγγραφείς του άρθρου διατυπώνουν μια κριτική ως προς την αξιοπιστία και τα ευρήματα καθώς αναφέρονται σε περασμένα χρόνια αυτά όπου πραγματοποιήθηκαν οι έρευνες στην περιοχή της Πρωτεύουσας.

Μετά τα έργα της δημογραφικής κατεύθυνσης παρουσιάζονται τα έργα κοινωνιολογικής ή ανθρωπολογικής κατεύθυνσης όπου το νοικοκυριό στο οποίο η γυναίκα ασκεί αποκλειστικά οικιακή εργασία αποτελεί το πρότυπο νοικοκυριού. Υποστηρίζεται ότι αν και από το 1983 υπήρξαν αλλαγές ως προς τους ρόλους των δύο φύλων, εντούτοις οι συγγενικές σχέσεις και τα πρότυπα της οικογένειας καθόριζαν τη γυναικεία απασχόληση. Το κυριότερο είναι η αντιμετώπιση της επαγγελματικής ζωής των γυναικών ως απόρροια της σχέσης της με την οικογενειακή της ζωή. Οι γυναίκες παρουσιάζονται όχι ως ενεργά άτομα του εργατικού δυναμικού αλλά ως βοηθοί της οικογένειας και των συζύγων τους. Η μόρφωση και η έμμισθη εργασία είναι εχθρός της οικογένειας.

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την παραπάνω κατεύθυνση δηλώνουν ως προϋπόθεση της γυναικείας απασχόλησης το φύλο, την εκπαίδευση και το επάγγελμα των συζύγων τους, εξωτερικούς παράγοντες που είναι στο μεγαλύτερο βαθμό ανεξάρτητοι από την ίδια τη γυναίκα. Σημαντικό στοιχείο του άρθρου είναι η θετική και προοδευτική στάση των νέων συζύγων ως προς την απασχόληση των γυναικών τους, ιδίως όταν οι τελευταίες εξελίσσονται μέσα στο επάγγελμά τους. Και πάλι όμως αυτό που παρουσιάζεται αν και εμμέσως, είναι το γεγονός ότι οι γυναίκες όταν εργάζονται δεν είναι εξ' ολοκλήρου από δική τους επιλογή αλλά επιλογή του οικογενειακού τους κύκλου.

Αν και όπως δείχνουν τα στατιστικά δεδομένα, τα ποσοστά γυναικείου εργατικού δυναμικού αυξήθηκαν σε βάθος δεκαετιών, εντούτοις ο ρόλος της οικογένειας και συνεπώς η λειτουργία της ίδιας και των συζυγικών σχέσεων φαίνεται να εξακολουθεί να επηρεάζει τη γυναικεία απασχόληση. Αυτό επίσης παρουσιάζεται από τα υψηλά ποσοστά γυναικείας απασχόλησης σε επαγγέλματα γραφείου και υπηρεσιών, καθώς από το 1991 και το 2001 οι γυναίκες εργαζόμενες αποτελούν το 51% και το 61% αντίστοιχα του εργατικού δυναμικού. Αυτά τα επαγγέλματα, όπως και τα λοιπά μη χειρωνακτικά, αποτελούν πιο ευέλικτα περιβάλλοντα για να συνδυάσουν οι γυναίκες τόσο το οικογενειακό περιβάλλον όσο και το εργασιακό.

Συνεπώς στο συμπέρασμα που καταλήγω είναι ότι οι γυναίκες καθορίζονταν σε μεγάλο βαθμό από διάφορους παράγοντες αλλά με το πέρασμα των χρόνων εισήχθησαν στην αγορά εργασίας με μεγαλύτερα ποσοστά και μεγαλύτερες ελευθερίες χωρίς να πάψουν να επηρεάζονται από τα στερεότυπα που υπήρχαν για την εργασία τους.

Γενικά Συμπεράσματα

Τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από τη στατιστική διερεύνηση είναι τα εξής:

Πρώτο, η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό της χώρας διευρύνθηκε διαχρονικά, τόσο ως απόλυτο μέγεθος, όσο και ως αναλογία σε σχέση με τη συμμετοχή των ανδρών.

Δεύτερο, το ποσοστό ανεργίας των γυναικών παρέμεινε συστηματικά υψηλότερο από το αντίστοιχο των ανδρών σε όλη τη διάρκεια της περιόδου.

Τρίτο, το ποσοστό του πληθυσμού των γυναικών άνω των 14 ετών που βρίσκονται εκτός του εργατικού δυναμικού είναι υψηλότερο των ανδρών σε όλη τη διάρκεια της περιόδου. Όμως φθίνει διαχρονικά, ενώ αντίθετα το αντίστοιχο των ανδρών αυξάνεται.

Τέταρτο, η διαδικασία της διαχρονικής μεγέθυνσης του γυναικείου εργατικού δυναμικού γνώρισε διακυμάνσεις κατά τη διάρκεια των δεκαετιών που εξετάστηκαν. Κάμψη καταγράφηκε κατά τη δεκαετία του 1960, αλλά και πρόσφατα με την εκδήλωση της μεγάλης οικονομικής κρίσης του τέλους της πρώτης δεκαετίας του 2000. Αντίθετα, οι δεκαετίες του 1980, του 1990 και του 2000 ήταν περίοδοι επιτάχυνσης της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό.

Πέμπτο, η αυξημένη συμμετοχή κατά την περίοδο 1980-2010 χαρακτηρίστηκε από διαρκώς διευρυνόμενη παρουσία των γυναικών στους κλάδους των υπηρεσιών και στα επαγγέλματα των υπαλλήλων γραφείου και σε άλλα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα όπου η παρουσία τους ξεπερνά πλέον την αντίστοιχη των ανδρών

Έκτο, η παρουσία τους στον πρωτογενή τομέα ακολούθησε τη φθίνουσα γενική τάση που παρατηρήθηκε σε αυτόν σε όλη τη διάρκεια της περιόδου. Αποτέλεσμα αυτού ήταν και η συρρίκνωση της συμμετοχής τους σε «χειρωνακτικά επαγγέλματα» ειδίκευσης.

Έβδομο η συμμετοχή τους σε χειρωνακτικά επαγγέλματα χαμηλής ειδίκευσης αυξήθηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 προφανώς λόγω της μεταναστευτικής εισροής από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες και από τότε δεν έχει μειωθεί.

Όγδοο, οι γυναίκες υστερούν ως προς τη συμμετοχή τους σε τεχνολογικά και διοικητικά επαγγέλματα αν και σε αυτά έχει καταγραφεί διαχρονική πρόοδος.

Η αναζήτησή μου στα δύο περιοδικά κοινωνικής έρευνας αποκάλυψε ότι το ζήτημα της εργασίας των γυναικών άρχισε να απασχολεί έντονα μετά τη μεταπολίτευση 1974. Εντόπισα 18 άρθρα μεταξύ του 1975 και του 1999 και όπως φαίνεται η σχετική αρθρογραφία σταματά με το ξεκίνημα του 21^{ου} αιώνα.

Σκεπτικισμός επικρατούσε σχετικά με τις προοπτικές της γυναικείας εργασίας και στα δύο περιοδικά. Την *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* οι συγγραφείς των άρθρων θεωρούν την προσφορά γυναικείας εργασίας ως συνάρτηση των συνθηκών που επικρατούν στην οικογένεια και στο νοικοκυριό. Παρότι διάφοροι παράγοντες ευνοούσαν την αύξηση του ΓΕΔ οι διακρίσεις συνεχίζουν να υφίστανται. Οι γυναίκες παρουσιάζονται μέσα από τα σχετικά άρθρα να έχουν χαμηλές αμοιβές και να μη καταλαμβάνουν υψηλόβαθμες θέσεις, στοιχεία που δείχνουν ότι οι διακρίσεις δε σταμάτησαν να ισχύουν. Οι γυναίκες που εργάζονται εξωοικιακά επιβαρύνονται διπλά καθώς, στις εργασίες του νοικοκυριού προστίθεται και η εξωοικιακή της εργασία. Η μείωση του παραδοσιακού ρόλου των γυναικών σχετίζεται με θέσεις μερικής απασχόλησης κάτι που δείχνει ότι δεν έχει επιτευχθεί ακόμα η ισότητα για τις γυναίκες σε όλα τα επίπεδα. Για την *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* λοιπόν η γυναικεία εργασία εξακολουθεί να είναι υποδεέστερη και να υφίσταται διακρίσεις παρά τις αλλαγές που παρουσιάστηκαν.

Το περιοδικό των *Σύγχρονα Θέματα* στο αφιέρωμα του 1989 για τη γυναικεία εργασία, παρουσιάζει αρκετά σχετικά ζητήματα με αυτά που παρουσίασε η *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, με κάπως πιο ποιοτικό τρόπο. Ο φεμινισμός μέσα από τα *Σύγχρονα Θέματα* παρουσιάζεται να θεωρεί ως εργασία αυτή που συμβαίνει έξω από το σπίτι, ενώ τα φύλα επηρεάζουν την εργασία και το ανδρικό συγκεκριμένα οφείλεται για τις διακρίσεις έναντι των γυναικών. Επίσης στα *Σύγχρονα Θέματα* παρουσιάστηκε για πρώτη φορά πως η τεχνολογική ανάπτυξη οδήγησε τις γυναίκες στο θεσμό της «Νέας Φτώχειας», αφού οι άνδρες συμμετείχαν σ' αυτήν και όχι οι γυναίκες εξαιτίας των μειωμένων προσόντων κάτι που είχε παρουσιαστεί και ως παράγοντας διάκρισης από το άλλο περιοδικό. Οι άνδρες ελέγχουν τις νέες τεχνολογίες λόγω προνομίων κάτι που επηρεάζει τις γυναίκες. Όπως και στην *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* έτσι και στα *Σύγχρονα Θέματα* θίγεται το θέμα της οικογένειας ως μονάδας που επηρεάζει τη γυναικεία εργασία καθώς επίσης και του διπλού φορτίου που έχουν οι γυναίκες. Όταν εργάζονται οι γυναίκες έχουν αυξημένες υποχρεώσεις αφού το καθήκον για το νοικοκυριό τις ακολουθεί. Τα γεγονότα του κύκλου της ζωής των γυναικών καθορίζουν την πορεία της γυναικείας εργασίας. Η

διάκριση των επαγγελμάτων σε γυναικεία και ανδρικά αναφέρεται στο περιοδικό, όπως επίσης και οι περιορισμένες ευκαιρίες για ανέλιξη. Τα άρθρα των *Σύγχρονων Θεμάτων* συμφωνούν με την *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* ως προς το ότι το επάγγελμα γραφείου είναι ένα γυναικείο επάγγελμα. Και το φαινόμενο της μερικής απασχόλησης εξετάζεται στα *Σύγχρονα Θέματα*, πιο διεξοδικά απ' ότι στο προηγούμενο περιοδικό, παρουσιάζοντας το ως μια δυνατότητα που αν και αποτελεί έναν πιο ελαστικό τρόπο εργασίας, εντούτοις αποδυναμώνει τη θέση της γυναίκας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ανθοπούλου, Θ. (2008). *Όψεις και δυναμικές επιχειρηματικότητας των γυναικών της υπαίθρου στην παραγωγή των τροφίμων*. Αθήνα: Gutenberg
2. Βαΐου, Σ. και Στρατηγάκη, Μ. (1989). Η εργασία των γυναικών: Ανάμεσα σε δυο κόσμους. *Σύγχρονα Θέματα*. (40): 16-24
3. Βαΐου, Ν. ,Στρατηγάκη, Μ. και Χρονάκη, Ζ. (1991). Αμειβόμενη εργασία στο σπίτι: μια γυναικεία δουλειά και μια ιδεολογία. *Σύγχρονα Θέματα* (45): 47-53
4. Βουτυράς, Σ. (1981). *Η γυναίκα στη μισθωτή εργασία (Για μια σύγχρονη Κοινωνική Πολιτική στο πρόβλημα της εργαζόμενης Ελληνίδας)*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση
5. Chodorow, N. (1978). *The Reproduction of Mothering*, University of California Press
6. Δήμου, Α. (1989). Η μερική απασχόληση: ένα γυναικείο φαινόμενο της αγοράς εργασίας. *Σύγχρονα Θέματα*. (40): 55-60
7. Ελληνική Στατιστική Αρχή (1981-2017). *Ετήσιες χρονοσειρές Έρευνας Εργατικού Δυναμικού από το 1981/2017* (<https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO03/>)
8. ΕΣΥΕ, 1971, *Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού-κατοικιών της 19 Μαρτίου 1961*, πίνακες VII:1. – VII:4. σελ: 127-132
9. ΕΣΥΕ, 1982, *Δειγματοληπτική επεξεργασία 25% των δελτίων της γενικής απογραφής πληθυσμού στις 14-3-71* πίνακες III:1. – III:4. σελ: 55-76
10. ΕΣΥΕ, 1994-1995, *Δειγματοληπτική επεξεργασία 10% των δελτίων της γενικής απογραφής πληθυσμού στις 5-4-1981* πίνακες III:1. – III:7. σελ: 91-111
11. ΕΣΥΕ, 2002, *Καθολική επεξεργασία των δελτίων της γενικής απογραφής πληθυσμού στις 17-3-1991* πίνακες III:1. – III:7. σελ: 93-112
12. ΕΣΥΕ, 2009-2010, *Καθολική επεξεργασία των δελτίων της γενικής απογραφής πληθυσμού του 2001* πίνακες III:1. – III:7. σελ: 93-119
13. Gutenschwager Gerald A., 1969: *Awareness Culture and Change: A study of Modernization in Greece*, Chapel Hill: University of North Carolina, 1969
14. Ηλίου, Μ. (1988). Οι γυναίκες πανεπιστημιακοί: εξέλιξη της θέσης τους ή στασιμότητα; *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* (70): 3-24

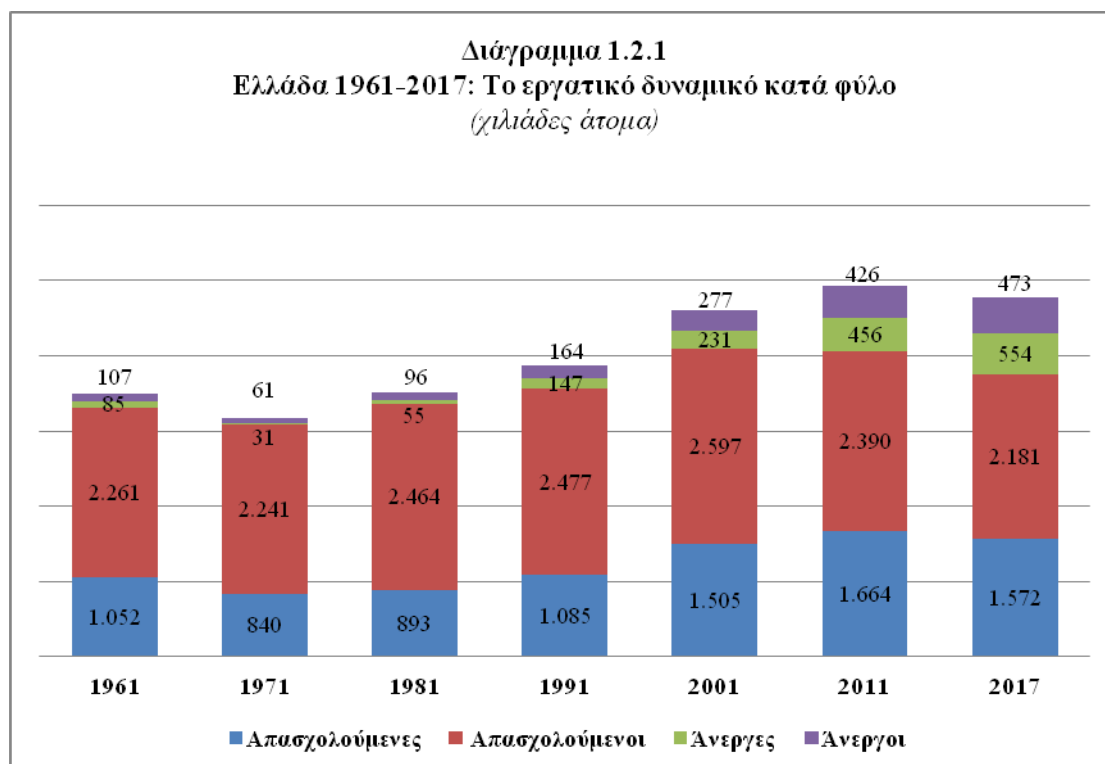
15. Θανοπούλου, Μ. (1992). *Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης- Μελέτη IV- Η Γυναικεία Απασχόληση ή Εργασία στην Ελλάδα: κύριες τάσεις και κατευθύνσεις της μεταπολεμικής βιβλιογραφίας*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
16. Θανοπούλου, Μ. , Κωτσοβέλου, Β. και Παπαρούνη, Ρ. (1999). Η σχέση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής των γυναικών: διερεύνηση της ελληνικής βιβλιογραφίας. *Σύγχρονα Θέματα*. (71-72): 171-189
17. Ιακώβου- Παπαγαρουφάλη, Ε. (1989). Φεμινισμός και εργασία: διέξοδοι και αδιέξοδα. *Σύγχρονα Θέματα*. (40): 91-104
18. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα ,επιστημονικό συνέδριο κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, *Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, στο 6ο επιστημονικό συνέδριο Πανεπιστημίου Μακεδονίας,, Μακεδονία, 27-30 Νοεμβρίου 1996*
19. Καβουνίδη, Κ. (1989). Ο έλεγχος της εργασίας της γυναίκας. *Σύγχρονα Θέματα*. (40): 72-80
20. Κανελλόπουλου, Κ.Ν. (1986). *Εισοδήματα και φτώχεια στην Ελλάδα: προσδιοριστικοί παράγοντες*. Επιστημονικές μελέτες, Αρ. 22, ΚΕΠΕ, Αθήνα
21. Κολλάρου Τ.Α. και Μουσούρου Λ.Μ.,1980: Παλιννόστηση: Στοιχεία και συμπεράσματα από μία εμπειρική έρευνα, Αθήνα: Κέντρο Ανθρωπιστικών Σπουδών και Ερευνών, 1980.
22. Κραβαρίτου, Γ. (1992). *Εργασία και δικαιώματα της γυναίκας: όψεις των κατά φύλο κοινωνικών σχέσεων*. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
23. Κραβαρίτου, Γ. (1989). Οι γυναίκες στη μεταμοντέρνα κοινωνία: φτωχότερες ή πλουσιότερες. *Σύγχρονα Θέματα*. (40): 25-30
24. Lloyd Cynthia B., 1975: «The Division of Labor Between the Sexes», Lloyd (ed.), 1975.
25. Lloyd Cynthia B. (ed), 1975 Sex, Discrimination and the Division of Labor, New York: Columbia Univ. Press, 1975.
26. Λυμπεράκη, Α. (2017). *Γυναίκες στην οικονομία*. ΕΛΛΑΔΑ: ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
27. Μαγγανάρα, Ι. (επιμ.) (1998). *Εργασία, συνδικαλισμός και ισότητα των φύλων: Εισηγήσεις σεμιναρίου*. ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ - ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ. Αθήνα: Οδυσσέας

28. Μουσούρου, Λ. (1985). *Γυναικεία απασχόληση και οικογένεια στην Ελλάδα και άλλο.*, Αθήνα: ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ» Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α. Ε.
29. Μπέλλας, Χ.Φ. (2012). *Οικιακή εργασία & κοινωνική ένταξη μεταναστριών στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.
30. Mueller, A. «La flexibilité, porte de la pauvreté», στο συνέδριο *Progression from a work-based to a culture-based Society*
31. Νικολαΐδου, Μ. (1975). Η εργαζόμενη γυναίκα στην Ελλάδα: Μια δειγματοληπτική μελέτη. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* (25) :470-506
32. OECD, Labour Force Statistics, 1959-70, Παρίσι 1972. Labour Force Statistics, 1970-81, Παρίσι 1983.
33. Παναγιωτόπουλος, Ν. (1998). Σημειώσεις για την απασχόληση των γυναικών και τον χρόνο απασχόλησης. *Σύγχρονα Θέματα*. (66): 47-54
34. Paukert, L. (1984). *L'emploi et le chômage des femmes dans la pays de l'OECD*, OECD, Paris, 9-13
35. Παυλίδου, Ε. (1989). Γυναίκα και εργασία: οικονομικές προσεγγίσεις των διακρίσεων στην αγορά εργασίας. *Σύγχρονα Θέματα*. (40): 39-46
36. Πετρινώτη, Ξ. (1989). Η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό και η περίπτωση της Ελλάδας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* (74): 105-140
37. Πετρινώτη, Ξ. (1989). Προβληματισμοί γύρω από την μέτρηση και την αποτίμηση της ολικής εργασίας των γυναικών. *Σύγχρονα Θέματα*. (40): 47-54
38. Πετρινώτη, Ξ. (1981). *Οι προσδιοριστικοί παράγοντες της γυναικείας συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα 1961, 1971. Οικονομική Διερεύνηση*. Διδακτορική διατριβή, Πάντειος Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα.
39. Σινόπουλος, Π. Α. (1986). Ο επαγγελματικός χρόνος της γυναίκας και η κοινωνική ποιότητά της. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* (61): 212-230
40. Στρατηγάκη, Μ. (1989). Τεχνολογικές εξελίξεις και ειδικότητες με φύλο. *Σύγχρονα Θέματα*. (40): 31-38
41. Συμεωνίδου, Χ. (1990). *Απασχόληση και Γονιμότητα των Γυναικών στην Περιοχή της Πρωτεύουσας*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
42. Συμεωνίδου, Χ. (1989). Γεγονότα του κύκλου ζωής και γυναικεία απασχόληση. *Σύγχρονα Θέματα*. (40): 61-70

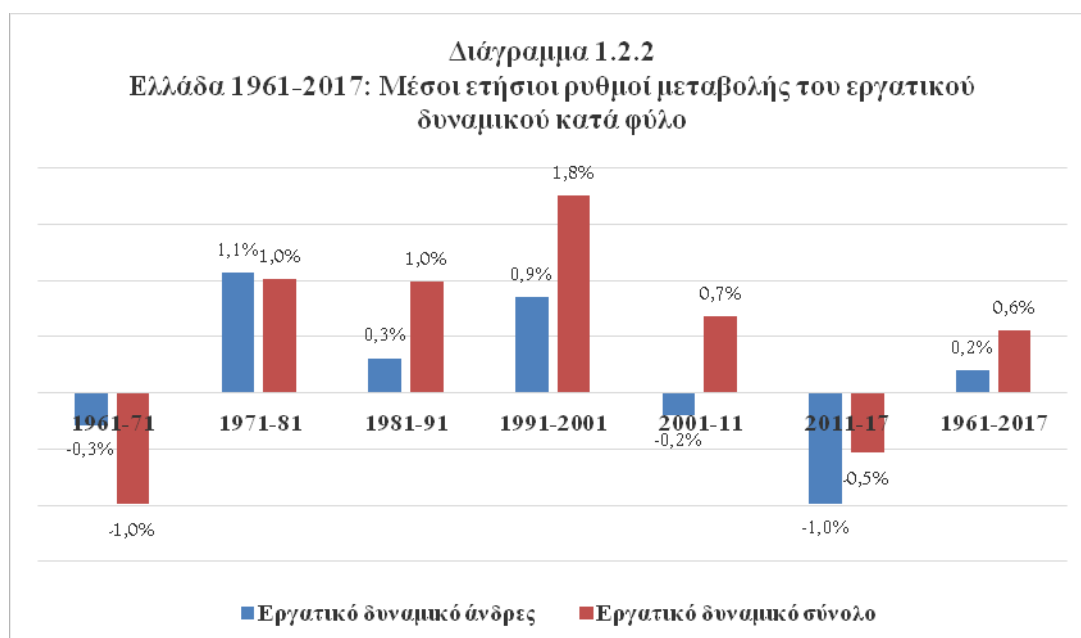
43. Συμεωνίδου, Χ. (1986). Η εξέλιξη του οικονομικά ενεργού πληθυσμού των γυναικών στην Ελλάδα: 1961-1981. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* (63): 293-317
44. Χλέτσος, Μ. (1988). Οι γυναίκες και η αγορά εργασίας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* (68):128-138

Παράρτημα Διαγραμμάτων Κεφαλαίου 1

Διαγράμματα Τμήματος 1.2.

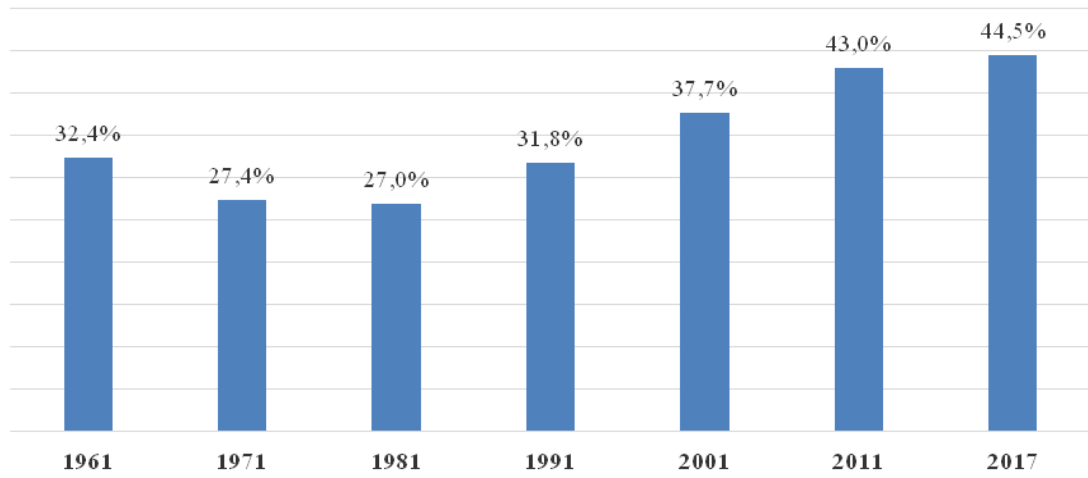

Πηγή: Απογραφές 1961-2001 και Έρευνες Εργατικού Δυναμικού 2002-2017. Υπολογισμοί

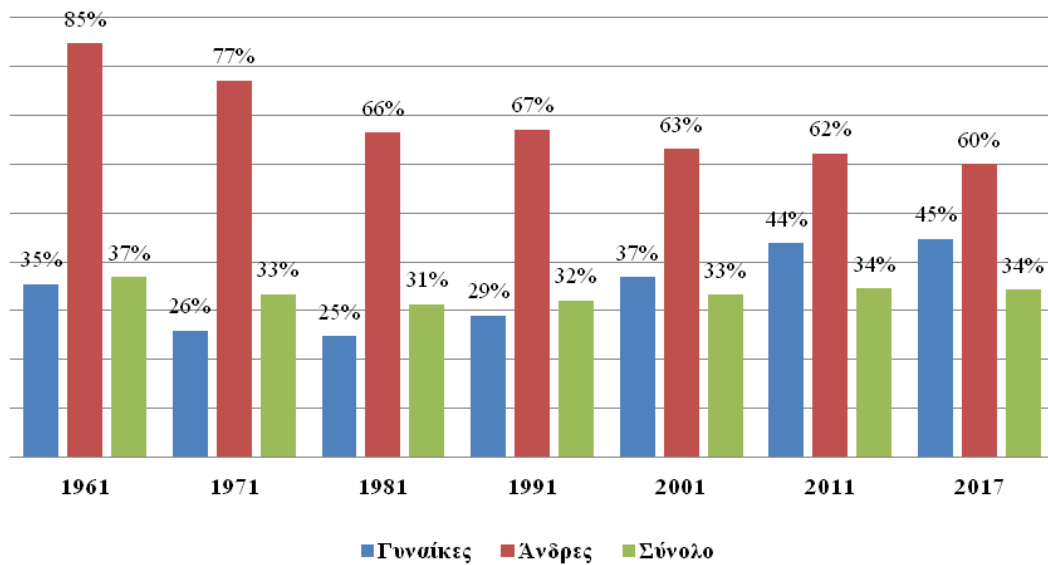
Πηγή: Απογραφές 1961-2001 και Έρευνες Εργατικού Δυναμικού 2002-2017. Υπολογισμοί

Διάγραμμα 1.2.3
Ελλάδα 1961-2017: Μερίδιο συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό

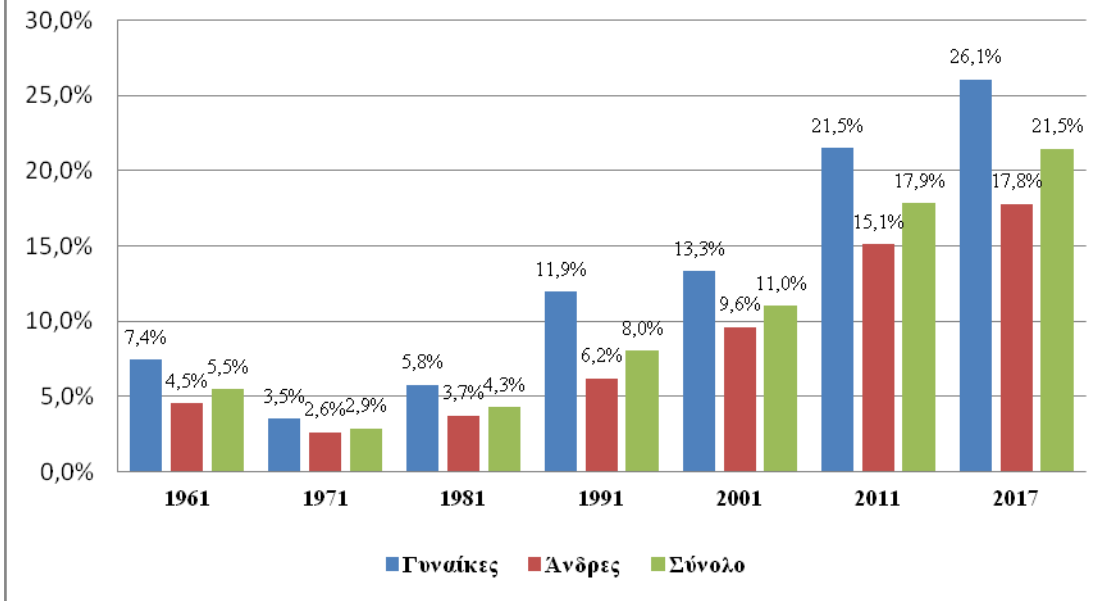
Πηγή: Απογραφές 1961-2001 και Έρευνες Εργατικού Δυναμικού 2002-2017. Υπολογισμοί

Διάγραμμα 1.2.4
Ελλάδα 1961-2017: Ποσοστιαία συμμετοχή του πληθυσμού άνω των 14 ετών στο εργατικό δυναμικό. Ανάλυση κατά φύλο

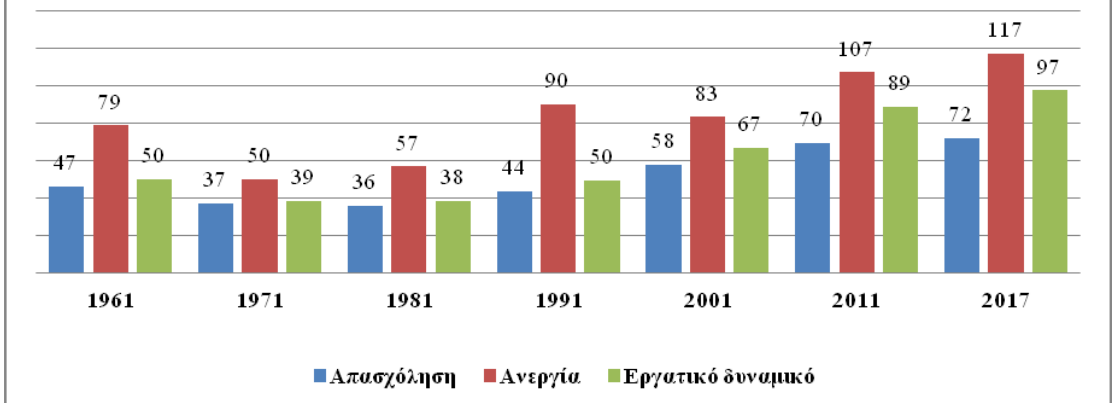
Πηγή: Απογραφές 1961-2001 και Έρευνες Εργατικού Δυναμικού 2002-2017. Υπολογισμοί

Διάγραμμα 1.2.5
Ελλάδα 1961-2017
Ποσοστά ανεργίας. Ανάλυση κατά φύλο

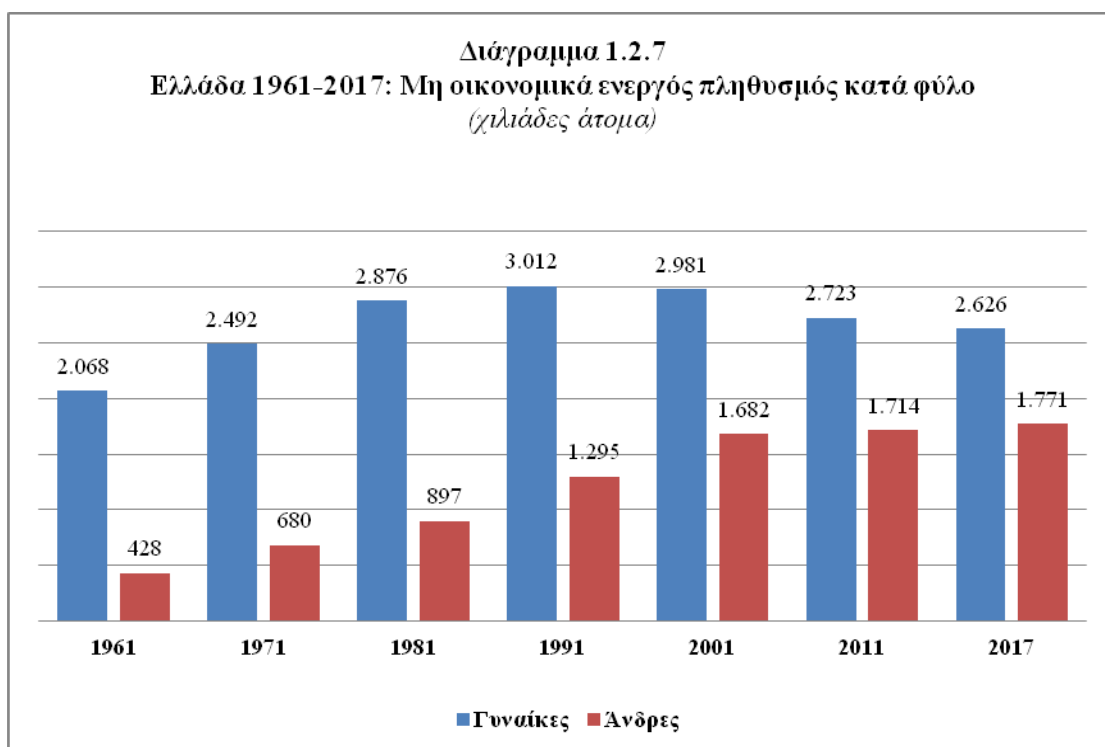

Πηγή: Απογραφές 1961-2001 και Έρευνες Εργατικού Δυναμικού 2002-2017. Υπολογισμοί

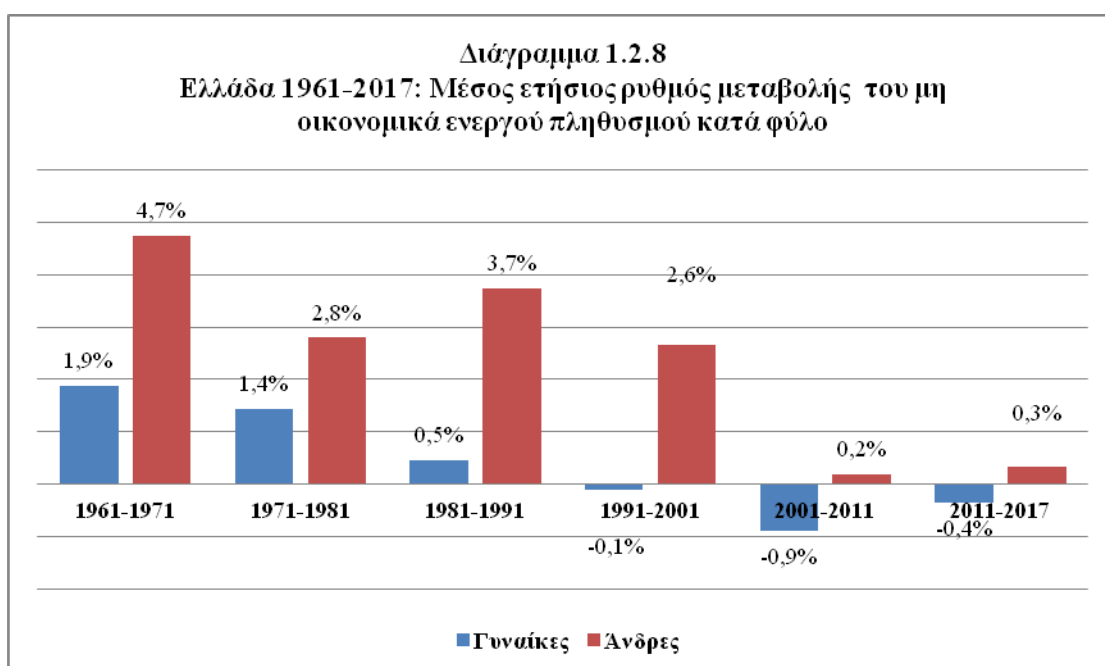
Διάγραμμα 1.2.6
Ελλάδα 1961-2017: Αναλογία γυναικών-ανδρών
στην απασχόληση, ανεργία και εργατικό δυναμικό
(γυναίκες ανά 100 άνδρες)

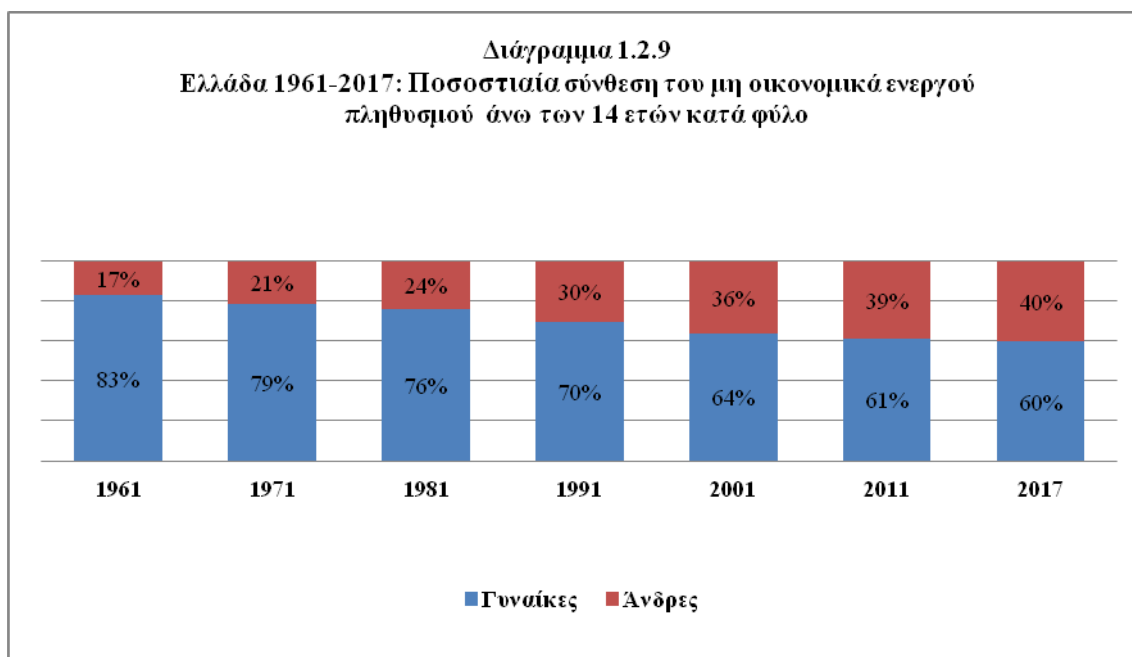
Πηγή: Απογραφές 1961-2001 και Έρευνες Εργατικού Δυναμικού 2002-2017. Υπολογισμοί

Πηγή: Απογραφές 1961-2001 και Έρευνες Εργατικού Δυναμικού 2002-2017. Υπολογισμοί

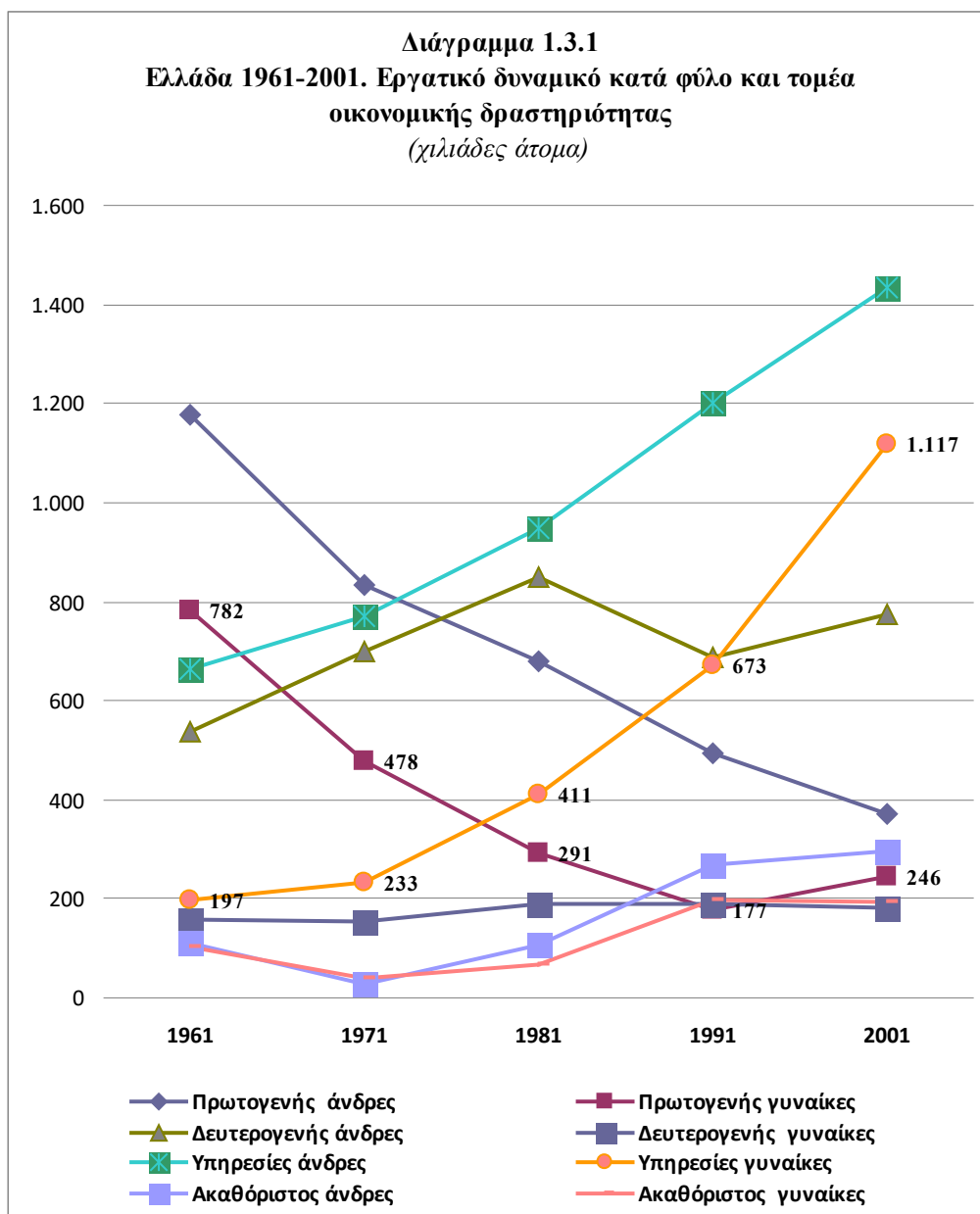

Πηγή: Απογραφές 1961-2001 και Έρευνες Εργατικού Δυναμικού 2002-2017. Υπολογισμοί

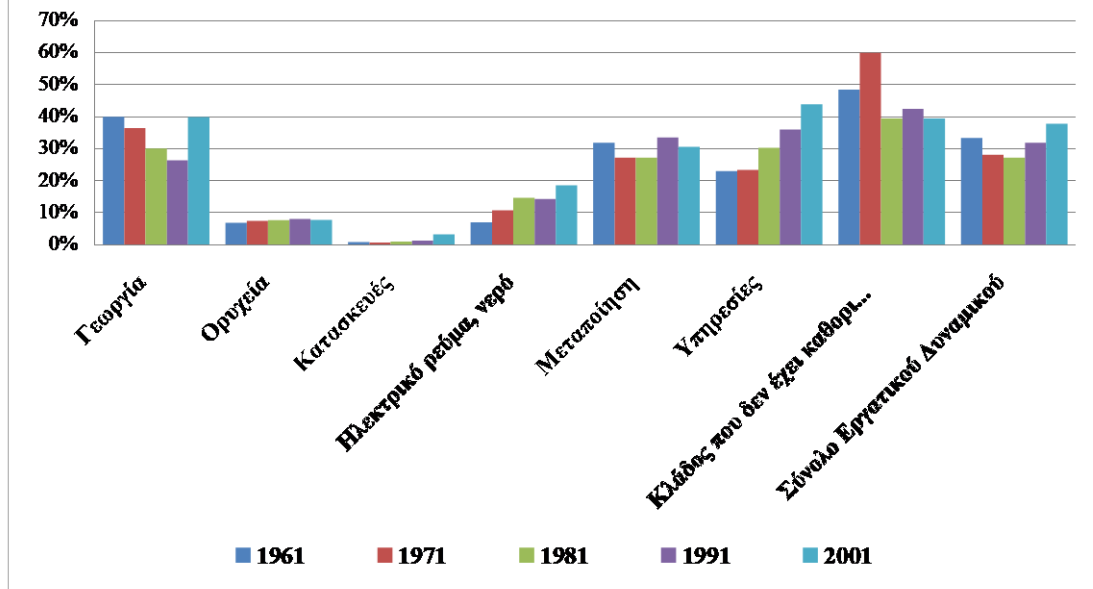
Πηγή: Απογραφές 1961-2001 και Έρευνες Εργατικού Δυναμικού 2002-2017. Υπολογισμοί

Διαγράμματα Τμήματος 1.3

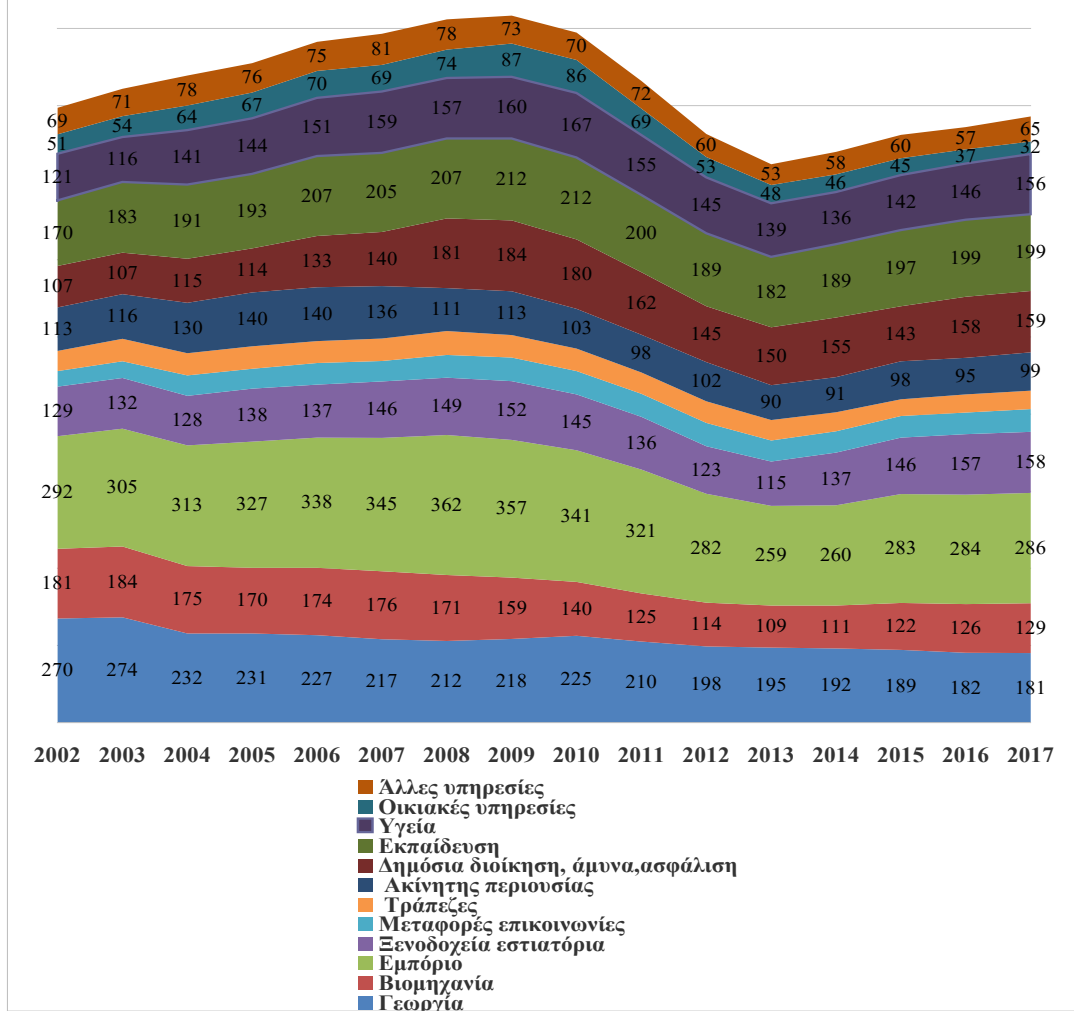
Πηγή: Απογραφές 1961-2001 και Έρευνες Εργατικού Δυναμικού. Υπολογισμοί

Διάγραμμα 1.3.2
Ελλάδα 1961-2001
Μερίδιο συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό κατά
κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

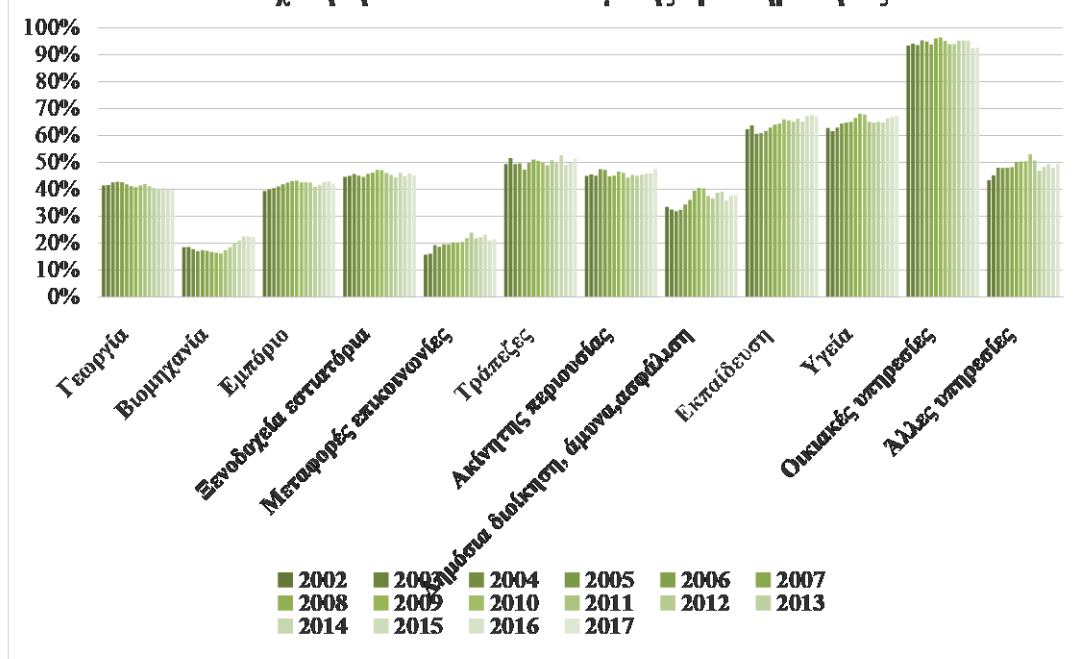
Πηγή: Απογραφές 1961-2001. Υπολογισμοί.

Διάγραμμα 1.3.3
Ελλάδα 2002-2017: Γονακεία απασχόληση ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας
(χιλιάδες άτομα)

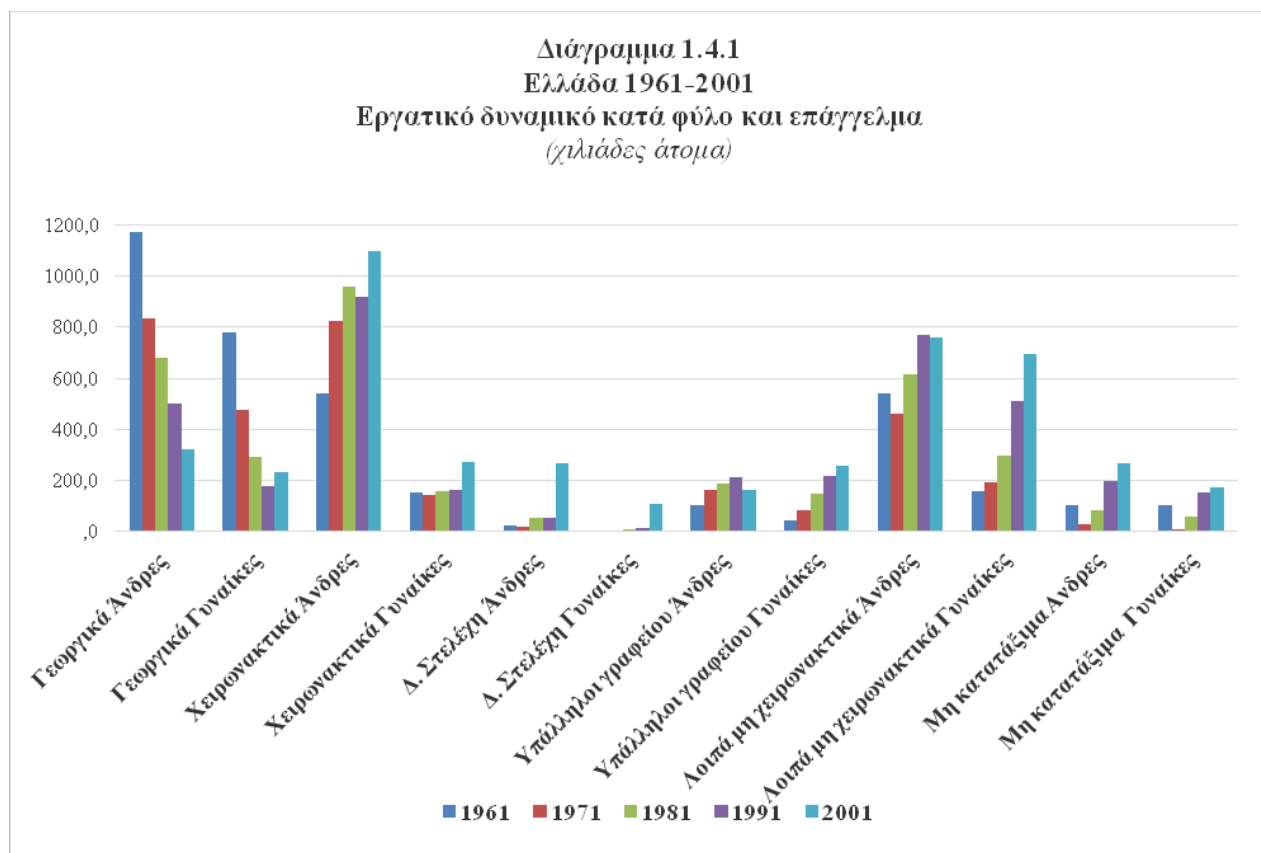
Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού. Υπολογισμοί

Διάγραμμα 1.3.4
Ελλάδα 2002-2017: Μερίδιο συμμετοχής των γυναικών στην
απασχόληση ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

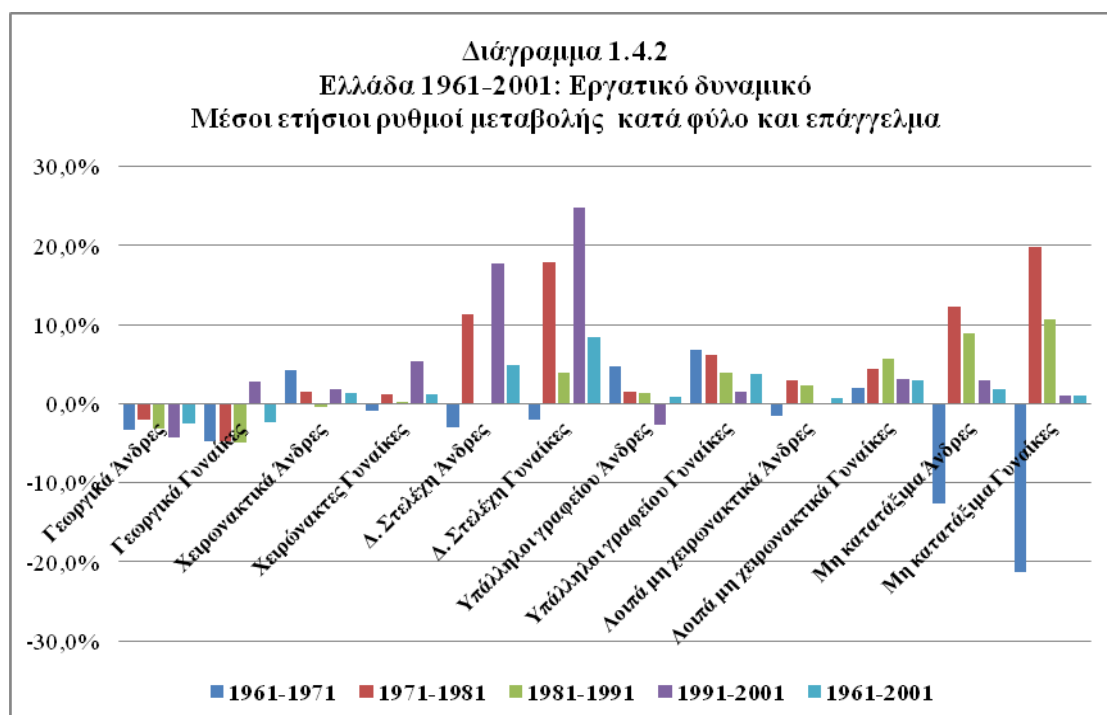

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού. Υπολογισμοί

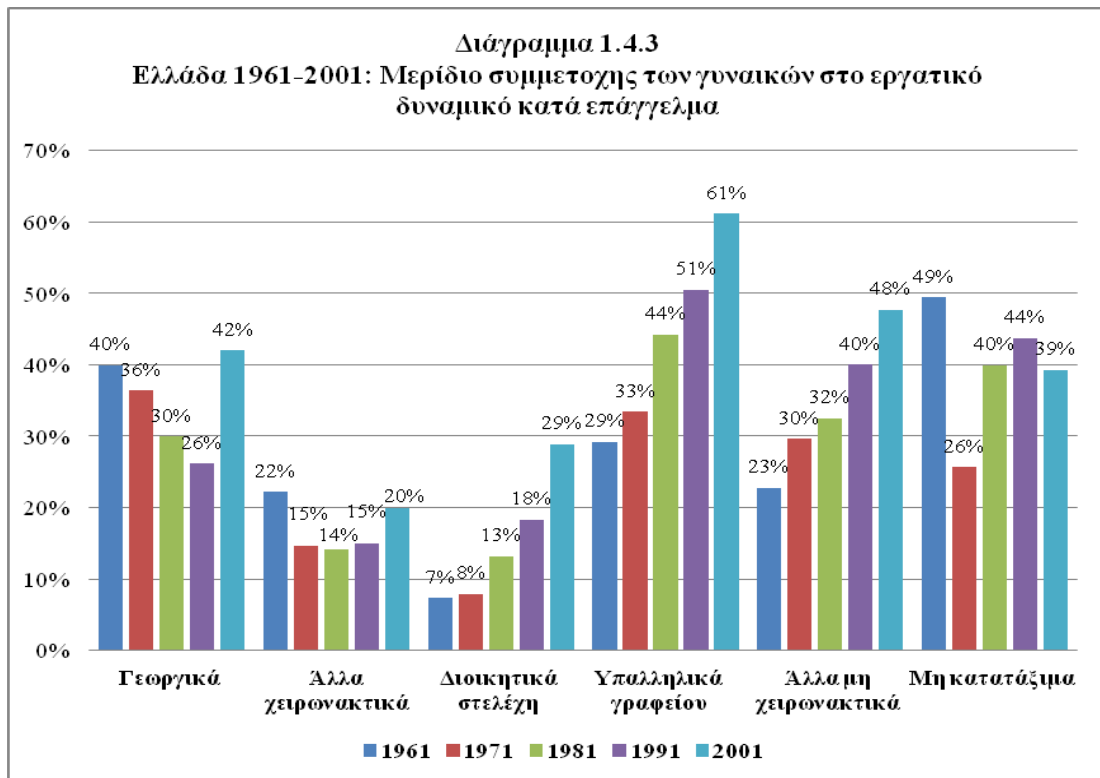
Διαγράμματα Τμήματος 1.4

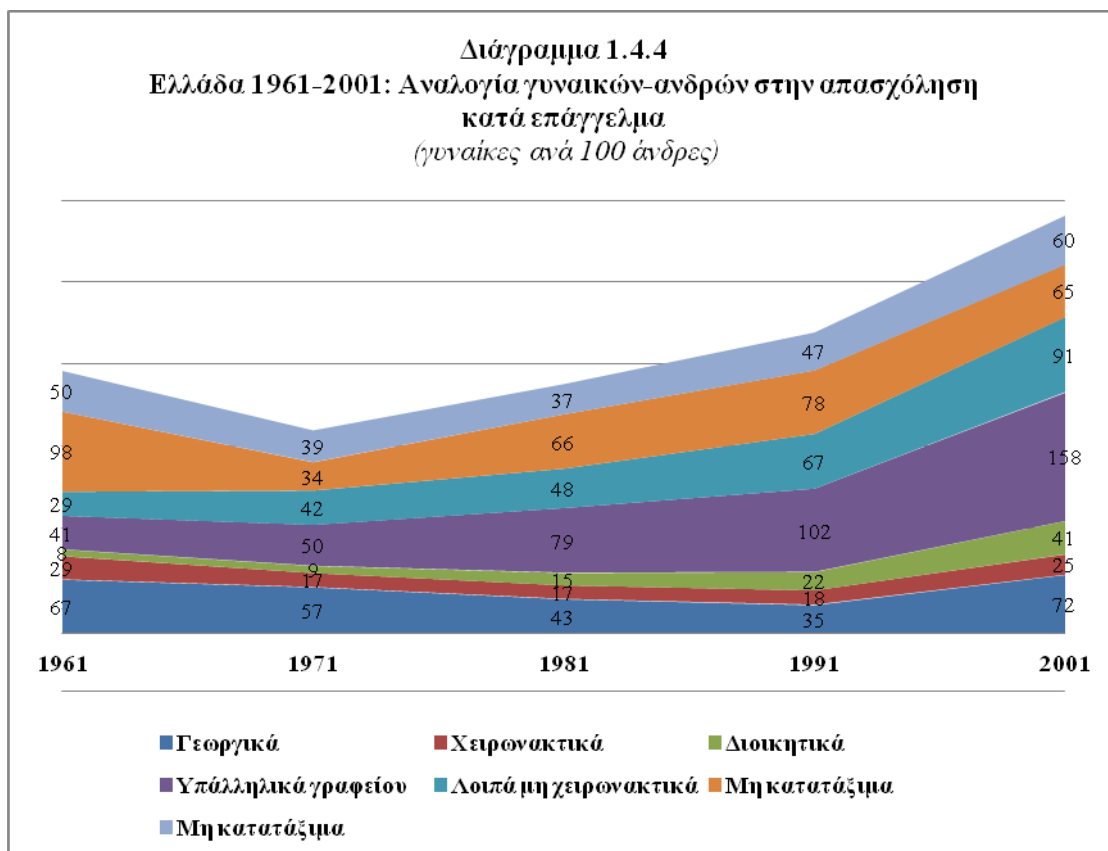
Πηγή: Απογραφές 1961-2001. Υπολογισμοί

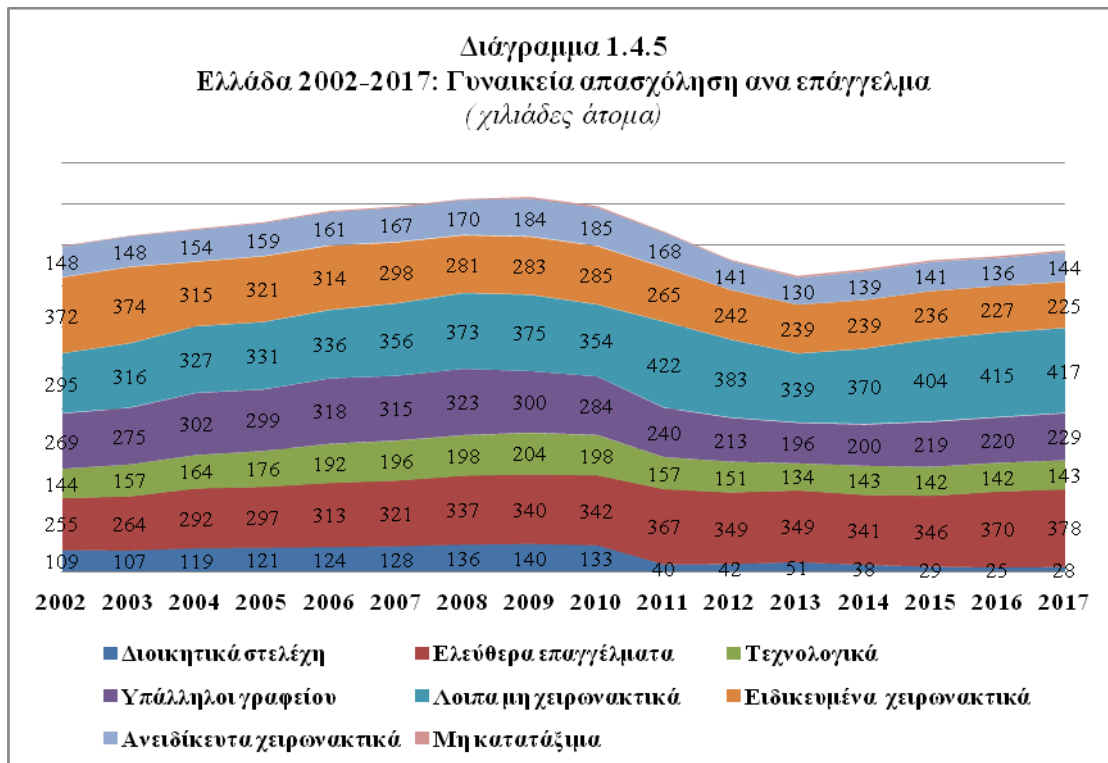
Πηγή: Απογραφές 1961-2001. Υπολογισμοί

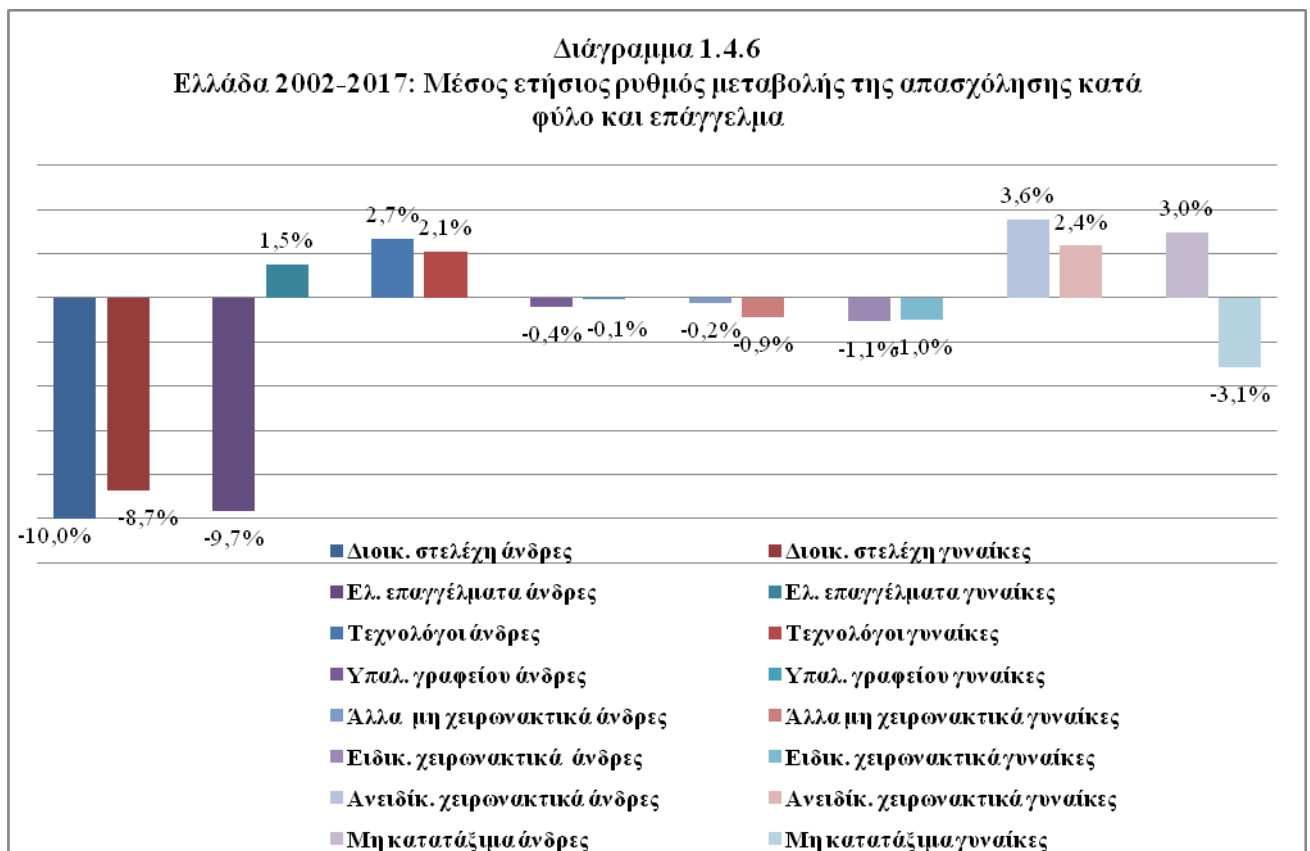
Πηγή: Απογραφές 1961-2001. Υπολογισμοί

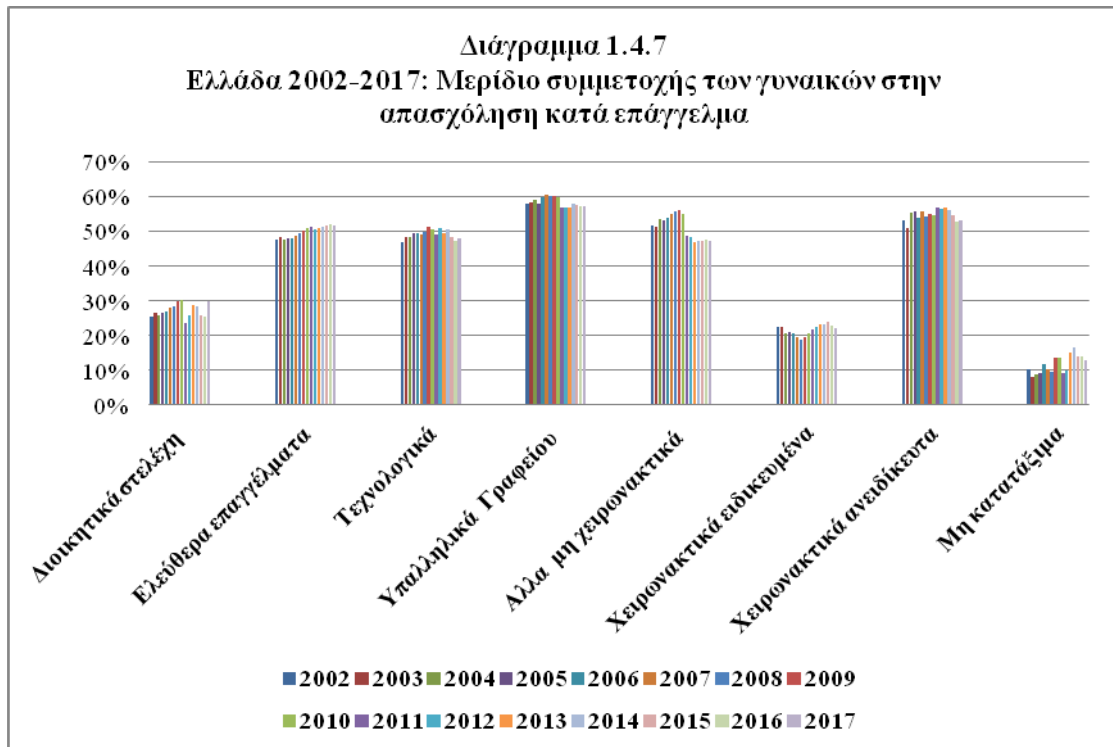
Πηγή: Απογραφές 1961-2001. Υπολογισμοί

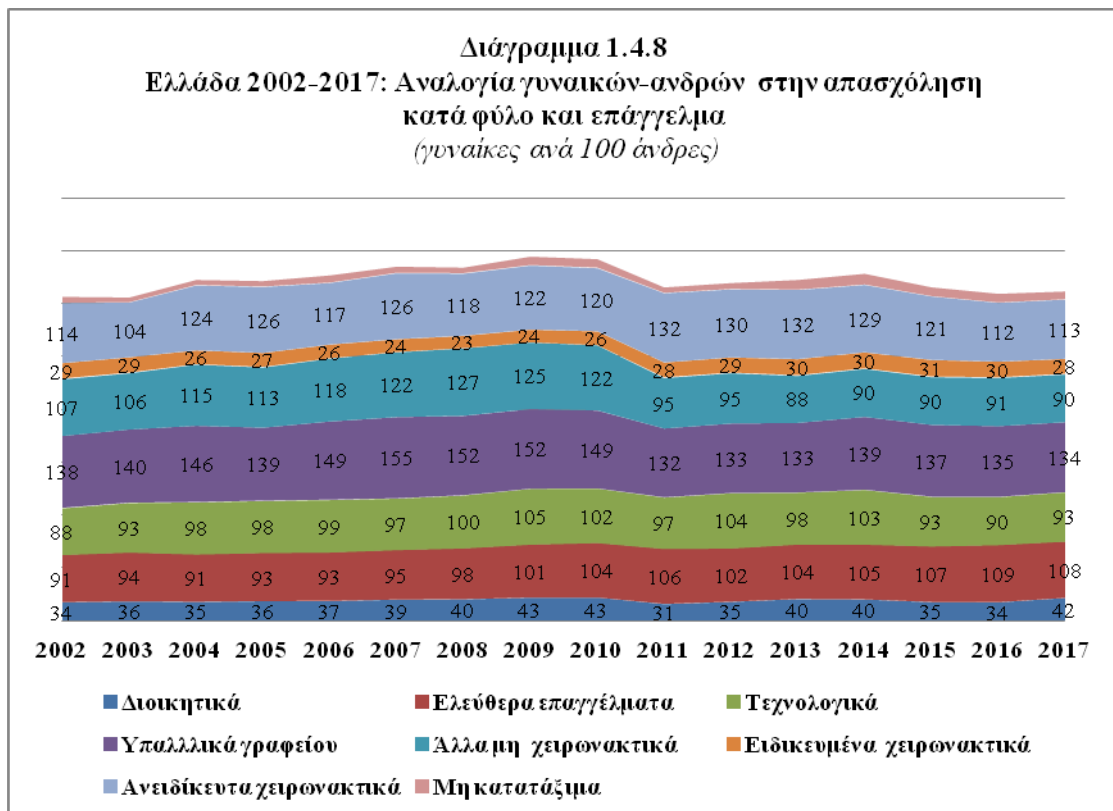
Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού 2002-2017. Υπολογισμοί

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού. Υπολογισμοί

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού. Υπολογισμοί

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού. Υπολογισμοί